

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Roman Pazderský

Historické myšlení Jaroslava Golla
The Historical Thought of Jaroslav Goll

Praha 2011

Vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Poděkování

Mile rád bych na tomto místě upřímně poděkoval všem, kteří ať už vědomě či nevědomě přispěli k úspěšné realizaci této bakalářské práce. Děkuji především svému školiteli prof. PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc. za důležité, zvláště heuristické podněty, jimiž mou práci obohatil a také za čas, který mi během jejího konstituování věnoval. Cenné postřehy jsem mohl čerpat rovněž z přednášek prof. PhDr. Jiřího Štaifa, CSc., PhDr. Jana Horského, Ph.D. a Mgr. Kamila Činátla, Ph.D. I jim patří můj dík, stejně jako některým kolegům-spolužákům, s nimiž jsem v ruchu chodeb filozofické fakulty častokrát zaujatě diskutoval o problémech české historiografie.

S pocitem hluboké vděčnosti děkuji také svým rodičům, kteří mě v mých zájmech vždy velkoryse podporovali a měli obdivuhodné pochopení i v okamžicích, kdy se domácnost, sdílená s náročnou múzou Clio, zdála být pro všechny až příliš těsná.

V neposlední řadě děkuji i Jaroslavu Gollovi za to, že žil a tvořil v duchu takových hodnot, které mne i přes nepřekročitelnou časovou propast dokázaly vážně oslovit a v jejichž příjemné společnosti se mi dostalo cti strávit významný úsek svého života.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Smrkovém Týnci dne 2. května 2011

Roman Pazderský

Anotace

Roman PAZDERSKÝ, *Historické myšlení Jaroslava Golla*, bakalářská práce, FF UK, Praha 2011

Předkládaná bakalářská práce se soustředí na výzkum vybraných složek historického myšlení významného českého historika Jaroslava Golla (1846-1929). Nabízí detailní analýzu jeho metodologických stanovisek a reprezentativních enkláv myšlení, které se staly charakteristické pro utváření jeho role v dobovém historiografickém diskurzu. Výsledkem práce je zhodnocení významu Gollova působení a nalezení pomyslného klíče k adekvátnímu porozumění jeho dílu. Práce má ambici stát se relevantním příspěvkem do soudobých diskuzí o místě, jež má být Gollovi v dějinách českého dějepisectví po právu přiřčeno.

Klíčová slova: Jaroslav Goll, česká historiografie 19. – 20. století, dějiny dějepisectví, teorie a metodologie historické vědy

Annotation

Roman PAZDERSKÝ, *The Historical Thought of Jaroslav Goll*, bachelor's thesis, FF UK, Prague 2011

Submitted bachelor's thesis concentrates on the research of selected elements of the historical thought of significant Czech historian Jaroslav Goll (1846-1929). It offers detailed analysis of his methodological viewpoints and representative enclaves of thought which became characteristic for formation of his role in contemporary historiographical discursus. The educt of this thesis is an evaluation of importance of Goll's activity and finding of imaginary key to an adequate understanding of his work. The thesis has an ambition to become relevant contribution to isochronal discussions about the place in history of Czech historiography which should have been to Jaroslav Goll in equity allocated.

Keywords: Jaroslav Goll, czech historiography 19th – 20th centuries, history of historiography, theory and methodology of historiography

Obsah

Předmluva	9
1. ÚVOD	13
1.1 Proč právě Jaroslav Goll?	13
1.2 Stav soudobého bádání	15
1.3 Vymezení základních pojmů	17
2. METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA GOLLOVA HISTORICKÉHO MYŠLENÍ	24
2.1 Goll a tradice teoretického myšlení o dějinách	24
2.2 Dimenze <i>Dějín a dějepisu</i>	28
2.2.1 Dvojitý rozměr <i>Dějín a dějepisu</i>	29
2.2.2 Goll jako symbol historické kritiky	32
2.2.3 Osobité znaky Gollovy kritické metody	35
2.3 První metodologická fáze: úsilí o poznání dějin	41
2.3.1 Genetický dějepis a problém kauzality	43
2.3.2 Badatelský postup v duchu novorankovské triády: co, kdy a jak se vlastně stalo?	45
2.4 Druhá metodologická fáze: od poznání k porozumění	48
2.5 Jaroslav Goll a „objektivita“ historického poznání	57
2.6 „Věda pro vědu“ a „historie pro historii“	64
2.7 Gollova koncepce „historické nutnosti“	69
2.7.1 Scientisticko-artistická diference	71
2.8. České dějiny v celku dějin obecných	74
3. REPREZENTACE GOLLOVA HISTORICKÉHO MYŠLENÍ V DOBOVÉM HISTORIOGRAFICKÉM DISKURZU	85
3.1 Privilegium politických dějin?	85
3.1.1. Historický a historiografický význam politických dějin	87
3.1.2 Gollovo stanovisko jako anomálie, nebo jako standard?	89
3.2 Všeobecný kulturní dějepis jako historická syntéza	93
3.2.1 Gollovy představy vs. „zibrtovské pojetí“	93
3.2.2 Gollova kritika některých kulturně-historických koncepcí	101
3.2.3 Požadavek syntézy	105
3.3 Historiografie v interdisciplinárním diskurzu	112
3.4 Gollovo a Masarykovo pojetí historické vědy	118
3.4.1 Od dějepisectví k dějinám	126
4. OD MYŠLENÍ K ČLOVĚKU: KLÍČ KE GOLLOVI	129
4.1 Funkce některých Gollových dikčních specifíků	130
4.2 Učící badatel, nebo bádající učitel?	135
4.3 Paedagogus nascitur	137
Závěr	142
Bibliografie použitých pramenů a literatury	147
Seznam příloh	172

Seznam zkratek

A AV ČR	Archiv Akademie věd České republiky
ANM	Archiv Národního muzea
Ath.	Athenaeum
AUC	Acta Universitatis Carolinae
ČAVU	Česká akademie věd a umění
ČČH	Český časopis historický
ČsČH	Československý časopis historický
ČČM	Časopis Českého museum (pod stejným označením cituji též Časopis Musea Království Českého)
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM	Časopis Národního muzea
ČSAV	Československá akademie věd
DTK	Dějiny – teorie – kritika
FČ	Filozofický časopis
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
HiU AV ČR	Historický ústav Akademie věd České republiky
KČSN	Královská česká společnost nauk
LA PNP	Literární archiv Památníku národního písemnictví
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MU	Masarykova univerzita
NA	Národní archiv
RKZ	Rukopis Královédvorský a Zelenohorský
SH	Sborník historický
SOA	Státní okresní archiv
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
cit. dle	citováno dle
ed.	editor
edd. (eds.)	editoři
hrsg.	herausgegeben
inv. č.	inventární číslo
kart.	kartón
kupř.	kupříkladu
např.	například
podtrž.	podtrženo
pozn.	poznámka
rec.	recenze
srov.	srovnej
vs.	versus
zejm.	zejména
zvl.	zvláště
zvýr.	zvýrazněno

Motto:

Přítomnost a minulost

*Přítomnost – ta, věřte, nemá ceny žádné;
ceny nabude, až prchne v minulost.
Jako člověk sám: až zemře, v peklo spadne
nebo do nebe se vznese – boží host.*

Jaroslav Goll, cit. dle *Básně Jaroslava Golla*, Praha 1930, s. 153

Působit na lidi může zase jen člověk, celková síla jeho ducha a jednání, tedy jen tehdy, pokud lidé u onoho strhujícího jedince sledují a zažívají jistou jedinečnou harmonii myšlenky a osobnosti.

Volně dle Milan MACHOVEC, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha 1990, s. 47

Předmluva

Pojem *historikové historického myšlení*, který v jednom ze svých proslulých esejů uvádí Hayden White,¹ zní v českém historiografickém diskurzu stále dosti cize. O kvalitní studii, jež s výrazem *historické myšlení* operují, přitom není nouze ani v našem domácím prostředí, avšak počet těch, které řečené sousloví užívají reflektovaně a s jistým metodologickým zázemím, je stále ještě poměrně skromný.² Pokus o bližší specifikaci kategorie *historického myšlení* leží samozřejmě mimo možnosti i záměr předkládané bakalářské práce. S ohledem na zvolený titul však považuji za žádoucí svůj výběr alespoň zdůvodnit tím, že vychází z určité konkrétnější představy o podstatě a strukturaci toho, co nazýváme *historickým myšlením* dějepisce.³

Při definici *historického myšlení* se lze i dnes s klidným svědomím opřít o čtyřicet let staré vymezení Františka Kutnara, který pod řečeným pojmem chápal „*označení té široké oblasti, kde se člověk zabývá minulostí (vším, co se událo) a dějinami (poznatelnou částí minulosti)*“.⁴ Tato oblast, podle Kutnara, „*sahá všude tam, kde se myslící člověk vyrovnává s minulostí; patří do ní záznamy, prosté vzpomínky, stejně jako díla umělecká, úvahy filosofů nebo projevy publicistů*“.⁵ V tomto nejjobecnějším smyslu je *historické myšlení* vnímáno také např. v německé⁶ a polské historiografii,⁷ které již po dlouhá léta náleží ke světové špičce v oboru teorie historické vědy.

Pro potřeby své práce jsem význam pojmu *historické myšlení* výrazně zúžil, neboť se soustředím na výzkum *historického myšlení* profesionálního dějepisce. Přijmeme-li diverzifikaci kategorie *historického myšlení*, která ji chápe jako nositele *historické kultury* a podle které se *historické myšlení* sestává ze tří složek kvalitativně gradujících úrovní reflexe

¹ Viz Hayden WHITE, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, s. 95.

² Z tématiky nejbližších studií vybírám např. Zdeněk BENEŠ, *Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara*, in: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti, díla ideje*. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.-23. dubna 2005 v Sedmihorkách, Semily 2005, s. 195-203; TÝŽ, *Dějiny, osobnost a odpovědnost (Příspěvek k poznání historického myšlení Z. Kalisty na konci 40. let 20. století)*, in: Marie KOLDINSKÁ – Alice VELKOVÁ (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 63-70; Bohumil JIROUŠEK, *Historické myšlení Wácslawa Wladiwoje Tomka*, in: TÝŽ – Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005, s. 151-163.

³ Souborně viz Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 165an.

⁴ František KUTNAR – [Jaroslav MAREK], *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I. Od počátku národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973, s. 5.

⁵ *Tamtéž*.

⁶ Viz zvl. Jörn RÜSEN, *Historische Vernunft*, Göttingen 1983, s. 45-84; TÝŽ, *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*, Frankfurt am Main 1990.

⁷ Příslušné odkazy viz Z. BENEŠ, *Historický text*, s. 192. K polské historiografii dále srov. TÝŽ, *Tradice a úkol: Tři polské pohledy na dějiny dějepisectví*, ČČH 103, 2005, s. 144-154.

minulosti, totiž z *historického povědomí, historického vědomí a historického poznání*,⁸ můžeme říci, že jsem se v předkládaném textu omezil na analýzu čistě odborné roviny Gollova myšlení o dějinách, která vyrůstala ze striktně vědeckého pohledu na dějiny. Bohatou oblast Gollova *historického myšlení* jsem tudíž z koncepčních důvodů vědomě redukoval na sféru *historického poznání*. Gollovy niterné a ryze subjektivní představy o dějinách, které byly do značné míry předurčeny jeho původem a psychologicko-sociálním profilem, proto zůstaly stranou mé pozornosti, ačkoli si uvědomuji, že i tyto mimovědecké, často iracionální a emocionální reflexe historických skutečností, tvoří integrální součást *historického myšlení* a nezanedbatelně také působí na ráz pozdějšího historikova vědeckého poznávání.

Jelikož si ve svém textu nečiním nárok cele obsáhnout a vyčerpat jednotlivé komponenty Gollova *historického myšlení*, vybírám z nich pouze dvě reprezentativní enklávy: jednak sféru teoreticko-metodologických východisek, jejichž existence je pro práci s minulostí, jež je posláním každého historika, zcela nezbytným předpokladem; a jednak oblast nejtypičtějších projevů historikových stanovisek v hybných tématech dobového diskurzu, které přirozeně přímo vyrůstají z oněch teoreticko-metodologických předpokladů, narozdíl od nich nám však vedle historikovy myšlenkové *identity* nabízejí také pohled na jeho *roli*, kterou v dobovém diskurzu sám sehrál a zároveň s ní byl svými současníky i následovníky bytostně spojován.

Po zralé úvaze jsem se z předkládané práce rozhodl vypustit poměrně obsáhlou kapitolu o Gollově jazykovém stylu, jehož rozbor nám dává poznat specifické rysy jeho dikce, které umožňují zase jinou perspektivu pohledu na Gollovo *historické myšlení*, jež však dvě předchozí varianty nevyklučuje, nýbrž doplňuje a tvoří tak další složku *historického myšlení* dějepisců. Důvodů bylo vícero. Od čistě formálních příčin, týkajících se přiměřeného rozsahu práce, přes hrozbu možného nabourání celkové koncepce výkladu příliš analytickým a citacemi přehlceným textem, až po důvody čistě odborné a kompetenční.

Díky nebyvalému rozmachu literární vědy, filozofie jazyka a textové hermeneutiky, který je příznačný pro několik posledních desetiletí, není již při analýze dějepiscova stylu myslitelné postupovat v duchu předválečného strukturalismu, na jehož půdě vznikla také, dodnes v mnohém inspirativní, studie J. Vávry, s názvem *Styl Jaroslava Golla*.⁹

⁸ Viz TÝŽ, *Historický text*, s. 164an.

⁹ Viz Jaroslav VÁVRA, *Styl Jaroslava Golla. Pokus o rozbor a charakteristiku*, in: *Dějiny a přítomnost* 1, 1937, č. 1-2, s. 47-58, 163-176. Mnohé konotace s Vávrovou studií lze nalézt ve stati Josef KOSTOHRYZ, *Pokus o rozbor Pekařova slohu*, in: *Řád* 8, 1942, č. 2, s. 75-86. Ve druhé polovině století vznikly ještě dva rozborů historikova stylu, věnované opět Pekařovi: Zdeněk KALISTA, *Styl Josefa Pekaře*, in: *Z Českého ráje a*

Z postmoderního myšlení čerpající požadavky soudobých narativistických přístupů, jež chápou historické dílo především jako literární artefakt a historikův jazyk jako systém určitých sémantických kódů, jimiž se artikuluje obsah dějepiscova *historického myšlení*, staví před současné dějiny historiografie dosti náročný úkol, který si nevyhnutelně žádá širší interdisciplinární spolupráci.¹⁰

O prolomení hranic mezi dějepisectvím a literární vědou se u nás ocenění hodným způsobem před časem pokusil M. Řepa.¹¹ I jeho publikace se však i přes své nesčetné kvality stala terčem místy poměrně ostré kritiky,¹² což jen dokazuje, že pro analýzu stylu konkrétních dějepisců není v české historiografii doposud vytvořen obecněji přijímaný koncepční a metodologický konsenzus, o který by se mohl opřít historik dějepisectví, jehož sběhlost na půdě literární vědy naráží na značné limity. I tak by si však obsáhlost a náročnost takového tématu vyžadovala zcela samostatné pozornosti. Ze souhry všech těchto faktorů jsem se tedy rozbořem Gollovy dikce v rámci předkládané práce programově nezaobíral, až na drobné výjimky, zvláště ve čtvrté kapitole, které však sledují jiný cíl, než nabídnout na problematiku Gollova stylu ucelený pohled. Jejich úkolem je „pouze“ vysvětlit určité projevy Gollova *historického myšlení*, bez jejichž náležitého pochopení není možné zaujmout k jeho dílu nějaký adekvátnější postoj.

Následující text je tedy pokusem o vhled do vybraných složek Gollova *historického myšlení*. Pokus o shlednutí základních kontur jeho teoreticko-metodologických stanovisek a ústředních bodů argumentace, s níž vstupoval do pole dobového diskurzu o dějinách, je vystavěn na bázi maximální možné interpretací výtěžnosti Gollových historiografických textů. Motívem k takovému pojetí mi byla snaha vymanit se z pout navykých výkladových stereotypů,¹³ které dnes Gollovu pozici v české historiografii daleko více zatemňují, než

Podkrkonoší 21, 2008, s. 85-112; Milan JELÍNEK, *O jazykovém stylu Pekařových prací*, in: Eva KANTŮRKOVÁ (ed.), *Pekařovské studie*, Praha 1995, s. 146-162.

¹⁰ Viz zvl. Roland BARTHES, *Diskurz historie*, *Česká literatura* 55, 2007, s. 815-828. V českém prostředí pak zejm. Jaroslav MAREK, *Příspěvky k typologii historického textu*, *ČČH* 91, 1993, s. 531-544; TÝŽ, *Historické dílo jako text*, in: Miloslav POLÍVKA – František ŠMAHEL (edd.), *In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991)*, Praha 1996, s. 317-328; Jaroslav MAREK, *Historik a slova*, in: Bronislav CHOCHOLÁČ – Libor JAN – Tomáš KNOZ (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váلكovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 527-534. Dále viz Zdeněk VAŠÍČEK, *Obrazy minulosti. O bytí, poznání a podání minulého času*, Praha 1996.

¹¹ Viz Milan ŘEPA, *Poetika českého dějepisectví*, Brno 2006. Tématu se soustavně věnují také K. Bláhová a L. Řezníková. Viz např. Kateřina BLÁHOVÁ (rec.), *Naratologie historiografie?*, in: *Česká literatura* 55, 2007, s. 270-273; Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004.

¹² Viz např. TÁŽ (rec.), [Milan Řepa, *Poetika českého dějepisectví*, Brno 2006, Host 260 s., ISBN 80-7294-189-5], *DTK* 3, 2006, s. 253-256.

¹³ Zcela tradiční obraz Gollova života a působení je zakonzervován ve – svou povahou jedinečné, přesto však již poněkud zastaralé – knize Richard Georg PLASCHKA, *Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewusstsein bei den Tschechen*, Graz-Köln 1955, s. 56-71.

osvětlují, a to cestou důsledného uplatnění metody *ad fontes*. Takto vytýčený plán, který si stanovuje úkol proniknout do Gollova *historického myšlení* skrze adekvátní porozumění jeho textům, klade na badatele pochopitelně dosti vysoké nároky, zvláště stran odpovídající heuristiky. I s rizikem možných drobnějších heuristických mezer přebírám za takto definovaný program své práce plnou odpovědnost, neboť mám za to, že v situaci soudobého gollovského bádání může být jen takto pojatý přístup skutečně legitimní a ve zdařilém případě také vsutku přínosný.

Po těchto dvou nosných kapitolách následuje závěrečná část, nazvaná *Od myšlení k člověku: klíč ke Gollovi*. Jejím cílem je zastřešit přístup k jeho osobnosti a dílu určitým syntetizujícím pohledem, s akcentem na jeden konkrétní hybný moment, jenž tvoří společného jmenovatele a integrální svorník veškeré Gollovy činnosti a na jehož základě jí lze v rámci českého dějepisceví přisoudit náležitý význam. Závěr práce zahrnuje určitou bilanci zjištěných poznatků a výhled do dalšího předpokládaného obohacování pojednávaného tématu.

Jako poslední bod předmluvy bych ještě rád sebekriticky zmínil, že ani mně – podobně, jako J. Štaifovi v jeho zpracování Palackého¹⁴ – nezbyvá než doufat, že má hluboká úcta nejenom k odborným, ale také lidským kvalitám Jaroslava Golla, která u mne s postupujícím bližším a bližším pronikáním do ústrojí jeho osobnosti stále více vzrůstala, nestála v cestě dostatečně kritickému pohledu. Historik není nikdy schopen zaujmout k objektu, který studuje, zcela nezávislý a neutrální postoj. Jde jen o to, aby i jeho nutně zaujatý pohled dokázal zůstat vědecky seriózní. Jelikož není konec konců žádným tajemstvím přiznat, že lze všechny dějepisce rozdělit na ty, kteří o „svém tématu“ píší s pocitem respektu a pak na ty, kteří si libují v možnosti objekt svého pozorování s určitou mírou pohrdání ztrhat, jsem upřímně rád, že se mohu zařadit po bok zástupců první skupiny.

¹⁴ Viz Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009, s. 17.

1. Úvod

1.1 PROČ PRÁVĚ JAROSLAV GOLL?

Otázka, proč bychom se právě dnes měli vrátet k historikovi, který je symbolem té éry české historiografie, od níž se dominující trend soudobého dějepisectví snaží spíše odpoutat, nežli poučit, jistě není nemístná. Jde o součást legitimního tazání po míře obohacení, jímž by prohloubení poznatků o Gollově historickém myšlení mohlo přispět k nové kultivaci vědeckého poznání minulosti a v širším horizontu dokonce i k větší celospolečenské osvětě.

Prizmatem postmoderního myšlení se česká historiografie druhé poloviny 19. století jeví značně problematically. Doba, kdy se při pohledu na Tomkův monumentální *Dějepis města Prahy* nebo na gigantický projekt Laichterova nakladatelství *České dějiny* doslova tajil dech, byla nenávratně vystřídána epochou jistého vystřízlivění, které však v některých případech upadlo do opačného extrému a začalo s využitím nejnovějších poznatků o epistemologických možnostech historiografie a o nepřekročitelných noetických limitech historické vědy toto celoživotní úsilí českých dějepisců Gollovy éry ne vždy vhodným způsobem zlehčovat. Nedůstojná role věrného terče těchto snah připadla persóně Václava Novotného.¹⁵ Decentní úsměv na rtech, který v našem čase nutně vzbuzuje jeho odhodlání dosáhnout pomocí vyčerpávajícího faktografického vytěžení minulých událostí kompletní, objektivní a kriticky ověřené rekonstrukce minulosti, se tak občas mění v pouhý ironický a sarkastický úšklebek.¹⁶

Václav Novotný je sice nejtypičtější a nejdostupnější *ukázkou* praktické aplikace principů tzv. „pozitivistického dějepisectví“, jeho *ikonou* je však někdo jiný: jeden z Novotného učitelů, Jaroslav Goll. Právě s jeho vystoupením se totiž spojuje počátek oné naivní víry českých dějepisců v možnost dosažení absolutně objektivní historické pravdy, onoho přehlédnutí disproporce mezi vlastními historickými událostmi a historickými prameny, onoho pochybného kréda, že historiografie je exaktní vědou, která má s hřejivým pocitem celospolečenské úcty a zároveň s lhostejností k potřebám a „poptávce“ této společnosti v poklidu studovat *historii pro historii samu*. Nabízí se otázka, proč tedy, když obvykle hovoříme o těchto údajných znacích *gollovského dějepisectví*, nacházíme odkazy na Novotného *České dějiny*, a nikoli na Gollovy *Čechy a Prusy ve středověku* nebo *Františka*

¹⁵ Viz zvl. Dušan TŘEŠTÍK, *Faktopisci a dějepisci*, in: TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005, s. 47-67.

¹⁶ Redukci Novotného na „kopací míč při explikacích postmoderního dějepisectví“ se nejviditelněji postavili Tomáš Borovský a Jana Hoffmannová. Viz Jana HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869 – 1932) – žák, kolega a učitel*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 416.

Palackého? Přímá otázka si žádá stručnou odpověď: protože se při soustředěnějším studiu Gollových děl setkáváme se spoustou takových myšlenek a tezí, které jsou s naší zažitou představou o charakteru tzv. „pozitivistického dějepisectví“ zcela nekompatibilní. Nalézáme je v rozličných podobách: v trsech metafor a působivých nadčasových exkurzů dějinami; v četných aktualizacích a obecných soudech, odkazujících na existenci jistých analogických situací napříč dějinami; i ve spoustě propedeutických komentářů a vsuvek, jimiž Goll jednoznačně prokázal schopnost zamýšlet se nad teoretickými problémy psaní dějin. Nic z toho, co jsem právě zmínil, není dost dobře slučitelné s chimérou tzv. „pozitivistického dějepisectví“, kterou si jako iluzorního strašáka pro potřebu vlastní legitimizace zkonstruovala postmoderní věda.

Proto je třeba se po dlouhých letech mechanické recepce zažitých výkladových kliše – jež se o Gollově pojetí historické vědy tradují zhruba od počátku druhého desetiletí dvacátého věku – opět ponořit do hlubšího studia jeho vlastního díla, ze kterého lze značnou část oněch emblematických představ poměrně snadno vyvrátit. Nechci z tohoto místa šířit podobně směšnou iluzi, že by intenzivnější studium Gollovy metodologie mohlo významněji přispět k řešení soudobých problémů teorie historické vědy. To by bylo skutečně pošetilé. Mám však za to, že je konečně načase překonat ve světě interpretací tzv. gollovského dějepisectví to, co Eric Hobsbawm ve zcela jiné souvislosti nazývá *věkem extrémů*.¹⁷ Dovoluji si jeho pojem vypůjčit v tom smyslu, že se i české historické vědomí na tomto poli nechává unášet zpravidla krajními názory. Nepřijatelně glorifikující stanovisko, podle něhož Goll bez určitých podmínek a předpokladů, vytvořených předchozí tradicí, jako blesk z čistého nebe přinesl do českého dějepisectví zcela nové metodické i metodologické obzory, o kterých dosavadní historiografie neměla ani ponětí, bylo v nedávné době vystřídáno pro změnu hyperkritickým názorem, že Gollova role byla pro konstituování moderní české historiografie vlastně zcela okrajová, protože on sám nebyl nositelem žádných paradigmatických změn, neboť to, co v oblasti metody i metodologie vtiskoval svým studentům, bylo dobře známo už před ním. Sám nesdílím ani jednu z uvedených krajností a upřednostňuji střízlivé stanovisko, jehož pravda se, jak už to bývá, bude nalézat někde uprostřed.

Pokud se mi následujícím výkladem podaří vnést do soudobých diskuzí onen kýžený střízlivý pohled, který nebude ani příliš konzervativní ani přešršlou kritikou lacině poplatný

¹⁷ Viz Eric HOBBSAWM, *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914-1991*, Praha 1998.

módní banalizaci tzv. „pozitivistického dějepisectví“ a současně nezůstane jen jakýmsi ambivaletním pohledem „bez názoru“, splní práce k mé spokojenosti svůj hlavní účel.

1.2 STAV SOUDOBÉHO BĀDÁNÍ

Nemím na tomto místě podávat bibliografický enumerát všech relevantních textů, jež se vztahují k pojednávané problematice.¹⁸ Soupis těchto děl je čtenáři k dispozici v závěrečném seznamu pramenů a literatury. Zhodnocení některých prací pak lze najít v příslušných pasážích předkládané práce, v organickém spojení s rozbořením daného tématu. Na tomto místě chci proto pouze upozornit na povahu a kontext soudobých diskuzí, do nichž se má ambici začlenit i tato má studie.

Již za necelý rok si bude část české veřejnosti připomínat sté výročí vzplanutí tzv. *Sporu o smysl českých dějin*, v němž šlo mimo jiné i o posouzení hodnoty přínosu, jenž pro duchovní obohacení a osvětu českého národa přinesla tehdejší česká historiografie, jejímž dobovým symbolem byl právě Jaroslav Goll. Doba sice viditelně pokročila, přesto si však i o sto let později klademe podobné otázky, leč v docela jiných souvislostech a za poněkud jiným účelem. I dnes se otázka po významu Gollovy osobnosti a díla řadí k nejintenzivněji diskutovaným složkám naší historické paměti. Po téměř půlstoletí trvajícím období komunistické diktatury, kdy se Gollovo jméno – zvláště vzhledem k vyhraněnosti oficiální doktrínou nadiktovaného postoje k Pekařovi – skloňovalo jen velmi nesměle, došel Gollův obraz náležité rehabilitace ve vynikající monografii Jaroslava Marka, jejíž brilantní odborná i stylistická úroveň by v dohledné době mohla být jen těžko překonána.¹⁹ Markova kniha – která se v některých případech stala dokonce vzorem pro tvorbu biografii jiných českých historiků²⁰ – kodifikovala portrét českého historika v duchu názorů první generace tzv. *Gollovy školy*.

Postupné pronikání impulzů postmoderního myšlení a s ním spojených revizionistických tendencí do dějin dějepisectví způsobilo, že se na samém počátku druhého tisíciletí ocitla otázka Gollova významu v centru pozornosti mladší generace českých historiků, jejichž působištěm je Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Samostatnou pozornost Gollovi věnoval Bohumil Jiroušek, který dnes patří k nejpovolanějším znalcům dané problematiky. Jeho názory postupně zrály, od několika fragmentárních zmínek v útlé

¹⁸ Jeho komentovaný přehled podává ve své knize o Gollovi B. Jiroušek. Dále viz Tomáš VOJTĚCH, *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji. (Pokus o kritickou rekonstrukci)*, ČsČH 30 - 31, 1982 - 1983, s. 838 - 861, 73-97.

¹⁹ Viz Jaroslav MAREK, *Jaroslav Goll*, Praha 1991.

²⁰ Viz Jiří LACH, *Josef Šusta a Dějiny lidstva*, Olomouc 2001, s. 7.

publikaci o Josefu Šachovi,²¹ přes souvisejší stanoviska, vyjádřená v knize o Antonínu Rezkovi²² a celé řadě drobnějších studií, až dosáhly svého vrcholu v nové gollovske monografii s podtitulem „*Role historika v české společnosti*.“²³ Markovo dílo se tak v Jirouškově knize dočkalo důstojného protějšku, který je více než klasickým a zevrubným životopisem záměrně spíše hlubším zamyšlením nad oprávněností Gollovy pozice, již zaujímá v českém historickém vědomí a nad otázkou přiměřenosti standardní interpretace významu Gollova působení, přičemž jsou brány v potaz zejména dobové socio-kulturní aspekty.

Aniž bych pochyboval o potřebě vyvažující alternativy ke klasické Markově monografii²⁴ stejně tak, jako o Jirouškově nezpochybnitelné erudici a výkladovým, argumentačním i stylistickým schopnostem, je mou povinností přiznat, že se s většinou jeho novátorských názorů dosti zásadně rozcháším. Během usilovné práce, jejíž výsledek nyní předkládám, jsem se tudíž musel poměrně často vyvarovávat svůdné tendence, napsat jakousi rozsáhlou recenzi Jirouškovy knihy. Shodou náhod se v době vrcholných příprav k sepsání této práce objevila na stránkách ČČH recenze Jirouškova díla z pera mého školitele, profesora Zdeňka Beneše, která mým záměrům dodala potřebný odznak legitimacy a akutnosti.²⁵ Jelikož se jednalo o posudek přiměřeně kritický – ačkoli ne zcela negativistický – mohl jsem se při rozvržení koncepce své práce osvobodit od zamýšlených pasáží vskutku recenzní povahy.

I když věřím, že se mi můj záměr nakonec podařil, zůstává celkové vyznění mé bakalářské práce dosti konfrontační. Proto považuji za vhodné na tomto místě jasně deklarovat, že si Jirouškova díla hluboce cením, zvláště pro jeho odvážné úsudky, bystré komentáře a obrovskou heuristickou šíři. To, že se s jeho četnými názory nemohu na základě vlastního a samostatného studia příslušných pramenů ztotožnit, považuji za legitimní a přirozený projev ducha myšlenkové svobody, jejíž přítomnost je pro vědeckou obec vždy největším bohatstvím. Dokonce se domnívám, že vzhledem k rovněž značně polemickému charakteru Jirouškovy práce je možné předpokládat, že záměrem autora bylo, prostřednictvím místy evidentně úmyslně vyhocenných konstatování, vyvolat určitou kritickou odezvu.

²¹ Viz Bohumil JIROUŠEK, *Josef Šach (v kontextu kulturní historie)*, České Budějovice 2001.

²² Viz TÝŽ, *Antonín Rezek*, České Budějovice 2002.

²³ Viz TÝŽ, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, České Budějovice 2006.

²⁴ V české historiografii se naopak ukazuje plodnost takové duality. Analogickým příkladem ke dvojici zmíněných gollovských monografií je dvojice knih o Františku Palackém, z nichž starší práce Jiřího Kořalky připomíná více Markovu knihu, zatímco přístup Jiřího Štaifa vykazuje společné rysy spíše s postupy B. Jirouška.

²⁵ Viz Zdeněk BENEŠ, *Demýtizovat Golla...Kritické úvahy nad kritickým portrétem historika a jeho působení*, ČČH 107, 2009, s. 148-151.

Svou prací proto vědomě vstupuji na pole živé a intenzivní diskuze o počátcích moderního českého dějepisectví, která v současné době patří k neplodnějším a nejdynamičtějším odvětvím domácí historické vědy. I její zásluhou se oboru dějin dějepisectví opět dostává zaslouženého respektu i v těch kruzích veřejnosti, které jej dříve považovaly za pouhou „dvoranu slávy“, v níž se pouze registrují jména historiků a jejich děl, které již nejsou schopny vyvolat jiný, než čistě antikvářský a sběratelský zájem.

1.3 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Po tzv. „jazykovém obratu“ ve filozofii a společenských vědách obecně, se terminologický aspekt každé problematiky jeví jako zcela ústřední. Hodnotu pojmů již nelze bagatelizovat jako „pouhá slovíčka“, neboť je třeba vzít v úvahu, že každé slovo je v našem habitu nositelem zcela specifického významu, který se proto při pojmové identifikaci daného slova s určitým jevem stává pro naše vnímání tohoto jevu apriori určujícím. Považuji proto v úvodu předkládané práce za nezbytné, definovat alespoň nejzákladnější a nejproblematictější pojmy, které budou v celku studie hojně používány a stanou se tudíž nedílnou součástí její odborné argumentace a názorových vymezení. Má práce splní svůj účel, poskytne-li cennější inspirační podněty k dalšímu zkoumání dané problematiky. Naplnění tohoto cíle bude však možné jen tehdy, bude-li obsahu celého sdělení náležitě porozuměno.

Minulostí se v této studii chápe soubor všech projevů lidské aktivity, které se v průběhu věků udály.²⁶ Je neobsáhnutelnou studnicí činů a osudů všeho lidstva. *Dějiny* pak označujeme ten výsek minulosti, který reflektujeme, tj. jsme schopni a ochotni reflektovat. V tomto smyslu nám dějiny (*historie*) nejsou dány, nýbrž vznikají až jako produkt naší komunikace s minulostí.²⁷ Vědomí o dějinách pak formuje individuální i kolektivní *historickou paměť*. Reflexí minulosti – a tedy *konstrukcí dějin* – se zabývá *dějepisectví*, které lze od první poloviny 19. století významově ztotožnit s *historickou vědou* (*Geschichtswissenschaft*) a ke kterému užívám rovněž synonymního pojmu *historiografie*.²⁸ Dějepisectví, definované jako prostor, v němž dochází k přerodu minulosti v dějiny, pracuje dvojnásobným způsobem: formou *dějezpytu* ve smyslu *badatelského výzkumu* minulosti (*Geschichtsforschung*) a *dějepisů*, tj. *literárního ztvárnění* minulosti, což znamená vlastní

²⁶ Srov. např. František GRAUS, *Současná krize našeho historického vědomí*, ČSČH 16, 1968, s. 485; F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* s. 5.

²⁷ Příznačně energicky viz např. D. TŘEŠTÍK, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*.

²⁸ Srov. Jaroslav MAREK, *Problémy a praxe studia dějin dějepisectví*, in: SPFFBU 13, 1964, C11, s. 6.

psaní dějin (Geschichtsschreibung).²⁹ Výstupem *dějezpytné* práce jsou zpravidla analytické studie, včetně nejrůznějších edic pramenů apod. *Dějepis*, naopak, nachází své uplatnění hlavně v syntézách. V obecnějším pojetí může být posledně jmenovaný termín použit také ve smyslu subboru určitého směru dějepisectví (např. politický dějepis jako součást tzv. pozitivistického dějepisectví) a samozřejmě i v obvyklém edukačním smyslu.³⁰ Nemalý problém představuje rovněž polysémantičnost termínů *historie* a *dějiny*, které bývaly zcela běžně chápány také ve významu pojmu *dějepisectví*, popř. *dějepisu* (např. směr tzv. kulturní historie nebo sociálních dějin).³¹ Ačkoli toto užití považuji za hrubou terminologickou chybu, není možné se, vzhledem k míře zažitosti těchto spojení, jejich přejímání zcela vyhnout, aniž bychom neohrozili srozumitelnost našeho sdělení.³²

Mnohem problematičtěji, než právě uvedené výrazy, se jeví pokusy o pojmové určení charakteru období české historiografie, s nímž je pevně spojeno i jméno Gollovo. Zvláště užívání termínu *pozitivismus*, v souvislosti s teoreticko-metodologickou orientací jedné epochy vývoje českého dějepisectví, zapříčinilo v domácím historiografickém diskurzu již mnoho zlé krve. Jedna skupina historiků vidí v pozitivistickém proudu zcela zásadní periodu našich dějin dějepisectví,³³ druhá jej odmítá a rezignuje na jeho užívání s odůvodněním, že jde o proud vážící se nejen primárně, ale zcela absolutně jen a pouze k vědě filozofické.³⁴ Avšak ani mezi zastánci klasické periodizace naší i světové historiografie nepanuje shoda v názoru na konkrétní obsah tohoto pojmu. Pokud bychom chtěli změť různých názorů a stanovisek určitým způsobem systematizovat, mohli bychom říci, že nejasnosti panující okolo termínu „česká pozitivistická historiografie“ jsou trojího druhu. Je to nejasnost *terminologická*, *chronologická* a *obsahová*. Opisem řečeno: nevíme, resp. přeme se, zaprvé: o to, zda to, co nazýváme historiografickým pozitivismem je ve vztahu k původnímu filozofickému směru toho jména konformní; za druhé: kdy se s tímto jevem v české

²⁹ Srov. Z. BENEŠ, *Historický text*, s. 29-33.

³⁰ K tomu viz Julius JANOVSKEÝ a kol., *Základy didaktiky dějepisu*, Praha 1984, s. 62.

³¹ Viz Miroslav HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 10.

³² Velmi cenný, v mém pojetí však neakceptovaný, příspěvek k historiografické terminologii viz Jiří ŠTAIF, *Otázky pozitivistické metody v české buržoazní historiografii na přelomu 19. – 20. století. (Studie o reflexi této problematiky v české dějepisecké literatuře)*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 10, 1986, s. 293-294.

³³ Jak je typické pro klasické syntézy našich dějin dějepisectví: F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I, II*, Praha 1973, 1977; Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790 – 1900*, Praha 1997. V současnosti termín „pozitivistická historiografie“ běžně užívá např. Josef Blüml, a to nejenom pro českou historiografii druhé poloviny 19. století, ale i první poloviny století dvacátého - zde v přímé souvislosti s osobností Josefa Šusty. Viz Josef BLÜML, *Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví*, České Budějovice 2006.

³⁴ Např. Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař. (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Praha 2005, s. 40. Dále např. J. Válka, který namísto termínu *historický pozitivismus* upřednostňuje *historiografický realismus*, viz Josef VÁLKA, *Historiografie před koncem tisíciletí*, ČMM 119, 2000, s. 439.

historiografii setkáváme poprvé; a konečně za třetí: co je vlastně jeho hlavní obsahovou náplní.

Pro vůdčí proud českého dějepisectví posledního patnáctiletí 19. a zhruba prvních tří desetiletí 20. století,³⁵ se vedle pojmu „pozitivistické dějepisectví“ užívá i hojný počet termínů alternativních. Jejich sumarizační enumerát by měl, s ohledem na jejich frekventovanost, asi tuto podobu: dějepisectví *pozitivistické*,³⁶ *realistické*,³⁷ *kritické*,³⁸ *empirické*,³⁹ *genetické* (kauzální, evoluční),⁴⁰ *scientistické*,⁴¹ *faktografické*,⁴² *analytické*,⁴³ *objektivistické*,⁴⁴ či *racionalistické*.⁴⁵ Nutno dodat, že uvedené pojmy se většinou užívají buď ve vzájemných různě kombinovaných propojeních - z těch méně známých uveďme např. *realistický criticismus*,⁴⁶ o kterém hovoří Jaroslav Prokeš, či obráceně *kritický realismus*,⁴⁷ jak čteme u Šusty - nebo jsou rozvinuty jiným upřesňujícím adjektivem, např. *naivní realismus*⁴⁸ u Jana Slavíka. Řidčeji se pak užívá velmi složitě strukturovaných a významově často variabilních termínů, jako je *historismus*⁴⁹ nebo *naturalismus*,⁵⁰ jejichž současné užívání se však v určitých situacích stává nonsensem.⁵¹

³⁵ Srov. Zdeněk BENEŠ, *Kontinuity a diskontinuity českého dějepisectví 20. století*, in: Přednášky z XLVII. běhu Letní školy slovanských studií, Praha 2004, s. 209.

³⁶ Např. F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny II*, s. 7; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 311.

³⁷ Např. Josef PEKAŘ, *Dějepisectví*, in: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848 – 1898, Praha 1898, s. 48; TÝŽ, *Masarykova česká filosofie*, Praha 1927, s. 42-44.

³⁸ Pojem „kriticismus“ užívá např. Zdeněk Nejedlý, *Spor o smysl českých dějin*, in: Miloš HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, Praha 1995, s. 321-360.

³⁹ Např. J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, s. 30-31; Jaroslav MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 156; Josef PETRÁŇ, *Spor o smysl dějin a dějepisu*, in: Miloš HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2, 1938-1989. Posuny a akcenty české otázky*, Praha 2006, s. 510.

⁴⁰ Např. Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, ČČH 3, 1897, s. 150-151; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 247an.

⁴¹ Např. Jaroslav MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, ČČH 96, 1998, s. 784, 796. *Scientismus* je zde chápán jako obecný požadavek na větší „zvědečtění“ bádání, nikoli jako nový proud, zrodilví se z pozitivistického dějepisectví, jak jej pojal Z. Beneš. Viz Zdeněk BENEŠ, *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním. Teze k vývojové dynamice české historiografie 30. a 40. let 20. století*, in: Přednášky z XLV. běhu Letní školy slovanských studií, Praha 2002, s. 133-143.

⁴² Např. J. PETRÁŇ, *Spor o smysl*, např. s. 527.

⁴³ K tomuto pohledu viz kapitolu 3.2.3 této práce.

⁴⁴ Např. F. X. Šalda, cit. dle J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 194. Jaroslav PROKEŠ, *Literatura dějepisná*, in: Československá vlastivěda, díl 10 Osvěta, Praha 1931, s. 254-255. Dále některé práce Z. Nejedlého, odkazy viz Zdeněk BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia. (Příklad: Gollova škola a její zakladatel)*, ČČH 93, 1995, s. 362-363).

⁴⁵ Josef PEKAŘ, *O periodisaci českých dějin*, in: TÝŽ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 415. Nikoli o *racionalistickém*, ale o *racionálním* dějepisectví hovoří i Josef Petráň, ovšem v jeho pojetí jde až o typ pozitivistického dějepisectví, nikoli o synonymum či o charakteristiku celé pozitivistické historiografie. Viz J. PETRÁŇ, *Spor o smysl*, s. 531-537.

⁴⁶ J. PROKEŠ, *Literatura dějepisná*, s. 254.

⁴⁷ Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, Lidové noviny 34, 14. červenec 1926, č. 349, s. 2.

⁴⁸ Cit. dle Tomáš VOJTĚCH, *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*, Praha 1984, s. 90-91.

⁴⁹ Jan Horský správně upozornil na minimálně dvojí různý význam pojmu „historismus“. Viz Jan HORSKÝ, *Úvahy místo závěru*, in: TÝŽ (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost v dějepisném myšlení, Ústí nad Labem*

Osobně patřím k umírněným zastáncům užívání termínu pozitivismus v souvislosti s českou historiografií. Tím základním, co polarizuje českou historickou obec na tzv. zastánce a odpůrce tohoto pojmu, není, dle mého uvážení, tvrzení, že by mezi metodologií dějepisné tvorby dané epochy a pozitivismem, jako filozofickým směrem, neexistovaly žádné analogie.⁵² Ty jsou jasně dokazatelné,⁵³ shledáme-li hlavním a nejobecnějším rysem pozitivismu, který si zachoval i během svého složitého vnitřního vývoje, snahu *omezit gnoseologickou aktivitu člověka pouze na to, co je empiricky poznatelné*.⁵⁴ Lúno sporu tkví proto jinde. Problémem je diametrálně odlišné pojmání *významu filozofie*. Historikové, kteří vnímají filozofii prostě jako jednu z mnoha speciálních věd, mají přirozeně s přenášením pojmosloví z jedné disciplíny do druhé problém, neboť to považují za zjednodušující, zkreslující a tudíž neprofesionální. Pohlédneme-li však na filozofii ne jako na speciální vědu o lidském myšlení, nýbrž jako na *prostor, v němž se přímo realizuje lidské myšlení samo*, užití naše téma v úplně jiné dimenzi.⁵⁵ Pak si uvědomíme, že dějiny filozofie nejsou historií jednoho oboru, ale *dějiny lidského myšlení jako takového*.⁵⁶ Právě proto nelze všechny filozofické směry a proudy, pozitivismus nevyjímaje, vnímat jako pouhé názorové diference uvnitř jedné speciální vědy. Je třeba na ně nahlížet jako na produkty *lidského myšlení jakožto celku*. V primárním slova smyslu je tedy pozitivismus určitým *stylem*

1999, s. 442. K problematice pojmu dále viz J. MAREK, *O historismu*, zejm. s. 157; ze starší zahraniční literatury viz, mimo známých Rösenových prací, např. Karl HEUSSI, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen 1932, s. 1-21; specificky pak Friedrich MEINECKE, *Die Entstehung des Historismus I. Vorstufen und Aufklärungshistorie*, München-Berlin 1936, s. 2-6.

⁵⁰ Údajný *naturalismus* Gollově škole - přímo J. Pekařovi - soustavně vytýkal Jan Slavík. Viz např. Jan SLAVÍK, *Dějiny a přítomnost (víra v Rakousko a věda historická)*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, Praha 1995, např. s. 629, 631; Jan SLAVÍK, *Dějiny a dějepis*, in: TÝŽ, *Iluze a skutečnost*, Praha 2000, s. 166. Pekař se však od tohoto pojmu jasně distancoval. Viz Josef PEKAŘ, *Smysl českých dějin. (O novém názoru na české dějiny)*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, s. 553.

⁵¹ Srov. J. MAREK, *O historismu*, zvl. s. 13-32; J. HORSKÝ, *Úvahy*, s. 442-448.

⁵² Viz např. Bedřich LOEWENSTEIN, *Pozitivismus a liberalismus. K některým zdrojům české filozofie dějin 19. století*, DTK 1, 2004, s. 9-29. Ze starších studií např. Maxmilián STRMISKA, *K otázkám české nemarxistické historiografie a filozofie dějin v letech 1918 – 1939*, in: AUC – Philosophica et historica 1, 1988. *Studia historica XXXII*, *Problémy dějin historiografie IV*. Praha 1989, zvl. s. 26. O vývoji pozitivismu coby filozofického směru viz nejlépe Jiří CETL, *Český pozitivismus. Příspěvek k charakteristice jedné z tradic českého buržoazního myšlení*, Brno 1981; TÝŽ, *Pozitivismus jako tradice českého myšlení*, in: FČ 13, 1965, s. 592-614; Petr HORÁK, *Studie z dějin historického pozitivismu*, Praha 1971; Jiřina POPELOVÁ, *Rozpad klasické filozofie. Vznik soudobého filozofického schismatu*, Praha 1968, s. 61-134.

⁵³ J. Cetl shledává „pozitivistického ducha“ v české historiografii od 80. let 19. stol. Upozorňuje však na to, že šlo sice o „program v podstatě pozitivistické metodologie“, ale „svěrázně podaný“ a zdůrazňuje, že ani Gollova stať *Dějiny a dějepis* nebyla „přímočarou transplantací pozitivistického konceptu dějin do historiografie“, ale své inspirace nacházela zvláště v německém novorankovství, v němž se nicméně zrcadlily průvodní znaky pozitivistického myšlení. Viz J. CETL, *Český pozitivismus*, s. 55.

⁵⁴ Viz *Tamtéž*, s. 16, 23. Přehledný metodologický profil českého pozitivistického dějepisectví s odkazy na příslušnou literaturu podal ve své stati Z. Beneš. Viz Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 372-380.

⁵⁵ Srov. Jaroslava PEŠKOVÁ, *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*, Praha 1997, s. 5-7.

⁵⁶ K tomuto pojetí viz zejm. Milan MACHOVEC, *Filozofie tváří v tvář zániku*, Praha 2006, zvl. s. 33-57.

lidského myšlení a až následně jistým filozofickým směrem.⁵⁷ Jestliže jsme schopni přijmout filozofii takto, nemůže pro nás pojem *pozitivistická historiografie* představovat větší problém.

Snad ještě více chaosu nežli pořádku vnesl do terminologické diskuze Karel Stloukal.⁵⁸ Ve svém referátu na Prvním sjezdu československých historiků prohlásil Jaroslava Golla a jeho žáky za představitele *realistického* období české historiografie, kteří dokázali mistrně odolávat útokům ze strany *historického naturalismu a pozitivismu*.⁵⁹ Stloukal tak vědomě staví *realismus Gollovy školy* do přímé protivy vůči *Masarykovu pozitivismu*.⁶⁰ Jedná se o chybnou interpretaci. Domnívám se, že jednotlivé pojmy, označující dané období české historiografie, jejichž výčet jsem uvedl výše, *nejsou spolu ve zcela symetrickém vztahu*. Proto není cestou k větší přehlednosti násilná redukce jejich počtu, či stejně tvrdá korekce jejich významů, jak vidíme u Stloukala, nýbrž jejich *hierarchická systematizace v logicky utříděnou strukturu*.

Nejvyšší kategorii této struktury tvoří pojem *realismus*.⁶¹ V českém prostředí jde předně o vyjádření negativistické: jeho primárním smyslem je vymezení se vůči romantismu⁶² požadavkem přísného *scientismu*.⁶³ To ovšem neznámá, že by šlo o pojem ideově prázdný. Myšlenkově stál český realismus jednak na základech učení J. F. Herbarta,⁶⁴ a jednak na moderních postulátech Tomáše Masaryka.⁶⁵ Není tudíž nelogické, užíváme-li tohoto pojmu pro současné označení Masarykova i Gollova okruhu.⁶⁶ Konec konců, obě strany se k danému označení vehementně hlásily a někdy se o nárok na jeho užívání dokonce

⁵⁷ Srov. Jiřina POPELOVÁ, *Poznání kulturní skutečnosti*, Praha 1936, s. 86, 100-107.

⁵⁸ Srov. J. ŠTAIF, *Otázky pozitivistické metody*, s. 276.

⁵⁹ Viz Karel STLOUKAL, *Hlavní proudy v současné historiografii*, in: První sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty, Praha 1938, s. 17.

⁶⁰ Viz *Tamtéž*, s. 19.

⁶¹ K tomu srov. T. VOJTĚCH, *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji*, s. 83-92.

⁶² Srov. Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 376. Dále viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 535.

⁶³ Srov. J. PROKEŠ, *Literatura dějepisná*, s. 286.

⁶⁴ Dobově viz Josef DURDÍK, *O významu nauky Herbartovy, hledíc obzvláště ku poměrům českým*, ČČM 50, 1876, s. 294-328. Z pozdějších reflexí zvl. Ivo TRETERA, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha 1989; dále četné práce J. Zumra, zvl. Josef ZUMR, *Některé otázky českého herbartismu*, in: *Filosofie v dějinách českého národa. Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14. – 17. dubna 1958*, Praha 1958, s. 166-184; TÝŽ, *J. F. Herbart a český herbartismus. Herbart a německá filosofie klasického období*, kandidátská práce, Praha 1964; TÝŽ, *Hostinský a Herbart*, in: *Pocta Otakaru Hostinskému* (sborník příspěvků z vědeckého symposia konaného v Brně 10. – 11. března 1980), Brno 1982, s. 77 – 81; a některé další.

⁶⁵ Srov. Zdeněk BENEŠ, *Gollovec Josef Pekař?*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 336; Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 375-378.

⁶⁶ Srov. Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl*, s. 322-323; Jiřina POPELOVÁ, *Rozjímání o českých dějinách*, Praha 1948, s. 21-22.

přetahovaly.⁶⁷ České *pozitivistické dějepisectví* je proto třeba považovat za jednu z *podmnožin českého realismu*. Josef Šusta příkladně hovoří o Pekařově „*realistickém pozitivismu*.“⁶⁸ Zbývající termíny, tedy zvláště *empirismus* a *kriticismus*, je pak třeba chápat nikoli jako svébytné směry, nýbrž jako pracovní nástroje – tedy metody – které jsou pro pozitivistické dějepisectví, coby orientaci metodologickou, typické a nepostradatelné. Takto načrtnutá struktura se vlastně přímo zrcadlí v rozmanité terminologii Josefa Pekaře.⁶⁹ Při definování svého vlastního teoretického zakotvení postupoval Pekař velmi sofistikovaně a zároveň logicky. Předně se aktivně hlásil k realismu, v němž „*vědecky vyrostl*“ a na jehož „*bojišti*“ vznikaly všechny jeho práce.⁷⁰ Zároveň byl ale schopen přiznat, že ačkoli vědecky vyrostl v realismu, osobnostně a lidsky jej tvarovalo ještě „*ovzduší romantismu*“.⁷¹ Pekař se poukazem na svůj realismus zasazuje netoliko do vědeckého, nýbrž spíše do celospolečenského myšlenkového kontextu, lze říci, do nového paradigmatu. Nikoli jako zpochybnění, nýbrž jako *bližší určení* jeho realismu pak působí Pekařovo přihlášení se k pozitivistické historiografii, čímž dal jasně najevo svou *metodologickou orientaci*. Pojem pozitivismus Pekař nejčastěji užíval v konfúzi s *empirismem* nebo *kriticismem*, čímž dokonalou definici svého myšlenkového zakotvení dovršil. Hovořil-li totiž o sobě jako o historikovi *empiricko-pozitivistickém*,⁷² vlastně tak informací o *užívané metodě* smysluplně doplnil své *metodologické vyhranění*. V posledku mluví Pekař i o *kritickém empirismu*,⁷³ čímž odkazuje již výhradně jen na *metodiku* své práce.

Jak bylo ukázáno, podstatě pojmů, jimiž bývá česká historiografie zhruba od poslední pětiny 19. do první čtvrtiny 20. století obvykle označována, neporozumíme, budeme-li je analyzovat jako pojmy analogické, stojící ve svých významech paralelně vedle sebe, a tím nutně i proti sobě. Jejich vztah je naopak vztahem množinovým, stupňovitým. Ve vývoji českého dějepisectví tak znamená: *realismus*: orientaci na nové společenské paradigma, stojící v opozici vůči romantismu; *pozitivismus*: rovněž identifikaci s novým paradigmatem, tentokrát již však čistě vědeckým, který se vyznačuje specifickým zakotvením

⁶⁷ Srov. Tomáš Garrigue MASARYK, *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*, Praha 1948, s. 160-166, 323-325; J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, s. 33-37, 42-44.

⁶⁸ Josef ŠUSTA, *Josef Pekař. Vědecký a lidský profil*, Praha 1947, s. 11; TÝŽ, *Československý dějepis v posledních padesáti letech. 1876 – 1925*, in: TÝŽ, *Úvahy a drobné spisy historické II*, Praha 1934, s. 13.

⁶⁹ Srov. Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 375-379; TÝŽ, *Gollovec Josef Pekař?*, s. 336-338.

⁷⁰ Viz J. PEKAŘ, *Spor o smysl*, s. 44.

⁷¹ Viz TÝŽ: *O periodisaci českých dějin*, s. 415; TÝŽ, *Knihy o Kosti. Kus české historie*, Praha 1970, s. 13.

⁷² Viz TÝŽ, *Spor o smysl*, s. 7.

⁷³ Viz TÝŽ, *Masarykova česká filosofie*, s. 30; srov. Z. BENEŠ, *Gollovec Josef Pekař?*, s. 336.

metodologickým; *empirismus*, *kriticismus* apod.: přímo užívané metodické postupy v rámci určité metodologie.

Na závěr úvodní kapitoly chci ještě podotknout, že cílem právě uvedené definice základních pojmů není předložit všeobecně závazný a za všech okolností platný systém vybrané části historiografického pojmosloví, nýbrž pouze vytvořit co nejlepší předpoklad k adekvátnímu porozumění následujícímu výkladu, který by měl eliminovat možné terminologické nejasnosti a předejít tak zbytečným nedorozuměním.

2. Metodologická východiska Gollova historického myšlení

2.1 GOLL A TRADICE TEORETICKÉHO MYŠLENÍ O DĚJINÁCH

Charakter následujících úvah, v nichž se pokusím proniknout do hloubek Gollova teoretického myšlení o dějinách, by snad mohl způsobit klamné zdání, že Jaroslav Goll byl především teoretikem dějepisectví a že jeho stať *Dějiny a dějepis*,⁷⁴ kterou budu pečlivě analyzovat, stála na pomyslném piedestalu jeho celoživotní tvorby. Opak je pravdou. Goll nikdy nebyl přítelem přehršlého teoretizování uvnitř samotného dějepisectví a sám by byl podle všeho mírně zděšen i mými úvahami nad podstatou jeho historického myšlení. Svědčí o tom jeho postoje ke klíčovým teoreticko-metodologickým spisům té doby. S názory E. Bernheima, které shrnul ve své *Lehrbuch der historischen Methode*, sice v zásadě souhlasil, přesto si však neodpustil poznámku o její přílišné rozvlácnosti.⁷⁵ Velmi ostře se pak vymezil proti nadčasové práci německého historika J. G. Droysena *Grundriss der Historik*, jež

⁷⁴ Viz Jaroslav GOLL, *Dějiny a dějepis*, Ath. 6-7, 1888-1889, s. 73-77, 93-103. Nadále cituji dle: TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I*, Praha 1928, s. 1-27.

⁷⁵ Viz TÝŽ (rec.), *Ernst Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte. Leipzig 1889. 530 str. 8°*, Ath. 7, 1890, s. 116. Poznámku, že Bernheimovo „dílo je příliš rozvláčné“, nacházíme i v Gollově konceptu univerzitní přednášky z počátku 20. století. NA, fond Drobné pozůstalosti - Jaroslav Goll, kart. 3, inv. č. 2. Vlastní práce. Dějiny a dějepis. Jedná se však pouze o útržkovité poznámky, víceméně bibliografického charakteru. B. Jiroušek hodnotí Gollova slova, s nimiž se měl o Bernheimově knize vyjádřit před studenty, jako *znepokojivá* v tom smyslu, že vyvolávají otazník nad skutečnou mírou Gollova pochopení a akceptace *Lehrbuch der historischen Methode*. Zároveň si je ale vědom toho, že mezi podklady k výuce a faktickým ústním sdělením, jehož relevantní záznam postrádá, se mohou často vyskytovat jisté disproporce. Viz B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 31. Celý problém lze osvětlit, nahlédneme-li do zápisků z Gollových přednášek, které si v čase svých studií pořizoval Václav Novotný, jenž si zapsal následující Gollova slova: „*Ve příčině studií historických methodickou knihu vydal r. 1889 v Lipsku Bernheim: Lehrbuch der historischen Methode. V některých částech příliš obšrné, ale celkem dobré. V celku stojí na témž stanovisku, jako/ prof. J. Goll.*“ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, inv. č. 28, Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek. Jaroslav Goll: Dějiny říše německé a Itálie ve středověku, záznam přednášky v zimním a letním semestru 1889 – 1890, s. 1. Nad autenticitou Novotného záznamu není, vzhledem k precíznosti vedení zápisků, třeba pochybovat. Vidíme, že se přednášející vyjádřil dosti zřetelně na to, abychom mohli upustit od spekulací nad tím, že Gollova výtka vůči pouhému objemu knihy se měla vztahovat i na celkové hodnocení díla, včetně jeho vlastní obsahové složky. S kritickými výhradami k přílišné rozvlácnosti některých vědeckých publikací se navíc v Gollových vyjádřeních setkáváme velice často, což nás opět vede k tomu, abychom smysl těchto výtek nepřeceňovali a nerozšiřovali i na kvalitu obsahu daných děl (viz např. Gollova zmínka o *Histoire du droit et des institutions de la France* Ernesta D. Glassona: LA PNP, fond Rudolf Urbánek, inv. č. 4817 – 4822, Rukopisy vlastní. Univerzitní přednášky: zápisy a těsnopisné zápisy z přednášek Jaroslava Golla, Dějiny středověku, dvojlist č. 16). Pokud bychom pak uvažovali nad tím, proč se s Gollovým postojem k rozsahu Bernheimovy knihy nesetkáváme už v jeho podkladech k výuce z přelomu 80. a 90. let 19. století (o kterých bude pojednáno níže), ačkoli jej v ústním přednesu, jak dokládá Novotného zápis, prezentoval už tehdy, je třeba vzít v potaz specifické okolnosti, které jej na počátku 20. století mohly přivést k radikalizaci stanoviska do té míry, že onen „neduh“ knihy zakomponoval i do samotných příprav k výuce, což vždy svědčí o důležitosti, kterou autor svému zamýšlenému sdělení přikládá. Jedno není možné přehlédnout: v roce 1903 vyšlo nové vydání *Lehrbuch* – které Goll po boku prvního vydání uvádí jako zvláštní bibliografickou položku – jež bylo ovšem *podstatně rozšířeno* (z původních 530 na 781 stran, navíc většího formátu). Jestliže tedy u prvního vydání hodnotil jako *příliš obšrné* pouze jeho některé partie, je vcelku pochopitelné, že nepřehlédnutelně nabobtnalá verze z roku 1903 jej dovedla k tomu, že za *příliš rozvláčné* od této doby označoval již celé Bernheimovo dílo.

předběhla formy teoretických sebereflexí historické vědy o celé století. Goll se ve své recenzi až s jakousi hrdostí hlásil k jinak dosti neradostnému faktu, že Droysenově knize nerozumí, neboť „*opravdu vyložití hieroglyfy její dovedl by snad jen její původce.*“⁷⁶

Avšak prohlásit Golla jednoduše za filozofického outsidera, bez jakéhokoli hlubšího smyslu a pochopení pro teoretickou a abstraktní problematiku, by bylo jednoznačně krokem vedle. Již během svých gymnaziálních studií se, díky působení profesora Leo Chevaliera, seznámil s aktuální Schopenhauerovou filozofií a intenzivnímu studiu filozofie se věnoval i jako student pražské univerzity.⁷⁷ Sám později vzpomínal na okamžik, kdy mu tehdejší profesor teoretické a morální filozofie Johann Heinrich Löwe nabídl habilitaci právě pro obor filozofie.⁷⁸ Jiná z Gollových vzpomínek se váže k úrovni studentů proslulého Waitzova semináře. „*Pochybuji, že byl mezi nimi jediný, který by byl přečetl tři kritiky Kantovy jako já*“, psal ve svém dopise Kroftovi.⁷⁹ Není proto divu, že i Gollovo rigorosum z filozofie probíhalo excelentně. Jeho zájmu o filozofii si samozřejmě všímali i jeho studenti. Ano, právě ti, z nichž valná většina (s čestnými výjimkami typu Hofmana), alespoň v časech svého mládí oplývala jen minimálním intereselem o filozofické otázky. Svědčí o tom i kouzelná vzpomínka Josefa Šusty, ve které barvitě popisoval přístup svých spolužáků, sebe nevyjímaje, k povinné rigorózní zkoušce z filozofie.⁸⁰ V okruhu uzrávajících historiků tehdy koloval jeden ošuntělý konvolut zcela nesourodých filozofických pojednání, z jehož skladby si mladí historici pro téma vlastní zkoušky zpravidla vybírali Descartesa. Jen zřídkakdy narušená pravidelnost tohoto výběru působila poněkud směšně a byla dostatečnou výpovědí o míře zájmu mladých dějepisců o filozofickou problematiku. Stejně známou skutečností však také bylo, že to kdysi byl právě Goll, jenž se tak „*podcenivým způsobem vyslovil o tomto zvyku.*“⁸¹ Zakladatel nové historické školy je „*duch stejně umělecký jako filozofický,*“

⁷⁶ J. GOLL (rec.), *Ernst Bernheim*, s. 116. Díky zápiskům V. Novotného lze i zde dokumentovat, jak se Goll o Droysenově díle vyjadřoval během svých univerzitních výkladů. Novotný si o *Grundriss der Historik* poznamenal: „*zde mnoho pozoruhodného, ale je to těžké*“, neboť některé pasáže „*po několikátém přečtení jsou temny.*“ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, inv. č. 29, Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, záznam přednášky v zimním semestru 1888 – 1889, s. 30.

⁷⁷ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5, inv. č. 347. Opis Gollova dopisu Kroftovi z 21. srpna 1906, s. 1-2. Srov. např. Franz MACHILEK, *Jaroslav Goll*, in: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder 1*, München-Wien 1974, s. 165. O Gollově tehdejší živém zájmu o filozofii svědčí i tematická skladba jeho epigramů v Lumíru. Viz Jaroslav GOLL, *Filozofické problémy I. Spolek k poněmčení českého dějepisu. II. Jen blahobyt a nic, než blahobyt*, Lumír 2, 1866, č. 6, s. 95.

⁷⁸ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5, Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 2. K tomuto Gollovu autobiografickému dopisu viz Jaroslav ČECHURA, *Historikem z nouze? Sebereflexe šedesátky Jaroslava Goll*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 286.

⁷⁹ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5, Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 5.

⁸⁰ Viz Josef ŠUSTA, *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha – Vídeň – Řím, Vzpomínky 2*, Praha 1963, s. 357-358.

⁸¹ *Tamtéž*, s. 358.

napsal roku 1913 trefně Zdeněk Nejedlý.⁸² Jeho výrok lze doplnit snad jen v tom směru, že nad veškerým Gollovým nadáním bděl ještě korigující „duch“ nezlomného přesvědčení, že každý obor lidské činnosti má ve světě vědy své pevné místo. Filozofie ve smyslu speciální disciplíny musí proto vždy, i přes svou působivost a přitažlivost, kterou Goll, narozdíl od většiny svých žáků, niterně vnímal, zůstat jen věcí filozofů.

Sepsání teoretické studie *Dějiny a dějepis* bylo výsledkem fúze dvou vlivů, z nichž ale ani jeden nevycházel z Gollova badatelského zájmu o toto téma. Jednak šlo o vyhovění Masarykovu přání, aby jeho časopis *Athenaeum*, sdružující mladé kriticky uvažující vědce, mohl otisknout podobný článek a jednak o cílenou pomoc studentům historie v oblasti dějzpytné propedeutiky. S přihlédnutím k těmto okolnostem bychom Gollovu stať měli za její četné kvality spíše ocenit, nežli pro některé nedostatky pohrdavě podceňovat se slovy, že „ve srovnání s příručkami, které se v této době (...) objeví v Německu a v následujících letech i ve Francii či Rusku, je Gollův text mimořádně primitivní (...).“⁸³ Tento příkrý odsudek totiž absolutně nebere v potaz výše uvedené okolnosti vzniku Gollova textu, z nichž je jasné, že Goll nebyl motivován žádnou touhou napsat něco ve stylu „českého Bernheima“, nýbrž že příčinou jeho rozhodnutí byla prostá *ochota pomoci*, ať už svému kolegovi a jeho nadějnému časopisu, nebo svým studentům, neboť to byli právě oni, pro něž Goll žil a tvořil především. Vyjdeme-li z poznatku, že během konstituování své stati v sobě Goll musel svou nechuť k přehnanému teoretizování o dějinách a dějepisectví častokrát zapřít, nezbyvá nám než uznat, že výstupem jeho snah je poměrně kvalitní studie.

Při hodnocení obecně koncepčního zvládnutí práce je pak třeba vzít v potaz zvláště tu skutečnost, že tvorba podobných textů neměla v českém prostředí vlastně žádnou tradici.⁸⁴ Úvodní odstavce některých Palackého děl, nazvané *Dějiny a dějepis vůbec*⁸⁵ nebo *O dějzpytu a dějepisectví v Čechách*,⁸⁶ nemohou – aniž bychom chtěli umenšovat jejich význam – Gollově stati žádným způsobem konkurovat, stejně jako Tomkova slavná věta z obsáhlé studie *O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II a Matiaše (mezi léty 1594-1614)*,⁸⁷ která spolu s článkem *O synchronické metodě při dějepisě rakouském*⁸⁸ tvoří vrchol jeho schopnosti teoretického myšlení o dějinách a dějepisectví.⁸⁹

⁸² Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl*, s. 360.

⁸³ B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 148.

⁸⁴ Srov. Julius GLÜCKLICH, *Jaroslav Goll zemřel*, Lidové noviny 37, 9. červenec 1929, č. 340, s. 1.

⁸⁵ Viz František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, Praha 1930, s. 13-14.

⁸⁶ Viz TÝŽ, *Ocenění starých českých dějepisců*, in: Jaroslav CHARVÁT (ed.), *Dílo Františka Palackého 1*, Praha 1941, s. 69-79.

⁸⁷ Tomek píše: „*Dějepis má býti zrcadlem národů, sloužícím ku poznání sebe. Ukazuje-li zrcadlo příliš šeredně, není dobře; neb národ má ze své minulosti učit se a vážití sebe samého; ukazuje-li však příliš krásně, také není dobře; neb vede pak k samolibosti, k zalíbení sobě v chybách svých a klame, tudy v poznání pravých cest,*

S celkovou formální i myšlenkovou výstavbou Gollovy stati zůstává nesouměřitelná i reakce Josefa Kalouska na proměny dobového historiografického diskurzu, známá jako *Historie a materialismus*.⁹⁰ Ze všech uvedených prací se sice teoretickými otázkami historiografie zabývala nejhluběji, avšak pouze v rovině jakési odpovědi na dílčí stanoviska materialisticko-darwinistického pojetí dějin, které se Kalouskovi zosobňovalo v osobě F. Hellwalda. Navíc šlo o pouhé přetištění ústního proslovu, protože byla práce poměrně stručná a nemohla přirozeně zcela naplňovat požadavky odborného vědeckého textu.⁹¹ Z hlediska své závažnosti spočíval ale nejmarkantnější rozdíl mezi úrovní Gollovy a Kalouskovy studie ve zcela odlišném pojetí historie.⁹² Kalousek ji pojal v nejobecnějším smyslu, tedy jakožto souhrn našeho vědomí o minulosti a svým článkem se snažil obhájit vysoký společenský status takového vědění, zvláště se zřetelem k edukačnímu působení na lidské jednání. Kalouskovi je proto historie především onou učitelkou života. Goll hovoří o něčem zcela odlišném: o *historické vědě*, o jejích znacích, zásadách a pravidlech. Hloubku propasti, která zela mezi Kalouskovým a Gollovým přístupem ke smyslu historie (resp. historické vědy) lze vyjádřit následujícím příkladem. Kalousek píše, že cílem historie není to, aby jen „šířila vědomosti o tom, co bylo, nýbrž aby také na příkladech ukazovala, co býti má.“⁹³ K naplnění takového postulátu je ovšem logicky nutné, aby se historie zaobírala nejen tím, co bylo, ale také tím, co *být mohlo*, neboť to, co *skutečně bylo*, přirozeně (v tom tkví možnost „poučení se z historie“) ne vždy odpovídá tomu, co *být má*. To, co *má být*, tedy často souzní s tím, co *být mohlo*, tj. co *mělo být*. Takovým pojetím se Kalousek dostává do přímého rozporu s Gollem, který spolu s Aristotelem praví,⁹⁴ že úkolem historického realismu je vylíčit to, *co bylo*, narozdíl od realismu uměleckého, který líčí to, co *být mohlo*.⁹⁵ Mladý historik se již roku 1878

vedoucích k lepší budoucnosti. Proto má se hleděti pravdy i bez ohledu na to, jestli předsudek, proti ní stojící, má do sebe něco lichotného.“ Václav Vladivoj TOMEK, *O nepokojích stavovských v zemích mocnárství rakouského za panování Rudolfa II a Matiaše (mezi léty 1594-1614)*, ČČM 28, 1854, s. 240. Uvedenou větu však nelze žádným způsobem přeceňovat a spatřovat v ní domnělý důkaz Tomkova zájmu o teoretickou reflexi historiografie. V kontextu dané studie má uvedené konstatování zcela jasně rozpoznatelný účel: jeho cílem je co nejučinněji legitimizovat následující Tomkův výklad, v němž – na poli tehdejšího českého dějepiscetví nadmíru přísně, avšak zcela v souladu s požadavky, jež si žádalo nové politické klima po roce 1848 – odsoudil povahu českého vývoje Husovým vystoupením počínaje a stavovským povstáním roku 1618 konče. Bílá hora je mu sice „katastrofou“, ale za jejího viníka označuje primárně právě specifickou povahu českého vývoje, kterou nastolila husitská revoluce. Z Tomkova výkladu tak např. vyplývá, že kdyby byl býval v Čechách namísto České konfese přijat tridentský program katolické reformy, mohla být rekatolizace českých zemí provedena „asi tak snadno, jak ji vykonal Ferdinand II o dvacet let předtím v zemích svých štyrských.“ (Tamtéž, s. 243). Tomek si byl vědom rozruchu, jenž jeho slova vyvolají ve společnosti českých vlastenců. Proto se je snažil maximálně ospravedlnit onou úvodní formulací, k jejímuž vzniku tudíž vedly velmi pragmatické důvody.

⁸⁸ Viz TÝŽ, *O synchronické metodě při dějepise rakouském*, ČČM 28, 1854, s. 375-406.

⁸⁹ K tomu viz Martin NODL, *Dějepiscetví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 31-33.

⁹⁰ Viz Josef KALOUSEK, *Historie a materialismus*, ČČM 57, 1883, s. 185-193.

⁹¹ Tento text Kalousek přednesl dne 17. února 1883 u příležitosti oslavy desetiletého jubilea založení Historického klubu.

⁹² Srov. Jaroslav WERSTADT, *Politické dějepiscetví devatenáctého století a jeho čeští představitelé. (Kapitola z ideového vývoje moderní české historiografie)*, ČČH 26, 1920, s. 83-84.

⁹³ J. KALOUSEK, *Historie a materialismus*, s. 193.

⁹⁴ Viz ARISTOTELÉS, *Poetika IX. 1451b5, 10*. Cit. dle vydání Oikoyomenh, Praha 2008, s. 65-67.

⁹⁵ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11-12.

přihlásil k mínění Palackého se slovy: „*historie má vypravovati jen to, co dle hodnověrných zpráv se stalo skutečně, nikoli pak co dle domyslu bylo by státi se mohlo.*“⁹⁶ a totéž opakuje i o deset let později v *Dějínách a dějepisu*.⁹⁷

Výše načrtnuté důvody jsou snad dostatečným argumentem pro to, že Gollovu a Kalouskovu studii nelze téměř v žádném ohledu klást na roveň. *Dějiny a dějepis* mohou být tudíž nazvány prvním uceleným zpracováním metodologických a metodických otázek historické vědy, které se v českém prostředí objevilo. A proto si zaslouží nejenom naši pozornost, ale i náležitý respekt.

2.2 DIMENZE DĚJIN A DĚJEPISU

Ačkoli to zní paradoxně, historik, který během svého života jasně písemně kodifikuje zásady své badatelské práce, se velmi často stává obětí pozdějších dezinterpretací. Důvodem je tendence, která pod dojmem těchto programových statí opomíjí skutečnost, že i tyto texty jsou pouhým zachycením určité vývojové fáze myšlení svého autora.⁹⁸ Právě myšlenky, obsažené v *Dějínách a dějepisu*, máme sklon absolutizovat, vztahovat a poměřovat je s celým, nejen předchozím, ale i následným Gollovým dílem. Zcela tím přehlízíme onu vnitřní dynamiku autora, neboť každý skutečně myslící subjekt se postupem času, pod vlivem nových zkušeností a poznatků, stále vyvíjí. I programové práce musíme chápat jako produkt jednoho konkrétního vývojového stádia historikova myšlení.

V možnosti proniknutí do pozdější podoby Gollova historického myšlení však nejsme zcela bezmocní. V jeho pozůstalosti se totiž nachází průběžně doplňované přípravy ke kurzu *Úvod do studia dějepisů*, jejichž finální text pochází ze sklonku devadesátých let.⁹⁹ Rukopis sice přebírá velké množství formulací z publikované stati, většinu z nich ovšem podrobuje novému promyšlení, často je dále rozvíjí, modifikuje a zpřesňuje. Jeho struktura působí v některých úsecích poněkud chaoticky, některé pasáže se opakují, jsou nově upravovány apod, což dokládá onu, výše zmíněnou, vývojovou dynamiku Gollova myšlení. Základ rukopisu je datován rokem 1898, čímž lze Gollovo tehdejší nutkání nově promýšlet teoreticko-metodologické otázky historiografie, celkem jednoznačně vysvětlit: impulzem k tomu bylo jednak koncentrované studium osobnosti a díla Františka Palackého, ale také tzv. *Methodenstreit*, který sloužil jako označení pro soudobé metodologické diskuse v německém dějepisectví, jehož ústřední témata k nám pronikla díky Pekařově slavné studii

⁹⁶ TÝŽ, *Huss et la guerre des Hussites par Ernest Denis*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II*, Praha 1929, s. 258.

⁹⁷ „Úkolem historie jest vyložiti a porozuměti tomu, co bylo, a ne také hned říci, co mělo býti. Historie nemůže vedle reálných sprádat ještě jiné, ideální dějiny.“ TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 14.

⁹⁸ J. Marek správně postřehl, že „potíž globálního pohledu na historika je v tom, že stírá případnou vývojovou dynamiku osobnosti a jejího díla a nahrazuje popisem abstraktního statického systému historikova myšlení.“ J. MAREK, *Problémy a praxe studia dějin dějepisectví*, s. 15.

⁹⁹ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 400a, *Úvod do studia dějepisů*, s. 1-125.

O individualismu a kolektivismu v dějepisectví z roku 1897. Během následujícího rozboru a interpretace Gollova historického myšlení budu tudíž vedle vlastní studie *Dějiny a dějepis* v adekvátních případech přihlížet rovněž k oněm rukopisným poznámkám, v nichž lze, jak uvidíme, nejednou nalézt upřesnění, popř. revizi těch myšlenek, které byly vysloveny v Athenaeu.

Pro poznání teoreticko-metodologické složky Gollova historického myšlení disponujeme ještě jedním mocným pramenem. Jsou to zápisky V. Novotného z Gollovy přednášky o středověkých dějinách do Karla Velikého z přelomu let 1888 – 1889.¹⁰⁰ Náplň kurzu byla evidentně poznamenána Gollovým tehdejšími intenzívním rozjímáním nad teorií dějin a dějepisů. Z původního čtení z dějin raného středověku se tak stal souvislý propedeutický výklad, zabírající v Novotného poznámkovém sešitu celých 34 stran. Výklad je jakýmsi převyprávěním publikovaného textu *Dějiny a dějepis*, ačkoli je na mnoha místech rozšiřován a doplňován ilustrativními příklady. V Novotného zápiscích pochopitelně nenajdeme nic, s čím bychom se alespoň ve formě náznaku nesetkali buď v textu zveřejněné stati, nebo v Gollových konceptech univerzitní přednášky. Jejich význam spočívá v něčem jiném. Díky těmto pečlivě vedeným záznamům totiž česká historiografie disponuje celkem třemi svébytnými texty, které nám v reflexi Gollova historického myšlení umožňují vytvořit jeho plastický obraz. Ve studii z Athenaea vidíme, jakým způsobem Goll konstituoval své myšlenky s vědomím jejich zveřejnění. Z jeho osobních příprav a poznámek k výuce je pak možno odhalit nejvlastnější podobu jeho názorů, které zde zaznamenával zcela otevřeně, tedy bez jakýchkoli korekcí, které vždy, tu více, tu méně, svazují tvorbu textů, určených ke zveřejnění. A konečně zápisky Gollových posluchačů nám dávají poznat, co z těchto osobních poznámek Goll svým studentům skutečně řekl, co připojil, co zdůraznil, popř. zamlčel.

2.2.1 Dvojitý rozměr *Dějin a dějepisů*

Proti klasickému schématu, považujícímu *Dějiny a dějepis* za zakladatelský program závazné propedeutické orientace české historiografie určité epochy, vystoupil s dosud nejzávažnější kritikou Gollovy studie jihočeský historik Bohumil Jiroušek. Odvolává se na největší postmoderní autority v oblasti výzkumu teorie vědy – zvláště na M. Foucaulta a T. Kuhna – konstatuje, že význam *Dějin a dějepisů* spočívá pouze v písemné kodifikaci již

¹⁰⁰ Viz A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, inv. č. 29, *Dějiny středního věku do Karla Velikého*, s. 1-34.

dlouhou dobu předtím běžně užívaného úzu zásad dějepisného bádání.¹⁰¹ S výjimkou záblesků, odrážejících se v díle Jaroslava Marka, prozatím nikdo jasně nevyslovil základní poznatek o dvojí rovině Gollovy programové stati. Skutečnost je zarážející tím více, že Goll obě roviny důsledně rozdělval i během strukturace textu v jednotlivé číslované kapitoly. První rovinou *Dějiny a dějepisu* je otázka *metodologie historické vědy* a jejího *interdisciplinárního postavení*, druhou pak tvoří soubor *metodických zásad dějepisného bádání*. K oběma myšlenkovým celkům je třeba, v plném souladu s Gollovou koncepcí stati, přistupovat samostatně. Jirouškova často akcentovaná myšlenka o tom, že Goll svou statí nekonstruuje nové paradigma, nýbrž pouze písemně zaznamenává zásady užívané v historiografii již Tomkem a Höflerem, platí pouze a výhradně pro jednu z výše míněných rovin: rovinu metodickou.¹⁰² Na počátku devadesátých let vyslovil podobný názor i J. Marek. Pokud napsal, že Goll „pouze“ vyslovil, formuloval, kanonizoval a systematizoval to, co už před ním užíval Tomek a Höfler, učinil tak výhradně v souvislosti s *metodickou stránkou bádání*.¹⁰³ Zatímco Marek píše: „*Víme, že důraz kladený na metodu historické práce s prameny nebyl až dílem osmdesátých let. (...) I oni (Tomek a Höfler, - pozn. R.P.) se tam (ve Waitzově semináři, - pozn. R.P.) seznámili s novou organizací historického studia a s metodou kritické analýzy pramenů (...). Zjednodušený metodický pozitivismus spojoval Golla i s ostatními pražskými univerzitními historiky (...) Goll nejen u nás kanonizoval metody historiografického pozitivismu (...)*“¹⁰⁴; pro Jirouška z toho plyne závěr, že „*Goll vyslovuje zásady historiografické éry Tomka a Höflera*“.¹⁰⁵ Rozdíl mezi smyslem obou ukázek je evidentní. V jedné z částí *Dějiny a dějepisu* zkrátka Goll kodifikuje *povýtce metodický úzus české historiografie druhé poloviny 19. věku*. Sám koneckonců na prvních řádcích své metodologicko-metodické stati poznamenal, že v jeho práci nelze nalézt „*ani nových problémů, ani nových odpovědí*“.¹⁰⁶ Do jisté míry šlo o nepříliš vydařenou snahu navodit v čtenáři zdání o autorově skromnosti. Pro metodickou rovinu studie je ale třeba přijmout tato slova jako odpovídající, ačkoli není možné přehlížet, že ne všichni přední historici oné „*éry Tomka a Höflera*,“ pracovali na stejné metodické úrovni, jako tito dva

¹⁰¹ V podobném duchu vystoupil také T. Weiser. Viz Thomas WEISER, *Geneze, struktura a význam konceptu českých dějin u Josefa Pekaře (pokus o rekonstrukci)*, in: AUC – Philosophica et historica 3, 2002. Studia historica LIV, Problémy dějin historiografie VIII, Praha 2008, zvl. s. 96.

¹⁰² Srov. Milan SKŘIVÁNEK, *Základy historické kritiky u Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, in: Východočeské listy historické 2003-2004, č. 21-22, s. 115-116.

¹⁰³ Viz J. MAREK, *O historismu*, s. 156. S výjimkou literárnější monografie o Gollovi. Viz TÝŽ, *Jaroslav Goll*, s. 210.

¹⁰⁴ TÝŽ, *O historismu*, s. 155-156.

¹⁰⁵ B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 147.

¹⁰⁶ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 1.

velicí dějepisci, neřkuli pak, jako později Jaroslav Goll. Kamil Krofta častokrát poukazoval např. na hrubé metodické nedostatky u Gindelyho, a to zejména v oblasti kritiky pramenů.¹⁰⁷

A ještě jedna poznámka: byly to přeci právě emancipované proudy postmoderního myšlení, které akcentovaly poznatek, že narativní moment vědecké činnosti (v tomto případě kodifikace) není jen pouhým mechanickým přenesením myšlenek na papír, tedy jakýmsi appendixem, který přichází až *po* procesu tvůrčího myšlení, a tudíž stojí již *mimo něj*. I kodifikace určitých zásad si proto žádá přítomnost tvůrčího ducha, obzvláště pak, běží-li – jako v Gollově případě – o nástin kritické metody. Jestliže se totiž Goll v první části své studie pohyboval čistě v rovině teoretického myšlení, v její metodické části byl vystaven úkolu neskonale náročnějšímu: musel *teoreticky* uchopit navýsost praktický, takřka řemeslný segment historikovy práce, kterým je historická kritika. Z potřeby definovat a vysvětlit *praktickou* činnost, která u nás již byla – ovšem jen takto prakticky – užívána, byl nucen *vytvořit teorii*, kterou však dosavadní české dějepisceví nedisponovalo. A tak zejména Gollovo schéma konstrukce tzv. *absolutního pramene* vyžadovalo značnou soustředěnost a vypjatost myšlení. Dokládají to i zběžné náčrtky, v nichž modeloval vztahy mezi veličinami F – H – T – K.¹⁰⁸ Ze skutečnosti, že jsou tato schémata črtána dosti ledabyle, neuspořádaně, a navíc na různých účtenkách a finančních dokladech, lze vyvodit, že Goll tehdy zcela spontánně zachycoval své náhlé inspirace a trysky čerstvých myšlenek, které neměl předem připraveny a které tudíž sám teprve vytvářel.¹⁰⁹ Proto je třeba zůstat rezervovaný vůči tendencím, prohlašovat Gollovo zpracování metodických zásad českého dějepisceví za *pouhou* kodifikaci.

To, co je pak v Gollově článku tím skutečně nevšedním, originálním a v mnohém ohledu i inovativním, jsou závěry, vyslovené v jeho první části. Jejich ústřední body budou

¹⁰⁷ Viz Kamil KROFTA, *Antonín Gindely*, Praha 1915, s. 33, 78-79, 127, 155. Gollovy práce o dějinách Jednoty bratrské proto překonaly Gindelyho dílo předně stran historické metody. Viz TÝŽ, *Úvod*, in: Jaroslav GOLL, Chelčický a Jednota v XV. století, Praha 1916, s. XIV. Na jiném místě tudíž Krofta příznačně píše, že v kritické metodě Goll navázal na Tomka. Viz Kamil KROFTA, *Jaroslav Goll*, ČČH 13, 1907, příloha ke zprávě Historického klubu, (Výroční zpráva Historického klubu za správní rok 1905 – 1906), s. 26.

¹⁰⁸ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 106, 107.

¹⁰⁹ Schéma, paginované pod č. 106, bylo zaznamenáno na účtence za honorář, který Goll obdržel v den svých narozenin roku 1884 od Historického spolku za vybírání příspěvků. Náčrtek pod č. 107 pak zachytil na dokladu z července roku 1883 o převzetí částky 21 zl. 30 kr. od téže instituce, za opis jistého německého rukopisu. Spojitost mezi daty dokladů a dobou vzniku Gollových nákrešů bohužel není možno doložit. Nelze si však dost dobře představit, že by se mezi jejich vznikem nacházela více než roční pauza. Pravděpodobnější je, že oba náčrtky pochází až z roku 1884. Pozdější původ je možno vyloučit, neboť proč by si Goll pro zachycení těchto poznámek vybíral několik let staré účtenky, které se samozřejmě postupem času musely stále více přibližovat dnu jeho zásuvek.

analyzovány v rámci dalších částí této kapitoly. Ještě předtím však krátké zastavení u Gollovy historické metody.¹¹⁰

2.2.2 Goll jako symbol historické kritiky

S Gollovým jménem je spojen pojem historické kritiky. B. Jiroušek ve svých dílech dokládá, že Goll tyto postupy nevytvořil a ani v českém prostředí nebyl prvním, kdo jich užíval. Tento poznatek se má stát relevantním argumentem pro otřesení Gollovy pozice v dějinách českého dějepisectví, jejíž zhroucení s sebou má přinést jednak docenění díla generace Palackého spolupracovníků, zejm. V. V. Tomka,¹¹¹ a jednak rozklad některých „emblémů“ české historiografie typu „Gollovy školy“. Mním, že Achilleovou patou takové koncepce je nevědomé směřování *zakladatele s hlavním protagonistou* určitého směru.

Kategorie symbolu, charakteristického představitele i obrazného zosobnění daných postupů, nejsou žádným způsobem fixovány na osobnosti jejich tvůrců. Mám dokonce za to, že myšlenkové proudy, které vyvrcholily již v persóně svého zakladatele, prokázaly nedostatečnou schopnost vlastního dynamického postupu v procesu sebez kvalitňování a obohacování, čímž pro tento svůj adaptační, komunikační a inspirativní schodek zůstaly jen epizodami v dějinách lidského pokroku. Směr, který není schopen svého vlastního zdokonalování a růstu, může jen těžko aspirovat na ambici zkvalitňování života, resp. myšlení širší komunity lidí. Nevidím proto sebemenší překážku pro to, abychom mohli Golla prohlásit za hlavního představitele kriticko-empirické historiografie i přes to, že nebyl jejím zakladatelem.¹¹²

A navíc: hovoříme zde o *historické metodě*, která je v nejobecnějším smyslu definovatelná jako ucelená soustava jasně daných a závazných *pravidel* bádání.¹¹³ Po mém soudu tedy lze, sice s jistou mírou nadsázky, nicméně však nezcela neoprávněně, nastolit otázku: může

¹¹⁰ Pro ucelený obraz metodické složky Gollova historického myšlení viz, již citovanou, brilantní studii M. Skřivánka.

¹¹¹ Na tendenci současné české historiografie rehabilitovat obraz V. V. Tomka, zvláště proti modelu, který vytvořil J. Werstadt, poukázal v jedné ze svých anotací J. Pešek. Viz Jiří PEŠEK (rec.), *Magdaléna POKORNÁ-Kateřina KOUDELKOVÁ-Marie MALÁ-Hedvika HONZÁTKOVÁ-Jarmila HURTOVÁ (edd.), Spoléhám' se docela na zkušené přátelství Vaše...Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862, Praha Academia – Filozofická fakulta UK v Praze 2008, 298 s., ISBN 978-80-7308-197-3., ČCH 107, 2009, s. 684.*

¹¹² Analogických situací znají české dějiny dějepisectví vícero. Snažit se Golla uměle sesadit z tohoto symbolického piedestalu by bylo stejně absurdní, jako úsilí vymazat z historické paměti Tomka, jakožto hlavního představitele synchronického výkladu rakouských dějin jenom proto, že jeho tvůrcem byl dnes již polozapomenutý vídeňský archivář Josef Chmel.

¹¹³ Její podstatu velmi pěkně vyjádřil J. Rüsen: „*man kann historische Methode definieren als Summe der Regeln, nach denen menschliche Vergangenheit als Geschichte vergegenwärtigt wird.*“ Jörn RÜSEN, *Historische Methode*, in: Hans MEIER – Jörn RÜSEN (hrsg.), *Historische Methode. Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik* 5, München 1988, s. 62.

vůbec existovat něco jako systém pravidel, aniž by tato byla kodifikována? Kodifikace je přeci bezpodmínečným předpokladem *vymahatelnosti* určitých norem. A právě možnost vymahatelnosti, vytvořená kodifikací, činí z určitých normativních postupů to, co nazýváme pravidly. Skutečnost, že Tomek a Höfler ve svých dílech po vzoru francouzských a německých historiků užívali tehdy nejčerstvější metody dějzpytné práce tedy nemůže hned také automaticky znamenat, že tyto postupy vnesli do českého prostředí *jako nové metody*. Sousedství „vnést do prostředí“ je v tomto případě více než ošidné. Nové metody francouzské a německé historiografie se v dílech těchto českých, nebo s českým prostředím spjatých, historiků sice zřetelně objevují, ovšem tím, že nejsou kodifikovány a tudíž nemohou být vážněji nárokovány, nevtiskují díla uvedených Palackého souvěkovic českému dějepiscectví *nové metody* (tj. jasně daná a vymezená pravidla), ale nabízejí mu vlastně jen určitý způsob tvorby, který může, ale také nemusí, být recipován.

Goll sehrál v dějinách tohoto „potýkání se české historiografie s novými metodickými impulzy“ zcela specifickou roli: patří mu jednak zásluha jejich kodifikace, a především pak vůbec prvního skutečně systematického a zřetelného hlásání těchto metodických návyků ve světě vědy, a dále – což je snad vůbec nejpodstatnější - jejich nárokování na půdě univerzitního vzdělávání budoucích historiků. Teprve tím byla z víceméně individuálních badatelských postupů předchozí doby vytvořena pro českou dějepisickou obec závazná historická metoda. V podobném duchu se v jedné ze svých brilantních a myšlenkově nadmíru sytých formulací vyjádřil opět J. Marek: „*nová byla soustavnost, se kterou v teorii i praxi (Goll, pozn. R.P.) tyto zásady shrnul a prohlásil za nezbytnou základnu historického studia, a především jeho schopnost učinit z nich systém pracovních postupů, který si mohli osvojit historikové další a kterým je dovedl naučit. Počínaje Gollem historické poznání ztratilo ráz individuálně podmíněné schopnosti myslit o historii. Stalo se soustavnou vědeckou disciplínou řídicí se pevnými pravidly.*“¹¹⁴

Rovinu Gollova významu bravurně zachytil také Pekař, který, jak víme, i jindy vykazoval značné nadání pro výstižné terminologické pojmenování zamýšleného sdělení. Roku 1898 bilancoval Gollovy zásluhy o rozvoj českého dějepiscectví poukazem právě na využívání nejmodernějších kriticko-analytických metod. Golla nazval „*zkrátka hlavním nositelem a zástupcem kritického směru v moderní historiografii naší (...)*“.¹¹⁵ Své tvrzení podložil dvěma argumenty: Goll jednak „*vedl u nás historickou kritiku na universitu jako předmět*

¹¹⁴ J. MAREK, *O historismu*, s. 155.

¹¹⁵ J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 48.

*studia a cvičení v historickém semináři*¹¹⁶ a jednak „ukázal prakticky v celé řadě spisů její význam a její metody“.¹¹⁷ Proti Pekařovým závěrům lze těžko co namítat. Na následujících řádcích neopomněl čtenáře upozornit na to, že o předgollovské historiografii „nelze pronésti hany, že by byla nekritická“,¹¹⁸ ale přesto není možné v Gollově díle přehlédnout obrovský posun, který souvisel s přechodem od romantismu k paradigmatu střízlivého a nezávislého vědeckého realismu, jenž učinil z historické kritiky ne jednu z cest, nýbrž samotné ústřední jádro dějzpytné činnosti.¹¹⁹ Čteme-li Pekařovu stať pozorně a s vědomím toho, že osobnost hlavního nositele a zástupce nemusí a – jak jsem nadnesl – dokonce ani nemá, kopírovat persónu zakladatele, nemůžeme dát za pravdu tvrzení, že se Pekař „do svých myšlenek poněkud zapletl.“¹²⁰ Za toho předpokladu by roli „poplety“ musel sehrát i Krofta, jehož úvodní studie ke konvolutu Gollových prací s Pekařovou stať výrazně koresponduje a v mnohém ji doplňuje a ozřejmuje.¹²¹

Sám Jaroslav Goll, jakož i rozliční představitelé jeho školy, sdíleli v otázce zavádění kritické metody v českém dějepisectví velmi kompaktní názor.¹²² Za zakladatele „kritického dějzpytu v Čechách“ Goll považoval Gelasia Dobnera.¹²³ Na jeho nezastupitelné postavení v dějinách českého dějepisectví častokrát odkazoval,¹²⁴ přičemž si oblíbil zvláště výrok Františka Faustina Procházky, jenž Dobnerův význam podtrhl známým vyjádřením o tom, že Dobner „*mentiendi finem fecit*.“ Shodný názor zastával jak Pekař, tak i jeho nejvýraznější protějšek, Václav Novotný.¹²⁵ I ti spatřovali počátky základní metodické vybavenosti „pozitivistického“ dějepisectví, tedy zvláště přísnou kritiku pramenů a důraz na empirické prostředky gnoseologie, v Dobnerově tvorbě, ačkoli měli – se stejnými argumenty jako Goll – výtky především k jazyku a formě díla slavného piaristy.¹²⁶ Jeho metoda byla projevem mimořádně kriticky uvažujícího ducha, ovšem ducha žijícího v 18. věku, a tudíž její

¹¹⁶ *Tamtéž.*

¹¹⁷ *Tamtéž.*

¹¹⁸ *Tamtéž.*

¹¹⁹ Viz *Tamtéž.*

¹²⁰ B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 151.

¹²¹ Viz K. KROFTA, *Úvod*, s. XXVI-XXVII.

¹²² Srov. T. VOJTĚCH, *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji II*, s. 81-83.

¹²³ Viz Jaroslav GOLL (rec.), *Adolf Bachmann, Die Reimchronik des sogenannten Dalimil*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II* s. 256.

¹²⁴ Viz např. TÝŽ, *Historický rozbor básní Rukopisu Královodvorského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava*, Praha 1886, s. 26, 51; TÝŽ, *Dodatek k historickému rozboru Jaroslava*, in: Ath. 4, 1886, s. 42.

¹²⁵ Viz J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 6, 48; K. KROFTA, *Úvod*, s. XXVI-XXVII; Václav NOVOTNÝ, *České dějiny. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, s. 6-10.

¹²⁶ Srov. Jaroslav GOLL, *Palackého program práce historické*, in: *Vybrané spisy drobné I*, s. 29; TÝŽ, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto III. von Karl Uhlirz. Erster Band: Otto II. 973 – 983. Leipzig 1902*, ČČH 9, 1903, s. 91-95. „A není-li ona barbarská latina Bartošková předce příjemnější než hledaný bombast Dobnerův?“ zaznívá v jednom z Gollových spisů. TÝŽ, *O kronice Bartoška z Drahyne*, Praha 1884, s. 12.

kvalitativní úroveň přirozeně nemohla dosahovat výše kritické zdatnosti Gollovy a Pekařovy epochy. Pekař si je proto vědom, že ačkoli Dobner „o kritice v našem slova smyslu nemaje poněti,¹²⁷ nelze o jeho díle přece říci, že by bylo nekritické. Bylo kritické, svou úrovní ale odpovídalo *duchu své doby*.

Vidíme tedy, že v názoru na prvopočátky českého kritického dějepisectví panuje v české historiografii od Palackého,¹²⁸ přes Golla a jeho žáky,¹²⁹ marxistickou historiografii¹³⁰ až po současnost,¹³¹ koherentní názor. Pokud jde o mladší představitele předgollovské historiografie, i u nich Goll samozřejmě registroval užívání postupů symptomatických pro kriticky pojímané dějepisectví. Již Palacký se v souvislosti s hodnocením Hájkovy kroniky dovolával základních pravidel historické kritiky.¹³² Během sporu s Kalouskem o pravost Královodvorského rukopisu považoval Goll za nutné nejednou zdůraznit, že v zásadách historické kritiky se spolu oba historici zcela shodují.¹³³ Stejně tak je možno číst i v Kalouskově deníku: „já a Goll děláme ze stejných historických premis opačné konkluse.“¹³⁴ Na jiném místě Goll ocenil schopnost kritické práce s prameny i v díle V. V. Tomka.¹³⁵ V rukopisném sporu, který je možno interpretovat jako příklad utkání, v němž je jediným kritériem úspěchu lepší metodická obratnost, připomněl, že metoda, na jejíž aplikaci své vědecké argumenty vystavěl, je metodou známou a oblíbenou, a tudíž nikoli novátorskou.¹³⁶

Uzavíráme tedy s tím, že role zakladatele a prvního představitele české kritické historiografie Gollovi skutečně nenáleží a že se do ní nejenom on sám nikdy nepasoval, ale nestavěli jej do ní ani největší obdivovatelé jeho díla, typu Pekaře, Novotného či Krofty.

2.2.3 Osobité znaky Gollovy kritické metody

I přes vše, co bylo výše řečeno, není neoprávněné vyřknout otázku: byly Gollovy kritické postupy vůbec něčím inovativní, či přinejmenším osobité? Samostatnou pozornost věnoval

¹²⁷ Josef PEKAŘ, *Nejstarší kronika česká. Ku kritice legend o sv. Ludmile, sv. Václavu a sv. Prokopu*, Praha 1903, s. 80.

¹²⁸ Viz F. PALACKÝ, *Ocenění*, s. 76-78.

¹²⁹ Viz např. Josef HANUŠ, *Počátky kritického dějepisu v Čechách*, ČČH 15, 1909, s. 277-302, 425-463.

¹³⁰ Viz zejm. Josef HAUBELT, *Dějepisectví Gelasia Dobnera*, Praha 1979; Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny národa českého. Díl první. Starověk*, Praha 1949, s. 65.

¹³¹ Viz např. F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny I.*, s. 104an; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 12. K metodice osvícenského dějepisectví viz nejlépe Milan SKŘIVÁNEK, *K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli. Acta varia de Scholis Piis. Svazek I.*, Pardubice 2008, zvl. s. 40-51.

¹³² Viz F. PALACKÝ, *Ocenění*, s. 304.

¹³³ Viz Jaroslav GOLL, *Odpověď p. prof. Kalouskovi*, in: Ath. 4, 1886, s. 38-39.

¹³⁴ ANM, fond Josef Kalousek, kart. 2, inv. č. 127: Deníky. Deník VIII, záznam z 21. prosince 1886.

¹³⁵ Viz Jaroslav GOLL, *Václav Vladivoj Tomek*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobé I.*, s. 127.

¹³⁶ Viz TÝŽ, *Historický rozbor*, s. 53.

Gollově metodice také J. Štaif.¹³⁷ V jejím hodnocení Gollovi, vedle absence zmínky o úloze historických syntéz, vytkl především tendenci k vytváření přímé úměry mezi mírou chronotopické blízkosti zpravodaje k události, kterou zachycuje, a mezi přesností jejího popisu.¹³⁸ Ve skutečnosti však Goll důsledně rozlišoval mezi kategoriemi *pravosti* a *pravdivosti* historického pramene.¹³⁹ Pramen je pravý, pokud je z hlediska doby, do které datuje svůj vznik, autentický. Pravdivý je pak tehdy, jestliže adekvátně rekonstruuje ty historické události, které zaznamenává. Obě linie povahy historického pramene jsou předmětem kritického posouzení: první spadá do kompetence tzv. vnější kritiky, druhá do tzv. vnitřní kritiky pramene.¹⁴⁰ Schopnost rozlišit oba směry, avšak zároveň zachovat vědomí o jejich vzájemné propojenosti, Goll prokázal opět ve svém rozboru vybraných básní RK.¹⁴¹ Pokud se zaměříme na kategorii pravdivosti historického pramene, pak je zřejmé, že i zde důsledně rozlišoval mezi dvěma oblastmi. První je *faktický popis minulého dění*, tj. jeho *průběh*, druhou pak jeho *významová interpretace*. Během verifikace prvně uvedeného samozřejmě vyzdvihoval prameny dobově autentické.¹⁴² Zároveň však odmítal sdílet přesvědčení, že se „objektivně správná“ *interpretace* historické skutečnosti *vyčerpává řečí dobových pramenů*. Jako představitel kritické historiografie neskrýval určité pochybnosti nad domnělou interpretační nestranností dobových historických pramenů.¹⁴³ Uvědomil si tím jejich rub a líc.¹⁴⁴ Dobově autentický pramen je z hlediska *adekvátního popisu* soudobé skutečnosti nenahraditelný, neboť nazírá na zkoumanou látku z bezprostřední blízkosti; avšak pokud jde o její *významovou interpretaci*, je mu tato jeho bezprostřední blízkost k líčenému objektu spíše na škodu, neboť je s ní jednak, jako svědek události, minimálně chronotopicky, popř. i věcně, neoddelitelně spjat; a zadruhé nevidí dopady a rezonance, které událost přinese budoucímu vývoji.¹⁴⁵ Právě proto Goll říká: „*Co nazýváme významem historickým některé věci, poznáváme obyčejně anebo aspoň poznáváme lépe teprve*

¹³⁷ Viz J. ŠTAIF, *Historici*, s. 250-253.

¹³⁸ Viz *Tamtéž*, s. 252.

¹³⁹ Srov. M. SKŘIVÁNEK, *Základy historické kritiky*, s. 91-96.

¹⁴⁰ Viz Arnošt BERNHEIM, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1931, s. 137; M. HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, s. 168. Srov. J. ŠTAIF, *Historici*, s. 251.

¹⁴¹ Viz J. GOLL, *Historický rozbor*, s. 3.

¹⁴² Srov. Zdeněk BENEŠ, *Obtížné pojmy, či pojmy na obtíž? Teorie a filozofie dějin v české historiografii*, in: Ivana HOLZBACHOVÁ a kol., *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, Brno 2004, s. 77-79.

¹⁴³ Viz kupř. Gollovy pochybnosti o objektivním podání historické události v deníku Friedricha II. Viz Jaroslav GOLL, *Válka o země koruny české (1740 – 1742)*, Praha 1915, s. 116. Dále viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 22.

¹⁴⁴ Právě na to, že *historický význam* události, *narozdíl* od jejich *historického průběhu*, ze svědectví současníků - hovořících k nám skrze prameny - odvodit *nelze*, upozorňoval Jan Slavík ve své polemice s Josefem Pekařem. Viz J. SLAVÍK, *Dějiny a přítomnost*, s. 631.

¹⁴⁵ V tomto smyslu historik pracuje pomocí „*vaticinatio ex eventu*“.

v budoucí distanci.“¹⁴⁶ Jen stěží bychom v jeho díle našli jinou tezi, kterou by tak často a rád opakoval, než právě tuto.¹⁴⁷

Můžeme říci, že metodické zásady, které Goll vyslovil a reprezentoval, byly v souladu s většinovou povahou tehdejší západoevropské historiografie. Nemá proto smysl zde tyto postupy detailně rozebírat, neboť nepatří mezi profilující rysy originality Gollova historického myšlení. Na druhé straně je v Gollův prospěch třeba vyzdvihnout momenty, v nichž projevil jedinečné nadání pro maximální upotřebení a využití kritické metody v dějzpytné praxi, čímž nejednou překonal kritické postupy starších historiků, kteří ve svých praktických výzkumech dokázali ona teoreticky postulovaná metodická pravidla ne vždy naplno zužitkovat. Nikde není tento jev patrný lépe, než v rukopisném sporu, kde vyniká Gollův smysl pro rozpoznání padělaných pramenů, který je umocněn kontrastem k vývodům tehdy nejuctívanějších autorit českého dějepiscectví. Goll pracoval v duchu stejné metody jako Tomek s Kalouskem, narozdíl od nich však postupoval správně. Jeho poměr k historickým pramenům stál vždy na střízlivém úsudku, jenž zůstával stejně vzdálen jak naivní důvěře, tak absolutní skepsi.¹⁴⁸ Velmi obezřetně nakládal s prameny, které se nápadně shodovaly jak spolu navzájem, tak i se samotnou historickou skutečností, kterou popisovaly. Báseň *Oldřich z RK „k podezření moderního původu neopravňuje pro svou neshodu, nýbrž naopak pro svou shodu s historií“*¹⁴⁹, reagoval Goll na adresu J. Kalouska.¹⁵⁰ Důvod je jasný: RKZ se snaží vyvolat zdání své pravdivosti a pravosti tím, že jsou psány v dokonalém souladu s aktuálními vědeckými poznatky o době, ke které odkazují. Stejně varování a výzvu k ostražitosti pro Golla znamenala i vzájemná shoda pramenů mezi sebou, „*neboť právě ona schematická souhlasnost vzbuzuje podezření proti nim (...)*“¹⁵¹ Do dnešních dnů zůstává v platnosti metodický postulát, dávající principiálně přednost pramenům, hovořícím o historické skutečnosti spíše rozmanitě a diferencovaně, nežli zcela identicky. Nejedno z velkých tajemství dějin bývá řešeno právě na bázi přijetí tohoto předpokladu.¹⁵²

¹⁴⁶ J. GOLL, *Válka*, s. 3.

¹⁴⁷ TÝŽ, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 124-125; TÝŽ: *František Palacký*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 83, 92; TÝŽ: *Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české*, Praha 1908, s. 46, znovu pak 48.

¹⁴⁸ Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 17.

¹⁴⁹ TÝŽ, *Odpověď p. prof. Kalouskovi*, s. 36.

¹⁵⁰ Srov. Kalouskovu reakci ANM, fond Josef Kalousek, kart. 36, inv. č. 1437, Poznámky a výpisky z knih. Poznámky ke Gollovu historickému rozboru RKZ.

¹⁵¹ Jaroslav GOLL, *Heinrich Finke, Aus den Tagen Bonifaz VIII.*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II.*, s. 235.

¹⁵² Kupř. otázka existence a příp. rekonstrukce postavy historického Ježíše. K tomu viz např. Milan MACHOVEC, *Ježíš pro moderního člověka*, Praha 1990, s. 11; srov. Petr POKORNÝ, *Ježíš Nazaretský. Historický obraz a jeho interpretace*, Praha 2005, s. 8-37.

Na závěr kapitoly o Gollově metodice považuji za vhodné objasnit místo, které historická kritika v jeho myšlení zaujímala. Nemůže být sporu o tom, že to byla právě kritika, jež se v jeho očích na poli dějzpytné práce těšila centrálnímu postavení. Jak napsal později Pekař: „(...) kde není solidní heuristiky a pečlivé kritiky, nemůže býti vědy,“¹⁵³ tak smýšlel i Goll. Bylo by však hrubou chybou domnívat se, že nadřazoval kritickou práci nad ostatní fáze historiografického výzkumu, a že tedy celý dějzpytný proces redukoval na um využití empiricko-kritických postupů. Sám říkával svým studentům, že kritika pramenů „není vše co od hist/orika/ se očekává.“ Jeho práci si lze představit i „ve vyšším stupni.“¹⁵⁴ Upozorňoval také, že historická kritika je ve své aplikovatelnosti metodou podmíněnou vnějšími okolnostmi, neboť je závislá na existenci a charakteru pramenů.¹⁵⁵ Dějepisectví dobře zná případy, kdy historik není schopen čerpat z pramenných zdrojů. Důvody mohou být rozdílné, buď prameny pro dané období vůbec nevznikly, nebo se ztratily, jindy se zachovaly jen fragmenty původního znění, ondy se nám zachovaly jen prameny, které jsou z toho či onoho důvodu nehodnověrné, nebo zkrátka není v silách soudobé vědy rozluštit jejich znakový systém. Ani jedna z těchto negativních okolností však neznamená rezignaci na konstrukci obrazu dané historické skutečnosti, o níž se je historik donucen různými cestami pokusit. Jedno je však jasné: historická kritika mu v tom nepomůže, protože i ona má své limity.¹⁵⁶ A právě tyto limity jí znemožňují stát se alfou a omegou celého procesu historického bádání.

V souvislosti s Gollovými postoji se mi jako nejvhodnější postup jeví definovat historickou kritiku jako *jádro*, popř. *základ* historického studia.¹⁵⁷ Možno říci, že pro dějzpytnou činnost je v Gollových očích heuristika jejím *předpokladem*, kritika *prostředkem*¹⁵⁸ a interpretace *výsledkem*. Svě chápání významu historické kritiky v celku dějepisectví vtěsnil do recenze knih o starých německých a francouzských ústavních dějinách, jejichž autorem byl jeho vážený göttingenský učitel a uznávaný mistr historické kritiky, Georg Waitz. Zaznívají v ní mimořádně pozoruhodná slova: „*Škola Gottinská, mistr i žáci, obzvláštní péči věnuje kritice pramenův. Avšak kritika tato není cílem studií historických (což škola sama někdy zapomíná), než toliko prostředkem. Waitz sám co učitel (ve cvičeních) přihlížel*

¹⁵³ Josef PEKAŘ, *K článku prof. Jindřicha Vančury*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, s. 163.

¹⁵⁴ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 81.

¹⁵⁵ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 25.

¹⁵⁶ Viz *Tamtéž*, s. 18.

¹⁵⁷ Viz A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 81.

¹⁵⁸ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 92.

hlavně ke kritice pramenův, ale co spisovatel se na tento obor nikterak neobmezoval.“¹⁵⁹ Goll měl pravdu. Ani nejtypičtější dobový symbol kritické metody, jako Waitz, historickou kritiku prokazatelně nevnímal jako naplnění nových požadavků na vstřetku vědeckou historiografii, ale považoval ji za nezbytný základ všeho dalšího historického bádání: „*die Kritik der Quellen, die Herstellung zuverlässiger Texte, die Prüfung der Echtheit, die Unterscheidung des Selbständigen und Abgeleiteten ist eine notwendige Grundlage aller weiteren historischen Forschung*,“¹⁶⁰ říkával.¹⁶¹ Na ukázkce nás mimo samotnou pojmovou specifikaci historické kritiky jistě zaujme zvláště zřetelná kritika soudobého dějepisce, která pálíci doslova do vlastních řad, neboť Gollovi nejbližší kolegové a přátelé z řad předních představitelů evropské historiografie – ať už šlo o Gabriela Monoda nebo Stanislava Smolku – byli právě Waitzovými odchovanci, ke kterým samozřejmě náležel i samotný Goll. Z jeho slov cítíme zjevné znepokojení nad povahou té části tehdejšího dějepisce, která z opojení možnostmi a dovednostmi kritické metody, v úzkostlivé touze po dosažení maximální akribie, sklouzávala k samoučelné metodické virtuozitě, aniž si byla vědoma, že tato práce sama zdaleka nenaplnuje – i přes své opodstatnění nároky, jež na ni klade moderní věda – původní smysl historického poznání. Na Waitzově personálním příkladu Goll poukázal na to, že příčinou tohoto omylu je nerozlišování dvou složek dějepisce: složky *dějezpytné* a *dějepisné*. Občasný problém těch, které nazývá „*Waitzovou školou*,“ spočívá v redukci celku historiografie nejen na pouhý *dějezpyt*, ale dokonce ještě jen na jeho jednu jedinou část: na historickou kritiku. Požadavek maximálního zornění historiografie musí samozřejmě i podle Golla stát na preferenci metodicky zdatného, empiricky pojatého výzkumu, jehož jádro tvoří historická kritika. Důvodem však není snaha odstranit z dějepisce jeho narativní a literární prvek, ale nutnost najít vhodný poměr mezi badatelskou a vyprávěcí složkou dějepisce, z nichž první byla v celém dosavadním vývoji historiografie buď zcela

¹⁵⁹ [Jaroslav GOLL (rec.)], *Georg Waitz, Die Verfassung des deutschen Volkes in ältesten Zeit. Deutsche Verfassungsgeschichte, I. Band, 3. Auflage. Kiel, 1880; Georg Waitz, Die Verfassung des fränkischen Reiches. D. V. 2. und 3. B. 3. Auflage. Kiel, 1882, 1883*, in: Ath. 1, 1884, s. 290.

¹⁶⁰ Cit. dle Karl BRANDI, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, Bonn 1952, s. 104.

¹⁶¹ Dnes již emeritní profesor frankfurtské univerzity Ulrich Muhlack tlumočil v jedné ze svých studií Waitzova příznačná slova z roku 1859: „*dass er die Quellenforschung in diesem Sinne für die Essenz der historischen Wissenschaft hielt. Sie war zwar kein Selbstzweck, sondern Mittel zum Zweck der historischen Erkenntnis, aber dieser Zweck war ohne sie schlechterdings nicht erreichbar*.“ Ulrich MUHLACK, *Die Stellung von Georg Waitz in der deutschen Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 170.

opomíjena, nebo prováděna s nedostatečnou intenzitou a vážností a již zcela nedostačujícím způsobem.¹⁶²

Není obtížné se v Gollově díle setkat s případy, kdy je úsudek, vytvořený na bázi kritického vyhodnocení pramenné informace, zpochybněn měřítky, která přichází z oblasti interpretace, tj. kdy pracně vydobytý výtěžek historické kritiky padá za obětí nárokům historické interpretace. Díky tomuto jevu můžeme odsunout všechny potenciální spekulace o tom, že pro Golla samotného historiografický výzkum stál a padal s hranicemi historické kritiky, do sféry neopodstatněných přeludů. Uveďme příklad: ve své studii o Jednotě bratrské se Goll postavil proti jednomyslnému mínění Palackého i Gindelyho o tom, že v Čechách poloviny 15. století shledáváme nadměrné množství náboženských sekt.¹⁶³ Oba velcí historici opřeli svůj závěr o informaci bratrského dějepisce Jafeta, který sice není pramenem zcela dobovým, nicméně vesměs věrohodným, podle něhož existovalo v Čechách asi dvanáct sektářských uskupení.¹⁶⁴ Goll proti tomu vystoupil s tvrzením, že Jafet sice záměrně nelže, ale významově nám jeho zpráva obraz tehdejší doby zkresluje, neboť sekty počítal nikoli podle parametrů náboženského myšlení, nýbrž prostě podle místa jejich působnosti. Tak např. na odnože Jednoty bratrské připadá hned několik z dvanácti položek. Jsme tedy svědky události, kdy Goll odmítl akceptovat kriticky doloženou a verifikovanou zprávu věrohodného pramene, který, ač v jistém smyslu hovoří pravdu – neboť náboženská uskupení kupř. Litomyšlských či Rychnovských, o kterých hovoří, skutečně existovala – tím, že o nich píše jako o jednotlivých sektách, vnáší do výkladu svého sdělení interpretační omyl, jehož recepce se pro historickou kulturu Gollovy epochy jeví jako nežádoucí.

Historická kritika, jakožto svrchovaná fáze historiografického výzkumu, mající své možnosti i limity a jim uzpůsobená pravidla, je jádrem historikovy práce, je jeho řemeslem, prostředkem k cíli. Proto podle Golla tvoří fundamentální složku univerzitního vzdělávání budoucích historiků.¹⁶⁵ Její metodické návyky si lze osvojit jen a pouze pomocí „*cviku a*

¹⁶² K fenoménu tzv. „odrétorizování“ historie, jako průvodnímu znaku historismu 19. století, viz Jörn RÜSEN, *Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenskulturskultur*, Frankfurt am Main 1993, s. 64-69.

¹⁶³ Viz Jaroslav GOLL, *Jednota bratrská v XV. století*, in: TÝŽ, Chelčický a Jednota v XV. století, s. 72-73.

¹⁶⁴ Srov. Kamil KROFTA, *O bratrském dějepisectví*, Praha 1946, s. 146-156.

¹⁶⁵ V Gollově proslovu u příležitosti narozenin V. V. Tomka roku 1903 zazněla zaznamenaní hodná slova: „*Kritika náleží k těm věcem, ve kterých se lze cvičiti (k tomu jsou historické semináře na univerzitách). Než kritičnost náleží k darům, které musíme obdržeti shůry. Kritiku lze probuditi v tom, kdo již k tomu má vlohy. U Tomka kritiku probudilo dílo Palackého.*“ LA PNP, fond Rudolf Urbánek, inv. č. 10797-10798, Rukopisy cizí, Jaroslav Goll: Václav Vladivoj Tomek. Přednáška Gollova při oslavě Tomkově v Hradci Králové 23. května 1903, s. 27 (čistopis).

zvyku“, tedy aktivní práci v historickém semináři,¹⁶⁶ jehož hlavním účelem je „cvičení v kritice pramenů.“¹⁶⁷ Ani budoucí dějepisec však nikdy nesmí zapomenout na to, že „seminář historický sám historikovi nestačí, ale cesta jeho vede přece seminářem historickým.“¹⁶⁸

2.3 PRVNÍ METODOLOGICKÁ FÁZE: ÚSILÍ O POZNÁNÍ DĚJIN

Z různých variant empiricko-kritického dějepisectví staneme Gollova metodologickému profilu nejbližší tehdy, budeme-li jej definovat jako dějepis genetický.¹⁶⁹ Správně se v této souvislosti zdůrazňuje vliv Leopolda von Rankeho, jehož styl práce, prostřednictvím jeho žáka Georga Waitze, Golla určujícím způsobem inspiroval.¹⁷⁰ Šlo o působení především metodické. Někteří současní badatelé užívají pro vystižení povahy gollovského dějepisectví termínu „rankovství“,¹⁷¹ což není v rozporu ani s dobovými charakteristikami.¹⁷² Nutno ovšem zdůraznit, že v některých podstatných otázkách teoretických, zejména pokud šlo o teleologii historického vývoje, si Goll a Ranke zůstávali na míle vzdáleni.¹⁷³ Ve skutečnosti Goll k Rankemu přistupoval až zprostředkovaně, právě skrze Waitze, protože je případnější hovořit o Gollových sympatiích k tzv. novorankovství.¹⁷⁴ Ani to ale není zcela přesné. Goll sice zůstal po celé tvůrčí období svého života věren novorankovským metodickým zásadám, avšak v oblasti metodologie je v jeho myšlení patrný určitý posun.¹⁷⁵ Podstatu své koncepce historiografie zachytil Ranke v notoricky citovaném krédu, ve kterém označil za cíl své

¹⁶⁶ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 27. Vlastní průběh seminární výuky autenticky zachycují dochované zápisky. Viz např. A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 400. Univerzitní přednášky. Historický seminář 1905 – 1905.

¹⁶⁷ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějpisu, s. 80.

¹⁶⁸ Jaroslav GOLL, *Paul Fredericq, L'enseignement superieur de l'histoire*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I*, s. 237.

¹⁶⁹ Srov. Jiří ŠTAIF, *Počátky pozitivismu v české historiografii na pražské univerzitě koncem 19. století (1876 – 1898)*, Praha 1983, s. 18 an; TÝŽ, *Historici*, s. 247-256.

¹⁷⁰ K tomu viz přehledně U. MUHLACK, *Die Stellung von Georg Waitz*, s. 165-181.

¹⁷¹ Viz Karel ŠTEFEK, *Spory o pojetí českých dějin*, Hradec Králové 1986, s. 90; TÝŽ, *Proměny gollovské historiografie*, in: *Východočeské listy historické 2003-2004*, č. 21-22, s. 121. Termín se užívá také v němčině jako *die Rankesche Geschichtsschreibung*. Viz např. K. BRANDI, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, s. 99.

¹⁷² LA PNP, fond Rudolf Urbánek, Zápisy z přednášek Jaroslava Golla: Děje za panovníků rodu franského a saského, dvojlist č. 4. Urbánek si lapidárně poznamenal: „G/oll/. Rankovec.“

¹⁷³ Viz J. ŠTAIF, *Historici*, s. 248.

¹⁷⁴ J. Šusta však hovořil nikoli o zprostředkovaném, ale o paralelním Rankovu vlivu na Golla. Napsal: „sein (Rankův, pozn. R.P.) *universaler Geist scheint schon damals auf Goll zumindest ebenso mächtig eingewirkt zu haben, wie Waitz selbst* (...).“ Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, in: *Čechische Revue* 1, 1906, s. 17-36. Cituji však dle samostatného otisku statí (tj. jinak paginovaného), nacházejícího se v Gollově pozůstalosti. Viz NA, fond Drobné pozůstalosti – Jaroslav Goll, kart. 7, inv. č. 4, Výstřižky z novin o J. Gollovi. Josef Šusta: *Jaroslav Goll 1846 – 1906*, s. 5.

¹⁷⁵ Srov. J. PETRÁŇ, *Spor o smysl*, s. 519.

práce jen říci, *jak se to vlastně stalo*: wie ist es eigentlich gewesen.¹⁷⁶ Na edukační a hodnotící funkci historiografie, kterou Ernst Bernheim později nazýval dějepisem pragmatickým,¹⁷⁷ tím otevřeně rezignoval. Sám Jaroslav Goll Rankovo heslo nejednou použil i ve svých pracích, zejména tehdy, hovořil-li o historikově hlavním úkolu. Zajímavé je, že se tato konstatování vyskytují povytce v německy psaných spisech, a také to, že Goll pro jejich formulaci záměrně používal jinou lexikální formu, než Ranke.¹⁷⁸ Jakoby se přeci jenom chtěl od pruského historika nějakým způsobem odlišit, ačkoli duch jeho sdělení byl totožný. Goll např. v závěru své polemiky s Binderem píše, že jeho práce o husitství není historická „*in dem Sinne, dass die Geschichte vor allem sich die Aufgabe setzt, zu begreifen und zu sagen, 'wie die Dinge geschehen sind'* (...).“¹⁷⁹ Na Rankeho však upozorňoval i ve svých přednáškách. Dochované, velmi pečlivě vedené, zápisky jeho posluchačky A. Bečvářové zachycují moment, kdy Goll v rámci literatury k dějinám 16. století vyzdvihl Rankovu prvotinu *Geschichte der romanischen und germanischen Völker* a dodal něco ve smyslu: „*dílo je zajímavé i svou přílohou. Je to vybraná kapitola z dějin historie, důležitá až doposud.*“¹⁸⁰ V záznamech Václava Novotného čteme podobná slova, ač s dovětkem, že „*bádání od těch dob pokročilo.*“¹⁸¹ Goll se o Rankově slavném dodatku, vzhledem k tématu přednášky, vůbec zmiňovat nemusel, ale skutečnost, že tak učinil, svědčí o jeho sympatiích k postavě tohoto velikého dějepisce,¹⁸² kterého často připomínal jako „*nejznamenitějšího historika naší doby,*“¹⁸³ nebo jako „*snad největšího historika německého.*“¹⁸⁴

Ve druhé polovině osmdesátých let, když Goll své pojetí historiografie systematizoval a v *Dějínách a dějepisu* zveřejnil, dlel ještě více méně stále na striktním Rankově postulátu. Jeho stanovisko se transformovalo až v průběhu 90. let a vyvrcholilo v kulminálním bodě Gollova vědeckého díla: ve studii o Františku Palackém. Tehdy povstaly jeho největší

¹⁷⁶ Leopold von RANKE, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, Leipzig und Berlin 1824, s. V-VI. Ranke píše: „*Man hat der Historie das Amt die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beigemessen: so hoher Aemter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will bloss sagen, wie es eigentlich gewesen.*“

¹⁷⁷ Viz Ernst BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig 1889, s. 15-20. Srov. TÝŽ, *Úvod do studia dějepisu*, s. 4-6.

¹⁷⁸ Z českých prací je to např. Gollovo nedokončené pojednání *Martyrie*, kde se píše: „*Než třeba vyložití určitěji, oč tu běží, již proto, že o věci nebylo vždy jednáno klidně – s tím klidem, který chce přede vším věděti, jak se věci skutečně měly.*“ NA, fond Drobné pozůstalosti – Jaroslav Goll, kart. 3, inv. č. 2, *Martyrie*, s. 1.

¹⁷⁹ Jaroslav GOLL, *Zur Geschichte des Hussitenkrieges*, Prag 1901, s. 12.

¹⁸⁰ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 398. Univerzitní přednášky. Dějiny XVI. století. I. díl. 1903, s. 4 (v textu nečíslováno).

¹⁸¹ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, inv. č. 26, Jaroslav Goll: Dějiny 16. století, záznam přednášky v letním semestru 1888, s. 1.

¹⁸² Samozřejmě, že i některé Rankovy vývody Goll považoval za liché. Viz např. Jaroslav GOLL, *Die französische Heirath. Frankreich und England 1624 und 1625*, Prag 1876, s. 41.

¹⁸³ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, s. 22, 30.

¹⁸⁴ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, Jaroslav Goll: Dějiny říše německé a Itálie ve středověku, s. 7.

monografické počiny a z dnešního pohledu zkrátka nelze říci, že by kopírovaly jeho metodologický scénář z roku 1888. Není pravda, že by jej přímo negovaly, avšak v mnohém ho překračují, doplňují a kvalitativně rozvíjejí.¹⁸⁵

Mým úkolem bude nyní sestrojít jakýsi model Gollova metodologického zrání, jehož průvodním znakem byl postupný odstup od Rankeho. V tomto smyslu platí o Gollovi totéž, co on sám napsal v souvislosti s Palackým:¹⁸⁶ že se totiž v poměrně raném věku názorově ustálil, avšak tato ustálenost mu nebyla překážkou pro získávání nových myšlenkových obzorů. „*Ustálenost není ztrnulost*“, napsal výstižně Goll.¹⁸⁷

2.3.1 Genetický dějepis a problém kauzality

Základním kamenem Gollovy metodologie bylo hluboké přesvědčení, že historické jevy nejlépe poznáme tehdy, „*když prozkoumáme, proč a jak povstaly a se vyvinuly, když vyložíme, abych tak řekl, genetickou jejich definici.*“¹⁸⁸ V harmonii s genetickým pojetím nazíral Goll na dějiny jako na lineární vývoj lidstva, který se uskutečňuje na bázi neustálého existenciálního i esenciálního působení jedné historické skutečnosti na druhou.¹⁸⁹ Lineárnost tohoto interakčního procesu je zaručena nepřekročitelnou dimenzí času, která vytváří chronologickou posloupnost historických jevů. Podstatou dějinného vývoje je proto vzájemná kauzální souvislost jeho komponentů. Gollovo nazírání např. na revoluční rok 1848¹⁹⁰ nebo na dějinné zjevy Františka Palackého¹⁹¹ či sv. Františka z Assisi,¹⁹² jsou dokladem jeho přesvědčení, že každá historická skutečnost se vždy rodí jako *důsledek* (produkt) něčeho, a *zároveň* se sama stává *příčinou* (faktorem) zrodu něčeho dalšího.¹⁹³ Toto „další“ je sice *časově dál*, ovšem z toho neplyne, že by zároveň muselo být také *vývojově* výš. Hegeliánskou koncepci, ke které bychom tím byli svedeni, Goll přímo nepopíral, ale k její aplikaci se jako historik necítil být z principu kompetentní.¹⁹⁴ Hegelova teleologická

¹⁸⁵ Náznaky srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 243; Tomáš HERMANN, *Gollovo a Masarykovo čtení Františka Palackého*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 272.

¹⁸⁶ J. GOLL, *František Palacký*, s. 51-52.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, s. 51.

¹⁸⁸ TÝŽ, *Vznik anglického parlamentu*, Praha 1879, s. 6; srov. TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

¹⁸⁹ Dokladem toho, že se Goll k zásadám genetického dějepisectví nejen hlásil, ale že v jeho kategoriích skutečně sám myslil, je koncept jeho brněnské přednášky o vysokých školách. NA, fond Drobné pozůstalosti – Jaroslav Goll, kart. 3, inv. č. 2, Vlastní práce. Přednáška v Brně o vysokých školách.

¹⁹⁰ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 91.

¹⁹¹ Viz *Tamtéž*, s. 45.

¹⁹² Viz TÝŽ, *Svatý František z Assisi*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II*, s. 4.

¹⁹³ Srov. J. PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, s. 148.

¹⁹⁴ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13-14; srov. J. ŠTAIF, *Historici*, s. 249. Jako výzva k samostatnému bádání působí konstatování českého filozofa F. Krejčího, který shledal v myšlení Gollovy školy přímé hegelíánské prvky. Viz František KREJČÍ, *Heglova filozofie dějin*, Praha 1933, s. 27.

filozofie dějin zůstávala ostatně vzdálena i Rankemu, což nelze v případě pruského historika, navíc vědecky debutujícího ještě za Hegelova života, považovat za zcela samozřejmé.¹⁹⁵

Goll často upozorňoval, že produkty vznikají zpravidla z působení širokého a rozličného množství příčin, pročež je nemožné hovořit o dějinném procesu prostřednictvím jednoduchých soudů a formulí. „*Nutnost, již se lidské věci vyvíjejí není taková, že od A do B jest jen jedna cesta,*“¹⁹⁶ zapsal si Václav Novotný při jedné z Gollových přednášek. Podle jeho názoru mají k takovým zjednodušujícím a absolutizujícím konstatováním blízko zejména filozofové, kteří si, narozdíl od historiků, mnohdy neuvědomují onu pluralitu a multiplicitu faktorů, určujících povahu dějinného vývoje.¹⁹⁷

J. Goll se postavil jednoznačně proti uznání fenoménu zázraku a náhody v dějinách.¹⁹⁸ Jestliže něco interpretujeme jako náhodu, odráží to pouze naši vlastní neschopnost proniknout k pravým příčinám věcí. Vše, co existuje, má podle Golla své příčiny a následky, i když připouští, že tyto příčiny mohou být často iracionální.¹⁹⁹ Nicméně, i iracionální příčina je příčinou, a není proto definovatelná jako zázrak či náhoda.

Existenci kauzálních spojení v dějinách Goll v žádném případě neredukoval pouze na chronologickou návaznost daných jevů.²⁰⁰ Naše vědomí o jejich časové souvislosti je jenom *prvním a základním předpokladem* k jejich úplnému kauzálnímu vyšetření a slouží nám současně jako důkaz legitimacy daného výzkumu, neboť nelze hledat příčinu v něčem, co by chronologicky nepředcházelo svému důsledku.²⁰¹ Vlastní potvrzení kauzální spojitosti mezi dvěma dějinnými fenomény tkví tedy až v činnosti daleko náročnější, a sice v hledání *souvislostí vnitřních*: tedy obsahových a věcných, v Gollově terminologii tzv. souvislostí pragmatických.²⁰² Píše zcela jasně: „*chronologická řada ještě není děj a letopis ještě není dějepis (...) zevrubné datování každé podrobnosti ovšem té váhy nemá.*“²⁰³ Ještě roku 1904 připomíná, že zodpovězení Rankovy otázky *jak se věci sběhly?* je „*daleko více, než pouhé chronologické pásmo událostí.*“²⁰⁴ Obě citace jsou dostatečně pádným argumentem pro tvrzení, že Goll hovořil o kauzálních souvislostech historických jevů vždy až v momentě,

¹⁹⁵ Viz K. BRANDI, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, s. 100.

¹⁹⁶ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, inv. č. 30, Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek, Jaroslav Goll: Římské dějiny, záznam přednášky, s. 3.

¹⁹⁷ Viz Jaroslav GOLL (rec.), *T. G. Masaryk, Otázka sociální*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 221-222, 231.

¹⁹⁸ Viz TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 3; TÝŽ, *František Palacký*, s. 52; TÝŽ, *Odpověď p. prof. Kalouskovi*, s. 34.

¹⁹⁹ Viz TÝŽ, *Arnošt Denis*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 180.

²⁰⁰ Srov. M. SKŘIVÁNEK, *Základy historické kritiky*, s. 108-109; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 246-247; TÝŽ, *Otázky pozitivistické metody*, s. 295. Proti tomu B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 148.

²⁰¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

²⁰² Viz *Tamtéž*, s. 9.

²⁰³ *Tamtéž*; srov. TÝŽ, *T. G. Masaryk*, s. 224.

²⁰⁴ TÝŽ, *Arnošt Denis*, s. 165-166.

kdy na výchozím základě chronologické návaznosti zjistil jejich spojitost vnitřní, esenciální, tj. pragmatickou. Se zvláštním důrazem vštěpoval tuto zásadu i svým studentům. V konceptu jeho přednášek nacházíme slova: „*Letopisy – míním zvl. letopisy středověku – nebývají ještě dějepisem. Neb nehledě k jich často chudému obsahu, chronologický postup ještě není vývoj* (u Golla podtrž. modrou tužkou, pozn. R.P.). *Letopisec klade jednotlivé momenty prostě po sobě, mezi nimi jsou mnohé, které mezi sebou jistě nějak souvisí kausálním nexem, který právě má být vyšetřen. Tím z letopisu teprv povstane dějepis (vypíšou se dějiny). Ale i dějepisec, jenž od letopisce látku přejímá musí – jako chronolog/ický/ datování – tak i jednotlivé tyto momenty verifikovati, zjistiti, že se ta fakta skutečně udála. Jest pravda: řada fakt ještě nejsou dějiny. Mají-li však dějiny vzniknouti,²⁰⁵ tj. pro nás vyšetřeny býti: musejí býti ona fakta správná.“ (...) ani chronol/ogický/ postup ještě nestačí. Souvislost. Ale co je tato souvislost? V čem záleží? Jak se věci vyvinuly. Na této otázce jak právě záleží.“²⁰⁶*

2.3.2 Badatelský postup v duchu novorankovské triády: co, kdy a jak se vlastně stalo?

Chronologicky i kvalitativně rozděluje Goll etapy historikovy práce na tři, resp. dvě vzestupné fáze. První se snaží odpovědět na otázky *co* a *kdy* se stalo, druhá *jak* se to stalo.²⁰⁷ První je charakteristická prací s izolovanými historickými fakty, při níž se využívá nástrojů historické kritiky. Důležité je, že si Goll uvědomoval násilnost vytržení jednotlivých faktů z jejich vývojového rámce. Říká sice, že historický fakt má význam sám o sobě,²⁰⁸ ovšem tento není možné chápat jako význam *pro dějiny*, nýbrž *pro dějepis*. Nemyslím, že Goll ve svém důrazu na fakta „*nepřekračuje horizont W. W. Tomka*“,²⁰⁹ neboť mu historická fakta, získaná z pramenů, narozdíl od Tomka, významově nesplývala s dějinami,²¹⁰ ale představovala mu pouze cestu k jejich adekvátní rekonstrukci.²¹¹ Jsou mu *nástrojem k poznání* dějin, nikoli jejich poznáním vlastním.²¹² „*Historik nespokojí se s fakty*“, znělo sálem při Gollových přednáškách.²¹³ Připomeňme také jeho slova o tom, že „*encyklopedické vzdělání samo vždy ještě historika historikem neučiní.*“²¹⁴ Zatímco Tomkova díla mají

²⁰⁵ Všimněme si této formulace! Dějiny Gollovi teprve zásluhou dějepisce *vznikají*, nejsou mu předem dány.

²⁰⁶ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 37- 39.

²⁰⁷ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

²⁰⁸ Viz B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 148.

²⁰⁹ Viz *Tamtéž*.

²¹⁰ Srov. T. VOJTĚCH, *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji I*, s. 853.

²¹¹ Viz K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1907), s. 25. O Tomkovi prý platilo, že „*quod non est in actis, non est in mundo.*“

²¹² Srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 22.

²¹³ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 397. Univerzitní přednášky. Dějiny římské říše v době císařské I. Semestr 1902 – 1903, s. 4.

²¹⁴ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 10, 26. *Tamtéž* srov. s pozn. na s. 4.

podobu slohově propojené edice faktografických informací,²¹⁵ Goll byl schopen penzum faktů ve svých spisech výrazně redukovat. Martin Kučera správně postřehl, že Gollovi vznikal obraz minulosti nikoli kompilací, nýbrž kombinací zjištěných faktů,²¹⁶ jejíž pochody určuje přísná historická kritika.²¹⁷ Dokázal rozlišovat mezi „podstatným“ a „nepodstatným“ detailem,²¹⁸ podobně, jako mezi důležitou a nedůležitou, významnou a nevýznamnou pramennou informací.²¹⁹ Velmi výstižně se k tomuto problému vyslovil Kamil Krofta, který kontrastoval Golla od Tomka právě poukazem na to, že Tomek byl historik „*podávajíc sice množství většinou přesně zjištěných faktů, ale jen velmi nedostatečné poučení o jejich vnitřní souvislosti a dějinném významu.*“²²⁰ Přesto se Goll i Tomek v pohledu na hodnotu historického faktu alespoň v jednom shodují: oba považují práci s fakty za *prvořadý* úkol každého historika.²²¹ U Golla je však práce s fakty na prvním místě co do *časové fáze výzkumu*, u Tomka naopak co do své *důležitosti*. Právě proto zeje mezi myšlením obou velkých historiků tak hluboká propast.

Z radikální interpretace genetického dějepisectví plyne, že v dějinách samých vlastně nic jako *samostatný historický fakt* ani neexistuje. To, co totiž tvoří obsahovou náplň dějin nejsou podle Golla fakta, nýbrž *faktory*,²²² neboť bytostná podstata každé historické

²¹⁵ Ve svých předmluvách k *Dějepis města Prahy* Tomek nejednou píše, že se rozhodl vypsát vše, co je obsaženo v pramenech, proč je nucen doplnit své dílo o další svazky.

²¹⁶ Viz Martin KUČERA, *Pekař proti Masarykovi (historik a politika)*, Praha 1995, s. 17.

²¹⁷ Viz Jaroslav GOLL, *Der Fürstentag von Tribur und Oppenheim (1076). Ein Beitrag zur Kritik der Quellen*, MIÖG 2, 1881, s. 392.

²¹⁸ Viz TÝŽ, *Václav Vladivoj Tomek*, s. 128; TÝŽ, *Ladislav Hofman*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I*, s. 147-148.

²¹⁹ Kupř. nejstarší pramen k poměru Luthera k Husovi dle Golla postrádá „vědecké ceny“. Viz TÝŽ, *Jak soudil Luther o Husovi*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II*, s. 125. Dále viz např. TÝŽ, *Samo und die karantanischen Slaven*, MIÖG 11, 1890, s. 444, kde nazývá pozdní pramen k Sámově říši (Goll jako první dokázal, že vznikl až v 9. stol.) „zcela bezcenným“: „*von den Gründen, die dafür gewöhnlich vorgebracht werden, dürfte wenigstens der eine völlig werthlos bezeichnet werden. Dieses ist das Zeugnis der Conversio Carantanorum (...)*.“ Opačné stanovisko zaujal ke *Kronice o Janu Žižkovi*, která podle jeho mínění tím, že vznikla již v 15. století, najednou „*nabývá ceny*.“ Viz TÝŽ, *Vypsání o Mistru Jeronýmovi z Prahy. Kronika o Janu Žižkovi*, Praha 1878, s. VI- VII. V tomto ohledu se jeví zajímavým i jedno z Gollových konstatování ex cathedra. Václav Novotný si zapsal: „*Tu pak ohlížíme se po nějakém spise, který by nám podával přehled těch pramenů, jež by nás poučovaly k. p. kteří kronikáři, annalisté povstali během středověku a psali, jak díla jejich na nás přešla a jakou cenu mají*“ (zvyř. R.P.).“ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, inv. č. 27, Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek, Jaroslav Goll: *Dějiny anglické do konce 16. století*, záznam přednášky v zimním semestru 1887 – 1888, s. 1.

²²⁰ Kamil KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepisectví*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*, s. 247-248. Kroftovo mínění dokládá i pohled do Tomkovy pozůstalosti. Nacházíme v ní jeden celý kartón listů, na něž si Tomek s obdivuhodnou vytrvalostí vlastnoručně zaznamenával i ta nejdetailnější a nejzapadlejší dějinná fakta. Monotónní sloupce téměř den po dni jdoucích historických událostí působí vskutku výmluvně. Ano, právě tam byly pro Tomka ty pravé dějiny. Až komicky proto dnes působí nepopsané stránky u některých měsíců či let, které v kontextu stovek ostatních popsaných listů působí dojmem, jakoby se v daném historickém období z Tomkova pohledu opravdu vůbec nic nestalo, jakoby v nich „nebylo dějin.“ ANM, fond Václav Vladivoj Tomek, kart. 30, Data.

²²¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 16.

²²² Viz *Tamtéž* s. 11.

skutečnosti spočívá v její kauzální interakci se skutečností jinou. „*Taková účelnost v dějinách vládne, že jen to jest historicky cenné, co jest účinné, co slouží svému účelu.*“²²³ Před historikem se proto v podobě dějinných reálií zračí toliko dějinné faktory,- příčiny, které vyvolávají časově mladší reakci. Tento zásadní princip genetického dějepisectví zjevně neúplně pochopil Jan Slavík, když považoval prostupování pojmů *fakt* a *faktor* za příklad pojmoslovné anarchie českého dějepisectví.²²⁴ Aby bylo možno odpovědět na rankovskou otázku *jak se to vlastně stalo?*, je třeba dějinné faktory vytrhnout z historického vývoje a učinit z nich - pro kohokoli jiného než pro historika v dané chvíli - význam postrádající fakta, která tento, za pomoci specifických metodických prostředků a postupů, zevrubně analyzuje a verifikuje. Na základě takto proběhnuvší kritické analýzy pak historik daný fakt zasazuje zpět do jeho historických souvislostí, tedy zpět do celku historické skutečnosti, kterou fakt – jak jsme shledali i v Gollově pojetí - na jedné straně tvoří a na druhé straně je jí vytvářen.²²⁵ V rámci této finální práce Goll o historických faktech, resp. faktorech, metaforicky hovořil jako o člancích v řetězu.²²⁶ Poté, co historik na základě vybroušených zásad historické kritiky prověří co (fakta) a *kdy* (data) se v dějinách stalo, může přikročit k finální etapě své práce: má zodpovědět otázku: *jak se to vlastně stalo?*²²⁷ Tato činnost se rovná onomu sestavení řetězu událostí, spojených principem *vnitřní* kauzality. Zde si již historik nevystačí se znalostí dějinných skutků, tj. faktů. To, co je maximou jeho zájmu, jsou „*pohnutky a úmysly osob jednajících.*“²²⁸ Výslednicí má být zhotovení co nejpřesnějšího obrazu průběhu historických událostí, které je totožné s poznáním historických skutečností v jejich průběhu.

Tento metodologický koncept novorankovství působil na Golla od počátků jeho dějezpytné činnosti, tj. od počátku 70. let 19. století až do poloviny let devadesátých. V jejich druhé polovině vycházejí z jeho pera studie, které stojí již na zřetelně odlišných metodologických pozicích. Jak už jsem naznačil, nešlo o náhlou konverzi, o rapidní změnu názoru, která by negovala všechnu dosavadní práci, nýbrž šlo o její doplnění, rozvinutí a obohacení. Charakter tohoto postupu se pokusím nastínit v následující kapitole.

²²³ *Tamtéž*, s. 14.

²²⁴ Viz Antonín KOSTLÁN, *Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935 – 1948*, Praha 1993, s. 219-228.

²²⁵ Viz Karel KOSÍK, *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, Praha 36-37.

²²⁶ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

²²⁷ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 92: „*Účel (hist. kritiky, pozn. R.P.) jest verifikovati facta (facta a data). Vyšetřiti a na jisto postaviti, co se skutečně stalo (kdy se to stalo). (Jak se to stalo – další otázka. Nejprv ovšem: co a kdy).*“

²²⁸ J. GOLL, *Čechy a Prusy*, s. 226.

2.4 DRUHÁ METODOLOGICKÁ FÁZE: OD POZNÁNÍ K POROZUMĚNÍ

Jediný vykřičník, zaznamenaný v textu Gollovy studie o Palackém z roku 1898, je dán v momentě, kdy autor konstatuje, že samotné otázky jsou ve vědecké práci mnohdy důležitější, než následné odpovědi na ně.²²⁹ Goll si již na sklonku 19. věku uvědomil to, co mnozí lidé nepochopili dodnes, a sice, že plné výkladní skříně samozvaných odpovědí, které nabízí technologický pokrok moderní doby, jednoduše postrádají svého smyslu, jestliže jejich konzumenti zapomněli na své původní otázky. Ani Gollův zásadní mezník v jeho metodologickém zrání neměl charakter změny odpovědi. To, co se v polovině devadesátých let změnilo, byla výchozí historiografická otázka, kterou si tváří v tvář lidské minulosti kladl: výchozí historiografická otázka po možné finální maximě dějepiscova zpracování historie. Cílem dějepyskného bádání Gollovi přestalo být zodpovězení otázky *jak* se to vlastně stalo, neboť tato byla dále rozšířena o otázku mnohem složitější: *proč* se to vlastně stalo?²³⁰ To je onen zásadní pokrok v jeho metodologii: od *jak?* k *proč?*²³¹ Obě otázky nelze klást naroveň. Teprve zodpovězení otázky *jak?* je nezbytným předpokladem pro vyřčení otázky *proč?*, neřkuli pak k formulaci odpovědi na ni. V čem tedy spočívá onen zásadní rozdíl mezi oběma otázkami? Předně jde o posun od historické kritiky, snažící se verifikovat fakta (*co* a *kdy*) a na jejich základě i kauzální souvislosti (*jak*),²³² směrem k historické interpretaci (*proč*). Klíčový rozdíl tkví ovšem hlouběji. Ptám-li se „*jak* se to vlastně stalo?“, chci slyšet *popis průběhu* historické události. Ptám se stylem: „*popiš* mi“ nebo „*řekni* mi, *jak* se to stalo?“ Ptám-li se však *proč* se to vlastně stalo?, pak žádám odpověď nikoli ve formě popisu dění, nýbrž jeho *vysvětlení*.²³³ Ptám se stylem: „*vysvětli* mi, *proč* se to vlastně stalo?“ Otázka *jak?* se soustředí na popis vlastního výskytu, ptá se na průběh existence dané historické reálie v jejích vnitřních i vnějších časových proměnách. Naproti tomu je otázka *proč?* zaměřena na postižení jednoho konkrétního okamžiku: momentu zrodu historické skutečnosti. *Jak?* chce slyšet přehled vývoje; *proč* si naopak žádá zachycení důvodu, tj. příčiny oné existence. Hluboký rozdíl v podstatách obou otázek spočívá tedy v tom, že otázka *jak?* implikuje popis existence historické reálie, ptá se na to, *co se děje v dějinách*; zatímco odpověď na otázku *proč?* si žádá vysvětlení samotného důvodu této její existence, ptá se, *co se děje jaksí za dějinami*, resp. *uvnitř* dějin samých. Abychom mohli danou

²²⁹ Viz TÝŽ, *František Palacký*, s. 99.

²³⁰ Srov. Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl* s. 328.

²³¹ Viz kupř. J. GOLL, *František Palacký*, s. 79, 93; TÝŽ, *Arnošt Denis*, s. 194.

²³² Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 18.

²³³ Srov. Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 38. Dále srov. Karel ENGLIŠ, *Malá logika. Věda o myšlenkovém řádu*, Praha 1947, s. 284-288.

historickou skutečnost náležitě vysvětlit, nestačí nám znát její průběh, tj. vědět, jak se stala. Vysvětlit kterýkoli jev mohu vždy teprve až tehdy, pokud jsem mu nějakým způsobem porozuměl. Záměrně neužívám pojmu „rozumět“, neboť evokuje zdání jedné varianty správného rozumění. Věta „rozumím tomu“ v moderním jazyce znamená spíše „myslím si to, co si v souladu s úsudkem nejvyšších autorit myslet mám.“ Naproti tomu *porozumět* neznámá být konformní s oficiální verzí rozumění, nýbrž znamená schopnost uchopit pojednávaný fenomén v rámci originality myšlení svého vlastního subjektu. Můžeme tedy uzavřít, že zatímco otázka *jak?* je symptomatická pro dokonání požadavku poznat vývoj dějin, pak otázka *proč?* je příznačná pro naplnění postulátu tomuto dějinnému vývoji porozumět. „*Úkolem historie jest vyložiti a porozuměti tomu, co bylo.*“²³⁴

Metodologická zakotvenost Jaroslava Golla dostává vším, co bylo právě řečeno, zcela nový rozměr. Jeho vrcholné dílo přelomu století se stává mostem mezi kategorií historického, resp. historiografického, poznání na jedné, a porozumění na druhé straně. O gollovském dějepisectví jsme byli doposud zvyklí hovořit pouze v konturách oné první, poznávací fáze vývoje české historiografie s tím, že až v průběhu 30. a 40. let dvacátého století se k tomuto směru, reprezentovaném tehdy jednak ranou marxistickou, ale především strukturalistickou historiografií, vytvořila plnohodnotná alternativa v podobě tzv. *rozumějící historiografie*, za jejíž ikonu je právem považován Zdeněk Kalista.²³⁵ Kořeny kalistovské rozumějící historiografie většinou shledáváme až v pozdním díle Josefa Pekaře,²³⁶ jehož metodologický vývoj prošel obdobnými stezkami, jako postup Gollův.²³⁷ Právě Pekařova úvodní slova k monumentálnímu dílu *Žižka a jeho doba* z roku 1927 nám mohou posloužit jako základní krédo rozumějící historiografie: „*každý dějinný činitel, každá myšlenka jako i všecko dílo*

²³⁴ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 14. K tomu srov. Droysenova slova: „*das Wesen der geschichtlichen Methode ist forschend zu verstehen, ist die Interpretation.*“ Johann Gustav DROYSEN, *Historik. Rekonstruktion der ersten vollständigen Fassung der Vorlesungen (1857) Grundriss der Historik in der ersten handschriftlichen (1857/1858) und in der letzten gedruckten Fassung (1882)*, Stuttgart 1977, s. 22.

²³⁵ Problematikou české rozumějící historiografie se dosud nejsoustavněji zabýval Zdeněk Beneš. Viz Zdeněk BENEŠ, *Zdeněk Kalista a česká rozumějící historiografie*, in: Zdeněk KALISTA, *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002, s. 5-19; Zdeněk BENEŠ, *Zdeněk Kalista v kontextu rozumějící historiografie*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14. – 15. dubna 2000 v lázních Sedmihorkách, Semily 2000, s. 13-24; TÝŽ, *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním*, s. 133-143.

²³⁶ Viz Zdeněk KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994, s. 139-154; Karel ŠTEFEK, *Problematika historického poznání v Kalistově díle*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie, s. 115-123. „Rozumějící“ prvky se však u Pekaře objevují již dříve. Viz např. J. PEKAŘ, *Nejstarší kronika česká*, s. 83-84.

²³⁷ Srov. Karel ŠTEFEK, *K filozofickým aspektům Pekařova díla*, in: Josef Pekař a české dějiny 15. – 18. století. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 8. – 9. dubna 1994 v Turnově a Sedmihorkách, Bystrá nad Jizerou 1994, s. 153-156. K vývoji Pekařova metodologického myšlení dále viz např. Zdeněk BENEŠ, *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století*, in: Kristína KAISEROVÁ – Jiří PEŠEK (edd.), *Viribus Unitis. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2005, s. 15-27; T. WEISER, *Geneze, struktura a význam konceptu českých dějin u Josefa Pekaře*.

*jeho nese na sobě duchovní pečeť své doby: jen s ní a v ní možno je mu rozuměti, jen s a z ní možno jej vyložiti.*²³⁸ Pekař byl jedním z prvních, kdo do české historiografie vnesli myšlenky osobností typu Karla Lamprechta,²³⁹ později pak Wilhelma Diltheye, či Maxe Webera.²⁴⁰ Nicméně první záblesky oné rozumějící historiografie shledáváme již v díle Jaroslava Golla, i když bez systematického a programového vyložení.²⁴¹ Základním rysem rozumějící historiografie je rezignace na možnost historického poznání prostřednictvím metodicky přesného vysvětlení historických jevů. Namísto pokusů zmocnit se historie pomocí dokonalých badatelských metod, navrhuje rozumějící historiografie porozumění dějinám na základě jejich subjektivního prožití.²⁴² Toto znovuprožití znamená přenesení a ponoření se do tzv. *ducha doby*, který, podle Pekaře, odpovídá záměrům jakéhosi „tajemného“ či „vyššího řádu“, který nazývá „naddějiny“.²⁴³ Jsou to právě tyto „naddějiny“, které stojí v centru pozornosti otázky *proč?*, neboť tato, jak jsme seznali výše, sleduje právě ty síly, které takřikajíc hýbou dějinami, které stojí za nimi, ale zároveň jsou přítomny v nich samotných. Pekařovy „naddějiny“ jsou v tomto smyslu tím, co bychom mohli nazvat „metadějiny“.²⁴⁴ Již vyřčený termín *duch doby* znamená specifickou duchovní konstelaci určité dějinné epochy, lze říci její myšlenkové paradigma, duchovně-myšlenkový horizont, který je v rámci pobytu v dané době nepřekročitelný, a proto přímo působí a determinuje chování jednotlivců.²⁴⁵ *Duch doby* se v praxi projevuje jako kolektivní mentalita souboru individuí, kteří tím, že spolu sdílejí stejné podmínky dané časem a prostorem, tvoří z hlediska duchovního a kulturně-hodnotového jednotný společenský celek. Koncepte, kterou nabízí rozumějící historiografie, je tedy nemyslitelná bez přijetí tzv. *teorie kolektivismu v dějepisectví*, kterou formuloval Karel Lamprecht a jejíž podstatou je teze, že každá, byť sebenadanější a sebegeniálnější, osobnost zůstává vždycky jen produktem své

²³⁸ Josef PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, Praha 1992, s. IX.

²³⁹ Viz TÝŽ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*. Srov. Jaroslav ČECHURA, *Josef Pekař a Karel Lamprecht*, in: Lubomír SLEZÁK – Radomír VLČEK (edd.), *K počtě Jaroslava Marka*. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka, Praha 1996, s. 73-85; Josef HANZAL, *Josef Pekař a německá historiografie*, in: Vilém PREČAN – Milena JANIŠOVÁ – Matthias ROESER (edd.), *Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein*. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika, Praha-Brno 1999, s. 78-86.

²⁴⁰ Viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*; TÝŽ: *O periodisaci*.

²⁴¹ Krofta píše, že se Goll snažil každý jev chápat v rámci jeho doby, z ní jej vysvětlovat a jejími měřítky jej měřit. Viz Kamil KROFTA, *Jaroslav Goll*, in: Almanach české akademie věd a umění 40, Praha 1930, s. 210.

²⁴² Viz Jan HERTL, *Prožití dějin*, in: Rudolf HOLINKA (ed.), *O Josefu Pekařovi*. Příspěvky k životopisu a dílu, Praha 1937, s. 217-240.

²⁴³ Viz J. PEKAŘ, *O periodisaci*, s. 409. Srov. Zdeněk BENEŠ, *Pekařova periodizace českých dějin*, in: Josef Pekař a české dějiny s. 18.

²⁴⁴ Řecká předložka *meta-*, která nemá v češtině ekvivalent, znamená zároveň *za* i *uvnitř*.

²⁴⁵ Viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 504-505.

doby, která zásadně předurčuje myšlení i jednání této osobnosti.²⁴⁶ Dějiny proto nejsou tvořeny svobodnou vůlí „velkých persón“, ale vznikají v přímé závislosti na podmínkách, které jim *duch doby* umožní.²⁴⁷

Jaký postoj zaujímal k takovému názoru Jaroslav Goll? Obecně lze říci, že velmi kladný.²⁴⁸ Ve zdůraznění úlohy kolektivního ducha proti síle samotného individua zaujal dokonce ještě radikálnější stanovisko, než sociolog Masaryk.²⁴⁹ Goll ve svém posledním velkém díle napsal: „v dějinách jednotlivců, jakož i národů a států mocnou silou bývají tradice; od dějepisců se jejich váha často ani dostatečně necení.“²⁵⁰ V *Čechách a Prusích* pak zaznívá zcela jasně: „(...) mocnější než osobnosti jedinců bývají často historické tradice celků, ke kterým jednotlivci patří, anebo že vlastně tyto tradice v jednotlivcích, kteří mocně v dějinách vynikají, se zosobňují“;²⁵¹ nebo o několik stran předtím: „jako často v dějinách, tak i tu, mocnější než lidé byly poměry, jak se byly vyvinuly během času.“²⁵² Goll vysoce vyzdvihl i konstatování historika Hugo Tomana o tom, že „velké události v životě národů vyvinují se z příčin a poměrů hluboce založených a od dlouhé doby se připravují (...).“²⁵³ Význam dobových diskuzí o váze individuality v historickém životě reflektoval velmi intenzívně a působil v tomto směru i na své studenty. Ve svých proslulých výkladech o dějinách římských císařů hovořil o tom, že v této otázce ještě „není ustáleno mínění“, což mu ovšem nebránilo vyjádřit svůj názor. Jako příklad si zvolil císaře Augusta a jeho vztah k vydání nové římské ústavy. Uvedl, že „vidí-li někdo podobnost mezi individuální povahou Augustovou a monarchií, nesmí zapomínati, že spíše doba utvořila Augusta a ne naopak.“²⁵⁴

Při znalosti Gollova díla se lze jen velmi obtížně ztotožnit s názorem, že totiž Goll, narozdíl od Pekaře, nedokázal „pochopit literární dílo jako zdroj informací o době.“²⁵⁵ Proti takovému konstatování položíme Gollova jasně znějící slova: „a tím se dostáváme hned také k momentu nejvlastněji historickému: jak se v básníku a díle jeho zračí doba, kdy básník žil a

²⁴⁶ Srov. Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Karl Lamprecht. Kulturgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik*, Göttingen 1984; J. ČECHURA, *Josef Pekař a Karel Lamprecht*; J. PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*.

²⁴⁷ K této otázce viz např. klasickou studii Georgij Valentinovič PLECHANOV, *K otázce úlohy osobnosti v dějinách*, Praha 1946, zvl. s. 48-49.

²⁴⁸ Srov. Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 387; J. HORSKÝ, *Dějepisectví*, s. 151.

²⁴⁹ Viz J. GOLL, *T. G. Masaryk*, s. 227, kde čteme: „čeho však nenajdeme (roz. v dějinách, pozn. R.P.) je jeden extrém: individuum zcela neodvislé, jako také nenajdeme ducha kolektivního zcela neodvislého od minulosti. (...) Váhu jeho (kolektivního ducha, pozn. R.P.) proti individuu, Masaryk však, dobře-li mu rozumím, přece podceňuje.“

²⁵⁰ TÝŽ, *Válka*, s. 2-3.

²⁵¹ TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 212.

²⁵² *Tamtéž*, s. 196. Srov. J. ŠTAIF, *Historici*, s. 254.

²⁵³ Cit. dle Jaroslav GOLL, *Dva příspěvky ke kritice Tomanova „Husitského válečnictví“*, in: *Vybrané spisy drobné II*, s. 62.

²⁵⁴ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Římské dějiny, záznam přednášky, s. 3.

²⁵⁵ B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 145.

dílo jeho povstalo.²⁵⁶ Podrobněji tuto otázku rozebral také v úvodní části *Svatého Františka*²⁵⁷ nebo v závěru studie o Palackém, kde napsal: „*Palackého Dějiny jsou zrcadlem nejen české minulosti, nýbrž také zrcadlem velkého muže, jenž je složil, i doby, ve které je skládal, ale také již té doby, které náleží duševní vývoj jeho až k oné časné, mužné dospělosti a hotovosti. (...) To vše (...) jim dodává zvláštní ceny, pro kterou nemohou upadnouti v zapomenutí, tak aby náležely jen literární historii.*“²⁵⁸ Jsem proto toho názoru, že nejen literární díla, nýbrž i veškeré činy jednotlivců, Goll vnímal jako jevy odrážející především realitu doby: její výzvy, limity, ale hlavně její možnosti.

V jeho díle zaznamenáváme i další z velmi podstatných zásad nejen rozumějící historiografie, ale i celého systému hermeneutiky: že totiž naše hodnocení dějinných jevů *je sice možné*, avšak pouze v rámci měřítek, kterými tyto věci poměřoval duch té které doby.²⁵⁹ Každá historická skutečnost je pevně a nedílně spjata s dobou své existence, a proto ji není možné z tohoto kontextu násilně vyjmout.²⁶⁰ „*Jsem tu u veliké přednosti Gollovy, kterou zejména se snažil vstřípiti svým žákům: každý zjev historický, pokud možno, vykládati jen z něho samého, z jeho doby, a nevnášeti do minulosti tendence, snahy a ideje, minulým dobám cizí,*“²⁶¹ vzpomínal v den Gollovy smrti jeho žák Julius Glücklich. Nad spoustou historických skutečností může dnešní člověk žasnout, považovat je za nemravné, kruté apod. Úkolem historika je dokázat, že mnohé z těchto jevů, které se nám dnes zdají jaksi podivné, byly ve své době naopak zcela běžné. Pekař aplikoval tento přístup ve svém pojetí Žižky: odmítl jej interpretovat jako chladnokrevného a krvežíznivého dobyvatele s lapkovskou minulostí, stejně tak, jako hrdinného dobyvatele, který je ztělesněním všech mužských ctností. Byl si vědom, že měřítko chladnokrevnosti, krutosti, zločinnosti ale i udatnosti, bývají v dějinách značně variabilní, právě působením konkrétního *ducha doby*. Podobně postupoval i Goll, když poznamenal, že „*nesmyslné plenění a pálení patřilo v té době k válce*“.²⁶² Pomyslného vrcholu však v tomto ohledu dosahuje až Gollova zmínka o Janu

²⁵⁶ J. GOLL, *Arnošt Kraus, Stará historie česká v německé literatuře*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I*, s. 240.

²⁵⁷ Viz TÝŽ, *Svatý František*, s. 3.

²⁵⁸ TÝŽ, *František Palacký*, s. 104.

²⁵⁹ Viz TÝŽ, *Palackého program*, s. 29; TÝŽ: *Dějiny a dějepis*, s. 15. Srov. Karel STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, ČČH 47, 1946, s. 118.

²⁶⁰ O problematice postupu, v němž se historik snaží na historickou skutečnost vztáhnout hodnoty vlastní její době, pojednala J. Popelová. Tvrdí, že takový postup není možný, neboť hodnota jevu v něm není zakódována jako konstantní ontologická substance, ale rodí se až následně, post eius existentiam, v dalším průběhu dějin. Viz Jiřina POPELOVÁ, *Dějiny a hodnoty*, Praha 1940, s. 12. Popelová tak, stejně jako Goll, považuje za nezbytný základ historiografického zkoumání časový odstup od historické události. Důvody jsou ovšem rozdílné. Goll to činí za účelem objektivnějšího výkladu podstaty daného jevu, Popelová má naopak za to, že až následkem uplynulého času se ona hodnotová podstata historické skutečnosti zformuje.

²⁶¹ J. GLÜCKLICH, *Jaroslav Goll zemřel*, s. 1.

²⁶² J. GOLL, *Čechy a Prusy*, s. 116.

Husovi, jež zazněla v jedné z jeho přednášek, když vykládal o významu kostnického koncilu. V jeho slovech bychom marně hledali nostalgický povzdech nad věrolomností církevních prelátů a proradností papeženců, které zapříčinili Mistrovo upálení. Goll k soudu s Husem praví: „*kdo sem šel, věděl asi, jak koncil rozsoudí. Této části velká váha nekladena. Svědčí to o idealismu M. Jana Husi a neznalosti poměrů.*“²⁶³ Goll se tedy nepodivuje tehdejšímu stavu morálky duchovních i světských elit, ale spíše žasne nad tím, jak si vůbec Hus v oné době mohl myslet, že – lapidárně řečeno – na jeho argumenty bude na koncilu vůbec někdo zvědav, tj. jak mohl být tak naivní a nedocenit zjevné parametry doby.

Ani při ocenění Palackého *Ideje státu rakouského* si Goll neodpustil komentář, připomínající, že tato Palackého práce i přes svou znamenitost nakonec pouze „*odpovídala duchu času.*“²⁶⁴ Do značné míry tím umenšil zažitý emblém Palackého geniální nadčasovosti. Goll obecně nepatřil k vyznavačům dějinných mýtů o dokonalých osobnostech, jak plyne např. z jeho vyjádření o „*chladné a vypočítavé*“²⁶⁵ politice Karla IV, nebo z námitky proti názoru francouzského historika Renana, že Marcus Aurelius „*v sobě resumuje vše, co v sobě obsahoval nejlepšího starý věk.*“ Podle Golla „*to je příliš široké, neb starý věk není obraz neměnicí se.*“²⁶⁶

Poukaz na ducha doby nacházíme i v opačných případech: u očišťování a doceňování významu historických postav. Goll byl totiž schopen s použitím stejného principu rehabilitovat jejich zažitý obraz. Je pozoruhodné, že jeho ústřední přesvědčení o tom, že kritika je vlastním jádrem dějepisectví, jej nikdy nehnalo k tomu, aby v dějinách dějepisectví deklasoval ty autory, kteří ještě kriticky nepracovali. Jediné hodnotící kritérium, které se na ně snažil vztáhnout, byl totiž onen *duch jejich doby*. Zde zaznívá to, co později vyslovil Pekař v *Žižkovi*: ideje je třeba vykládat vždy s dobou, v době a z doby jejich původu.²⁶⁷ Paradoxně tak Goll-kritik omlouvá, např. oproti Bachmannovi, kritické nedostatky v kronice tak řečeného Dalimila, když o středověku obecně napsal: „*nebyl to věk kritický. Průměrný středověký člověk věřil ve svého (středověkého) Alexandra a Trojanská válka mu byla skutečnou historií.*“²⁶⁸ Poznatek o tom, že v Dalimilově kronice nemáme vidět „*historii kritickou, jež by vyhověla požadavkům novodobým*“ se Gollovi „*rozumí přece samo*

²⁶³ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, inv. č. 25, Jaroslav Goll: Dějiny 15. století, záznam přednášky v letním semestru 1891, s. 88.

²⁶⁴ J. GOLL, *František Palacký*, s. 89.

²⁶⁵ TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 125.

²⁶⁶ A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Římské dějiny, záznam přednášky, s. 47.

²⁶⁷ Viz např. J. GOLL, *František Palacký*, s. 90.

²⁶⁸ TÝŽ, *Adolf Bachmann*, s. 250.

sebou.“²⁶⁹ Takovému přístupu učil také své studenty. Kupř. J. V. Šimák se na nedostatky kroniky tak často kritizovaného Hájka z Libočan pokoušel rovněž nahlížet nikoli pod zorným úhlem kritického věku přelomu 19. a 20. století, nýbrž střízlivým okem, které reflektuje zvyklosti a možnosti české humanistické historiografie.²⁷⁰

Dle mého mínění je na Gollově přístupu mimořádně ocenění hodné právě toto: úspěšná odolnost vůči bezskrupulóznímu znevažování těch dějinných skutků a činů, které neodpovídají kodexům přítomné doby. Proto také, když psal o svatém Františku nebo o Palackém, tyto osoby nikdy neprezentoval jako nadčasové zjevy predestinované k velikému dějinnému poslání, ale ztvárňoval je naopak jako *produkty* určité doby a společnosti, které se, využívající svůj nadprůměrný potenciál schopností, stávají určujícím *faktorem* vývoje příštího. Stejně jako talent sám, bez přízně prostředí a doby, nepostačí ke zrodu dějinného velikána, nevytvoří ani ty nejlepší podmínky velikým člověka bez vrozených predispozic.²⁷¹ K ryzímu individualismu měl Goll velmi daleko a čteme-li Pekařovo uvedení Lamprechtovy teorie kolektivismu v dějepisectví do českého prostředí,²⁷² nelze říci, že by v něm vytyčené zásady přístupu k dějinným osobnostem na základě předchozího pochopení nálady jejich doby, která i těm nejschopnějším jedincům vždy klade nepřekročitelné limity a v tomto smyslu jejich činnost svou povahou podmiňuje, byly s Gollovými postupy v nějakém zásadnějším rozporu.²⁷³ Již v *Dějínách a dějepisu* stojí: „*stojíme již často více o poznání doby než jednotlivce.*“²⁷⁴ Tak, jako historické osobnosti, se Goll nesnažil nadmíru zveličovat ani „nadčasovost“ významných komunit. V hodnocení Valdenských se hlásí ke stanovisku historika Dieckhoffa, podle kterého ani toto náboženské uskupení nepřesahuje hranice středověkého myšlení.²⁷⁵ V Gollově díle se nezdá setkáváme s pojmy typu: „*smýšlení doby*“,²⁷⁶ „*nálada času*“,²⁷⁷ „*politické poměry doby*“,²⁷⁸ „*tendence každého historického*

²⁶⁹ *Tamtéž*, s. 251.

²⁷⁰ Viz Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Prameny a pomůcky Hájkovy*, in: Jaroslav BIDLO – Gustav FRIEDRICH – Kamil KROFTA (edd.), *Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla*, Praha 1906, s. 195-213.

²⁷¹ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 45.

²⁷² Viz J. PEKAŘ, *O individualismus a kolektivismus v dějepisectví*.

²⁷³ Goll se k Lamprechtovi vyjadřoval i ve svých univerzitních kurzech. Odkazoval právě přítom právě na Pekařovu stať. NA, fond Drobné pozůstalosti – Jaroslav Goll, kart. 3, *Dějiny a dějepis*. Dále srov. např. J. PEŠKOVÁ, *Role vědomí v dějínách*, s. 38.

²⁷⁴ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26.

²⁷⁵ Viz TÝŽ, *Valdenští a Čechy*, in: TÝŽ, Chelčický a Jednota v XV. století s. 254 – 255, 265.

²⁷⁶ TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 2, 125

²⁷⁷ TÝŽ, *Valdenští a Čechy*, s. 277.

²⁷⁸ TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 308.

období,“²⁷⁹ „vliv doby,“²⁸⁰ „otázka a problém doby,“²⁸¹ jevy „ve středověku obyčejné“²⁸² i s dalšími odkazy k tomu, co rozumějící historiografie nazývá *duchem doby*.²⁸³

Jaroslav Goll stál na přelomu epoch. Svou generační příslušností i svým původním paradigmatickým zakotvením v novorankovství, symbolizoval spíše klasický dějepisecký individualismus, ve kterém nejsou dějiny ničím jiným, než uskutečněnou vůlí velkých osobností. Tento rys se zřetelně zrcadlí zvláště v jeho nejranějších studiích z dějin novověkých mezinárodních vztahů, které na čtenáře vskutku působí dojmem, že povaha proudu dějin závisí jen na výsledcích diplomatických jednání velvyslanců, zákulisních hráčů hrabat či vévodů a touhách mocných lidí.²⁸⁴ Svoji další tvorbou však Goll otevíral brány zcela novým metodologickým dimenzím. Jeho místo v tradici českého myšlení se nalézá *na přechodu* od novorankovství k rozumějící historiografii. Je mimochodem známo, že to byly právě ony vnitřně rozporné, složité a mnohvrstevnaté etapy přechodů z jedné dějinné fáze do druhé, které Golla nejvíce přitahovaly.²⁸⁵ Do jedné z nich patřil i on sám.

Nemám pochyb o jeho přesvědčení, že to bude právě rozumějící směr dějepisectví, sledující jednání kolektivních mentalit, který se stane určujícím proudem příštího vývoje české historiografie.²⁸⁶ Jeden z naléhavých úkolů nové generace českých historiků Goll spatřoval např. v potřebě vykreslit osobnost Františka Palackého z tvářnosti kraje ze kterého pocházel, z rodiny, ve které byl vychováván a v neposledku i z doby, ve které žil.²⁸⁷ I proto mezi svými žáky preferoval skupinu soustředěnou okolo Pekaře, Šusty a Hofmana. Práce s fenoménem *ducha doby* byla nicméně příznačná i pro další významné figury tzv. Gollovy školy,²⁸⁸ jež nabízí zcela originální symbiózu mezi kategoriemi poznání a porozumění. V tomto smyslu jde vskutku o jedinečnou enklávu dějin českého dějepisectví. Předgollovské bádání k této dimenzi nedospělo. Hovořil-li např. Josef Kalousek o „*módě doby*,“ měl na mysli toliko její majoritní trend, styl, nikoli nějaký širší a nepřekročitelný paradigmatický

²⁷⁹ TÝŽ, *T. G. Masaryk*, s. 227 – 228.

²⁸⁰ TÝŽ, *Václav Vladivoj Tomek*, s. 130.

²⁸¹ TÝŽ, *T. G. Masaryk*, s. 221.

²⁸² TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 29.

²⁸³ Viz např. *Tamtéž*, s. 59, 124; TÝŽ, *Svatý František*, s. 5.

²⁸⁴ Viz TÝŽ, *Der Convent von Segeberg (1621)*, Prag 1875; TÝŽ: *Die französische Heirath*; TÝŽ, *Der Vertrag von Alt-Ranstaedt. Oesterreich und Sweden 1706-1707. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Politik während des nordischen Krieges*, Prag 1879.

²⁸⁵ Viz J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 105.

²⁸⁶ K tomu srov. Jan HORSKÝ, „*Duch doby*“ v *českém dějepisectví a francouzský dějepis mentalit*, in: Antonín KOSTLÁN (ed.), *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*, Praha 2003, s. 235-251; Veronika STŘEDOVÁ, *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*, Praha 2008.

²⁸⁷ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 42. Gollův postulát vzal v potaz zvláště Pekař.

²⁸⁸ Srov. Jan HORSKÝ, *Doba, duch doby*, in: TÝŽ (ed.), *Kulturní a sociální skutečnost*, s. 120; Rudolf TUREK, *Metodický přínos Gollovy školy*, in: *Muzejní a vlastivědná práce* 29, 1991, s. 176.

rámec.²⁸⁹ Když Goll v souvislosti s Rukopisy dokazoval, že se v oněch domnělých staročeských básních nápadně zrcadlí právě to, co bychom mohli nazvat duchem doby pozdější, odbyl jej Kalousek s tím, že takové vyjádření je „*naschvál neurčité*.“²⁹⁰

Prostor pro metodologické rozvíjení koncepce *ducha doby* se pro českou historiografii samozřejmě zcela uzavřel po únoru 1948. Nic nestálo programu Zdeňka Nejedlého a jeho „jiráskovské akci“ metodologicky dále, než právě ono gollovské prizma nazírání na každou dobu jako na paradigmaticky uzavřenou a svrchovanou epochu. V dobách, kdy se tvrdilo, že např. Božena Němcová byla prvním členem řady našich „*socialistických a komunistických spisovatelek*“,²⁹¹ musely vzít požadavky rozumějící historiografie za své. Terčem útoků se stala především památka Josefa Pekaře, muže, který byl nazván „*padělatelem národně revolučních tradic*.“²⁹² Podstatu marxistické agrese, směřované proti jádru rozumějící historiografie, snad nejnázorněji demonstroval osmadvacetiletý Milan Machovec, a to ve svém habilitačním spisu, ke kterému se v pozdějších dobách hlásil jen velmi ztěžka. Napsal v něm, že likvidaci významu husitské revoluční tradice provedl nejsolističtěji právě Pekař, neboť si uvědomil, že „*nic by nepomohlo, kdyby Husovi a Žižkovi nadával. Aby je mohl očernit a vyloučit z vědomí českého lidu, musil zvolit jinou cestu: musel Husa a husitství prohlásit za typicky středověké zjevy, které s naší dobou nemají nic společného*.“²⁹³ Zatímco Pekařovo dílo bylo nespočetněkrát vláčeno podobným ideologicko-dogmatickým bahnem,²⁹⁴ jméno Jaroslava Golla se v této souvislosti nevyskytovalo.²⁹⁵ Skutečnost, že určující a fundamentální předpoklady k Pekařovu vrcholnému a pozdnímu pojetí dějin položil již Goll, zůstávala po dlouhé časy ve stínu jeho velkého žáka. A zůstává v něm zpravidla dodnes.

²⁸⁹ Viz Josef KALOUSEK, *Ve sporu o Rukopisy II*, in: Osvěta 16, 1886, s. 542.

²⁹⁰ TÝŽ, *Ve sporu o Rukopisy II*, in: Osvěta 16, 1886, s. 723.

²⁹¹ Zdeněk NEJEDLÝ, *Komunisté. Dědici velikých tradic českého národa*, Praha 1950, s. 76.

²⁹² Jan PACHTA, *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*, Brno 1950, s. 68an; obd. viz TÝŽ, *Josef Pekař – ideolog kontrarevoluce*, Praha 1948, s. 25an.

²⁹³ Milan MACHOVEC, *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha 1953, s. 343.

²⁹⁴ Viz Josef MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, s. 187-188; František KAVKA, *Husitská revoluční tradice*, Praha 1953, s. 187-188, 228-231.

²⁹⁵ Srov. např. velmi věcný a střízlivý přístup ke Gollovi v knize J. Macka. Viz Josef MACEK, *Husité na baltu a ve Velkopolsku*, Praha 1952.

2.5 JAROSLAV GOLL A „OBJEKTIVITA“ HISTORICKÉHO POZNÁNÍ

Od dob Maxe Webera je zvykem užívat v souvislosti s noetickými možnostmi společenských věd pojmu „objektivita“ v uvozovkách.²⁹⁶ Už víme, že žádný myslící subjekt si nemůže zcela absolutně před-stavit objekt svého pozorování, že k němu vždy zaujímá určité apriorní stanovisko, že k němu vždy přistupuje s určitým před-porozuměním, které integruje široké spektrum předsudků v pozitivním i negativním slova smyslu.²⁹⁷ Ačkoli se můžeme sebevíce snažit o tzv. nepředpojatý a nezaujatý pohled, již tento samotný, „objektivitu“ vyžadující postulát činí z našeho bádání pohled zaujatý, tendenční, právě skrze svou předem deklarovanou „objektivnost“. I kdyby nic více, tak o určité předpojatosti vždy svědčí i samotný výběr tématu, které chceme „objektivně vyložit“, neboť již tento výběr samotný je nedílně spojen s procesem hodnocení: téma jsme si vybrali proto, že se nám jeví z nějakého *subjektivního* důvodu jako důležité nebo nám vyhovující, tedy na každý pád významnější, než jiná témata, která necháváme ležet ladem. Se všemi výše uvedenými tezemi nelze jinak, než souhlasit. Avšak přesto je třeba poukázat na to, že mnozí z nadšených postmoderních kritiků objektivismu tristně opomíjejí jednu, zcela klíčovou skutečnost: že totiž vědomí o nedosažitelnosti určitého ideálu není hned také důvodem pro jeho pošlapání, znevážení a zesměšnění. Ideál je ideálem proto, že je nedosažitelný, což ovšem nikterak nezmenšuje význam snah, toužících se mu co nejvíce přiblížit. Jsou to právě dějiny naší civilizace, jež potvrzují, že tím, co tvoří skutečné hodnoty a co vzpíná lidské síly k těm největším výkonům, není jistota, nýbrž naděje v její překročení.

Ani postmoderní doba, ve které žijeme, nemění nic na tom, že chceme-li se dále nazývat historiky, musíme vzít v potaz podstatu dějepisu, kterou krátce a výstižně definoval Jan Patočka: „*dějepis je moc objektivní rekonstrukce*.“²⁹⁸ Tedy nikoli objektivní rekonstrukce sama – neboť ta, jak jsme poznali shora, není možná – nýbrž *míra moci ji dosáhnout*, je základním nárokem a zároveň hodnotícím kritériem činnosti každého historika.²⁹⁹ Ten objektivismus, který považuje objektivní zpracování minulosti za *ideál*, o který je třeba i přes jeho nedosažitelnost v rámci limitů lidského rozumu houževnatě usilovat, není zpochybnitelný žádnou relativizací a tvoří proto základní součást propedeutického arsenálu i pro soudobou historiografii.

²⁹⁶ Viz Max WEBER, „Objektivita“ *sociálněvědního a sociálně politického poznání*, in: Miloš HAVELKA (ed.), *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 7-63. Srov. Jan HORSKÝ, *Noetika kulturních věd Maxe Webera a české dějepisectví*, Ústí nad Labem 1994.

²⁹⁷ Z českých historiografických reflexí této problematiky viz stručně např. Jiřina POPELOVÁ, *Noetické meze objektivity historického bádání*, ČČH 41, 1935, s. 106-113.

²⁹⁸ Jan PATOČKA, *Sókratés. Přednášky z antické filosofie*, Praha 1990, s. 7.

²⁹⁹ Srov. M. KUČERA, *Pekař proti Masarykovi*, s. 17.

V dějinách českého dějepiscetví se můžeme setkat s dvěma typy objektivismu. Prvním je ona, již dávno překonaná, naivní představa o tom, že historik je schopen zcela objektivního pohledu na dějiny.³⁰⁰ Druhý typ vychází z přesvědčení, že ačkoli absolutně objektivní rekonstrukce minulosti není v lidských silách, je přesto povinností každého historika se o ní pokusit, neboť toto vědomí si své omezenosti není důvodem k rezignaci, naopak: nechce naši činnost zastavit, nýbrž *kultivovat*. Ani Sókratův okřídlený výrok „*vím, že nic nevím*“ přece neusiluje o to, nás od naší touhy po vědění odvrátit. Chce být také „jen“ výchozím konstatováním, stojícím *na počátku* naší „*pěče o duši*“ a to i s vědomím toho, že žádný člověk není schopen ideálu dokonalosti duše dosáhnout. Také absolutní objektivita historického výkladu patří do sféry nedosažitelného, je však možno se jí přiblížit a to právě *skrze naše vědomí o její nedosažitelnosti*. Tento aspekt historikovy sebereflexe zdůrazňovala od poloviny 19. století zejména německá historiografie, zvláště pak díky Droysenovi, podle něhož by měl každý historik mít dost odvahy k otevřenému přiznání této své omezenosti.³⁰¹ O *historikově přiznání* hovořil o pár let později i Bernheim, ovšem v poněkud jiném smyslu, nežli Droysen. Podle autora *Lehrbuch der historischen Methode* zůstává objektivita výkladu nenarušena, jestliže daný historik svého čtenáře na přítomnost svých subjektivních stanovisek a hodnotících soudů v textu výslovně upozorní, tj. přizná se k nim.³⁰² Rozdíl je zřejmý: u Droysena vůbec nic jako historikův objektivní výklad neexistuje. Na jeho podnětné myšlenky později navazovali i někteří z čelných představitelů teorie historické vědy 20. století. Velmi pěkně se v tomto ohledu vyjádřil např. polský filozof Adam Schaff: „*Man kann diese Rolle des Subjekts nicht eliminieren, denn es gibt keine Erkenntnis ohne das erkennende Subjekt. Die einzige Garantie, die uns vor sich hieraus ergebenden Deformationen der Erkenntnis schützt, ist dadurch gegeben, dass man sich dieser Rolle des Subjekts bewusst wird. Je genauer wir zu bestimmen vermögen, was das Subjekt in die Erkenntnis des Objekts hineinträgt, um so genauer wissen wir, wie das Objekt wirklich beschaffen ist.*“³⁰³

Prototypem rádooby „eunušského“ objektivismu je v české historiografii dílo V. V. Tomka. Lze ovšem říci, že onen naivní přelud byl vůbec obecným rysem české pozdně obrozenecké

³⁰⁰ Jasně pochybnosti o tom vyslovil již Hegel. Viz Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Filosofie umění a náboženství a jejich vztah k mravnosti a státu*, Praha 1943, s. 299. Srov. Jaroslav KUDRNA, *Studie k Hegelovu pojetí historie*, Praha 1964, zvl. s. 14. Na poli historiografie na jeho myšlenky navázal zvláště Droysen.

³⁰¹ Viz J. G. DROYSEN, *Historik*, s. 236.

³⁰² Viz E. BERNHEIM, *Lehrbuch*, s. 526.

³⁰³ Adam SCHAFF, *Der Streit um die Objektivität der historischen Erkenntnis*, in: Jörn RÜSEN (hrsg.), *Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie*, Göttingen 1975, s. 43.

historiografie³⁰⁴ a to i přesto, že nesouzněl s Palackým, který představoval prolegomena k typu druhému.³⁰⁵ Tomek věřil, že může jako autorský subjekt zůstat zcela objektivní, bude-li čtenáři představovat pouze holá historická fakta a zdržovat se přitom jejich hodnocení.³⁰⁶ Nic takového však není možné. I zde totiž platí Droysenova slova: „*Nur scheinbar sprechen hier die ‚Tatsachen‘ selbst, allein, ausschliesslich, ‚objektiv‘. Sie wären stumm ohne den Erzähler, der sie sprechen lässt.*“³⁰⁷ „*Die Sachen selbst sprechen nicht, sondern wir lassen sie sprechen.*“³⁰⁸ „*Nicht der reale Verlauf dessen, was wir darstellen wollen, ist unmittelbar in der Darstellung, sondern ein geistiges Gegenbild desselben, bedingt und gesammelt in dem Gedanken, den uns unsere Forschung ergeben hat.*“³⁰⁹ Tomkův objektivismus se nejdříve pokusil zhodnotit i Jaroslav Goll, což nám samozřejmě významně pomáhá při mapování jeho vlastního přístupu k této problematice. Goll zdůrazňoval, že Tomkův důsledný objektivismus stál v protikladu k subjektivismu Palackého,³¹⁰ jehož význam ale nijak neumenšoval a byl schopen jej vysoce ocenit. Pozitivní hodnocení Palackého subjektivity je tím významnější, že klady tohoto přístupu k minulosti Goll nevyzdvihl jen v individuálním případě „Otce národa“, ale vztáhl je na historiky obecně: „*z toho však nelyne, že historik musí zůstat naprosto nestranným, že má ustoupiti úplně do pozadí. Palacký nepsal s touto chladnou objektivností.*“³¹¹ O Tomkovi Goll praví: „*avšak tak objektivním Tomek není, že bychom nikde nepoznali, že jeho sympathie platí Husovi, ne však Táboritům a Bratřím (...).*“³¹² Obdobně se vyjádřil i za Tomkova života, ba dokonce ještě v časech jeho aktivního působení na tehdy ještě nerozdělené univerzitě. Do *Revue Historique* roku 1879 přispěl s tím, že „*Tomkův výklad jest velmi nestranný; je střízlivý v úvahách a v hodnocení osob; než čtenář, který dovede dobře čísti, snadno pozná, jaké stanovisko zaujímá.*“³¹³ Skutečnost, že každý historik vnáší do svého výkladu vlastní stanoviska a

³⁰⁴ Např. roku 1886 psala redakce ČČM o Josefu Kalouskovi zcela suverénně jako o „*bystrosoudém a vždy objektivním*“ historikovi. Viz recenzi *Historický rozbor básní rukopisů Královédvorského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava. Napsal Jaroslav Goll. V Praze. Nákladem spisovatelovým. 8°. Str. 95, ČČM 60, 1886, s. 427.*

³⁰⁵ Srov. Josef FISCHER, *Myšlenka a dílo Františka Palackého I.*, Praha 1926, s. 104-105; Milan MACHOVEC, *František Palacký a česká filosofie*, Praha 1961, s. 94; Jiří ŠTAIF, *Konceptualizace českých dějin Františka Palackého*, ČČH 89, 1991, s. 168.

³⁰⁶ Viz Jaroslav WERSTADT, *Na okraj historického díla Tomkova. (Glosy jubilejní)*, in: TÝŽ, *Odkazy dějin a dějepisců*, Praha 1948, s. 93 – 94. Srov. M. NODL, *Dějepisectví* s. 31, 33. (Později přetištěno v jině citovaném sborníku ke stému výročí Tomkova úmrtí z roku 2006, tam s. 107, 109).

³⁰⁷ J. G. DROYSEN, *Historik*, s. 446.

³⁰⁸ *Tamtéž*, s. 236.

³⁰⁹ *Tamtéž*, s. 238.

³¹⁰ Viz J. GOLL: *Václav Vladivoj Tomek*, s. 126.

³¹¹ Viz TÝŽ, *František Palacký*, s. 102an.

³¹² TÝŽ, *Václav Vladivoj Tomek*, s. 127.

³¹³ *Posledních padesát let české práce dějepisné. Soubor zpráv Jaroslava Golla o české literatuře historické, vydaných v „Revue Historique“ v letech 1878 – 1906, a souhrnná zpráva Josefa Šusty za léta 1905 – 1924,*

hodnoty, se Gollovi jeví jako samozřejmá.³¹⁴ Nadmíru otevřeně se o důležitosti dějepiscova subjektu při výkladu minulého dění zmínil na stránkách prestižních *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, kde čteme, že ptáme-li se, zda se Přemysl Otakar II. po smrti Richarda Cornwallského ucházel o německou korunu, „*eigentlich verlangen wir es von ihm: er hätte sich bewerben sollen; wir fänden es unbegreiflich, wenn er es nicht gethan hätte; und so schliessen wir, dass es geschehen sei.*“³¹⁵ Věděl tudíž velmi dobře, že i historik zůstává vždy člověkem, spjatým s určitým prostředím, jehož vliv mu nedovoluje být ve vztahu k pojednávané látce zcela nezaújat.³¹⁶ „*Já aspoň nemohu si mysliti Čecha, kterékoli konfesse a také kterékoli politické strany, jenž, maje vypravovati o tom, co následovalo po Bílé Hoře, by zůstával zcela klidným a chladným, spokojuje se pouhým vysvětlením, jak tyto věci přišly...*“³¹⁷ Jak blízko zde Goll stojí ke Droysenovu: „*die objektive Unparteilichkeit (...) ist unmenschlich. Menschlich ist es vielmehr, parteilich zu sein.*“³¹⁸ I Tomkova objektivita musela proto podle Golla nutně „*najít své hranice.*“³¹⁹

Nemožnost zcela objektivního ztvárnění historické skutečnosti není však podle Golla jenom důsledkem uvedených limitů dějepisce, nýbrž je dána již samotnou povahou historických pramenů. Ani svědek události „*již při své zkušenosti, ze které potom vyplyne vypravování pro nás, nebyl nepředpojatým. (...) I hodnověrný – on chce říci pravdu – a nepředpojatý – on pohlíží na věc mravně objektivně – svědek nemůže nám oznámiti nic jiného než svoje představy.*“³²⁰ Goll nám tím jinými slovy říká, že historik při práci s prameny nepřichází do styku s fakty samotnými, ale opět jen s jejich specifickým podáním (tj. výběrem a interpretací) ze strany autora pramenného textu.³²¹ Žádný historický pramen

Praha 1926 s. 18. Nejsou to samozřejmě jenom Gollova slova, která potvrzují, že i Tomek sám se své snaze o zcela objektivní výklad dějin nejednou protivil. Zajímavý je kupř. poznatek soudobých badatelů o tom, že ze srovnání různých ztvárnění postavy Jana Žižky v díle Palackého, Tomka a Pekaře, je jasně patrné, že jednoznačně neidealizovanější obraz tábořského hejtmana podal právě V. V. Tomek. Viz Petr ČORNEJ, *Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky*, in: W. W. Tomek. *Historie a politika (1818 – 1905)*. Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Pardubice 2006, s. 111-124; srov. David PAPAJÍK, *Osobnost Jana Žižky z Trocnova z pohledu historiků. (Koreferát k referátu Petra Čorneje)*, in: Tamtéž, s. 127-133.

³¹⁴ Tato skutečnost není ani v současných diskusích brána dostatečně v úvahu. Určité nástřely viz např. Josef HANZAL, *Vědecká metoda a umělecké tvůrčí postupy v moderním českém dějepisectví*, in: Zdeněk Nejedlý *doba – život – dílo*. Sborník prací, Praha 1975, s. 63.

³¹⁵ Jaroslav GOLL, *Zu Brunos von Olmütz Bericht an Papst Gregor X. (1273)*, *MIÖG* 23, 1902, s. 487.

³¹⁶ Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 15.

³¹⁷ TÝŽ, *Palackého program*, s. 31.

³¹⁸ J. G. DROYSEN, *Historik*, s. 236.

³¹⁹ J. GOLL, *Václav Vladivoj Tomek*, s. 130. Tento konečný soud z pochopitelných důvodů nacházíme až v Tomkově nekrologu, narodí od ostatních uvedených pasáží o Tomkově objektivitě, jež je možno najít i v – už rovněž citovaném – Gollově proslovu z roku 1903, uloženém v Urbánkově osobním fondu v LA PNP.

³²⁰ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 22. Srov. M. SKŘIVÁNEK, *Základy historické metody*, s. 88.

³²¹ Srov. Zdeněk BENEŠ, *Dějiny jako fakt nebo jako obraz?*, in: *Návraty do dějin*. Sborník příspěvků k 65. narozeninám Doc. PhDr. Karla Štefka, CSc. *Dissertationes Historicae* 5/1996, Hradec Králové 1996, s. 34.

nemůže být jen nestranným pozorovatelem věcí, o nichž píše. Vždyť i natolik hodnověrný zdroj jako Kosmas nás v některých partiích své kroniky sám upozorňuje na to, že z pochopitelných důvodů, tak říkajíc, nemůže říkat všechno, co ví.³²²

Domnívám se, že je dostatečně zřejmé, že Kutnarova a Markova povšechná charakteristika tzv. liberálního a konzervativního dějepisectví 2. poloviny 19. století, které dlelo na přesvědčení, že historická fakta, která má historik zjišťovat a reprodukovat, jsou v pramenech *objektivně dána*,³²³ není žádným způsobem slučitelná s historickým myšlením Jaroslava Golla, které stálo již na zřetelně odlišných pozicích, než kupř. myšlení Tomkovo. Zároveň s tím je však třeba dodat, že Goll samozřejmě nebyl jediným českým historikem té doby, který si dobře uvědomoval nepřekročitelné limity historického poznání. Při sledování rozdílů v historickém myšlení předních českých dějepisců druhé poloviny 19. věku nelze v souvislosti s tématem možné *objektivity* historického bádání zapomenout na jméno Antonína Rezka, který své stanovisko, narozdíl od Golla, souhrnně vyložil v úvodu jednoho ze svých děl. Tato skutečnost vedla v současné české historiografii k pokusům vytvořit, resp. radikalizovat, polaritu Gollovy a Rezkovy osobnosti poukazem na to, že Rezek si mnohem více než Goll uvědomoval nemožnost absolutně objektivního výkladu dějin.³²⁴ Pravdou je, že při rekonstrukci Gollova postoje k této otázce jsme odkázáni jen na útržkovité poznámky, které jsou roztroušeny po rozličných částech jeho díla a které je proto třeba, často dosti nesnadně, logicky systematizovat a adekvátním způsobem vykládat. Pokud však badatel tento poměrně náročný úkol zvládne, nezbude mu nic jiného, než konstatovat, že Gollův přístup k tématu *objektivity* historického bádání se vesměs shoduje s tím, co souborně vyjádřil Rezek. Proto je vhodné tuto Rezkovu pasáž odcitovat i v rámci této práce: „*Mnoho mluvívá i píše se o objektivitě čili nestrannosti ve spisech historických. Neschází hlasů, a sice i od vynikajících historiků všech národů, že objektivita jest věcí nemožnou, protože spisovatel nemůže zapřítí své vlastní já, nemůže potlačiti své přesvědčení politické, národní i náboženské. Proto prý každý spis historický jest zbarven vlastními názory spisovatele a nemůže býti leč jednostranný, subjektivní. Nechceme popírati váhu těchto slov a částečnou jich oprávněnost. Ale na druhé straně nesmíme zapomínati, že, má-li historické spisování sloužiti vědecké pravdě a vedle toho i politickému vzdělání, nesmí býti malováno dle zalíbených vidin a citové stránky autorovy. V díle historikově patrnu musí býti snaha,*

³²² Viz Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968, s. 106-107.

³²³ Viz F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny I.*, s. 189.

³²⁴ Viz B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 167. Střízlivěji viz J. ŠTAIF, *Historici*, s. 256-257.

pověděti pravdu, byť i subjektivnímu názoru jeho by byla nemilá; jen tak dá se docílití nestrannost ne sice naprostá, ale aspoň ta, která lidské vůli jest dosažitelná.“³²⁵

Podstata toho, o čem Goll v souvislosti s *objektivitou* historického bádání mluvíval, může být definována jako *etický postulát* dějepiscovy práce, který mu během výkladu minulého dění přísně zapovídá záměrně lhát a pokoušet se historickou skutečnost popisovat jinak, než jak o ní hovoří hodnověrné historické prameny. I ty jsou samozřejmě – jak již bylo vysvětleno – jen pouhou interpretací toho, co se v minulosti „skutečně stalo“ a historikův výklad rovněž nemůže být ničím jiným, než další interpretací této interpretace. Gollovi jde však o to, aby se tato všudypřítomná a z velké části podvědomá historikova interpretace nestala vědomou manipulací se zprávami pramenů, pakliže byly tyto zprávy shledány jako věcně správné, tj. dostatečně přesně popisující průběh historické události, ke které se svým výkladem vztahují, ač za použití určitých specifických hodnotících parametrů (weberovsky řečeno: *Wertideen*). Tato *objektivita* má tudíž velmi blízko k tomu, co Droysen nazývá *věcností* (*Sachlichkeit*), neboť jde o pokus vyložit to, co se v minulosti stalo, *věcně správně*.³²⁶ Goll sám hovořil o „*objektivitě ve smyslu realismu historického*.“³²⁷

Úsilí o „objektivní“, tj. *věcně správné* podání historických událostí, znamenalo pro Golla, po vzoru Palackého,³²⁸ nejvyšší imperativ ve vědě platící.³²⁹ Nejednou se ve svých textech odvolával na Ciceronův výrok o tom, že „*prima lex historiae est, ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat historia.*“³³⁰ Adekvátně situaci jej použil rovněž jako motto svého rozboru RK.³³¹ Požadavek věcně správného vylíčení historického dění musí být pro každého historika základním pravidlem jeho výzkumu.³³² Je mravním principem dějepisu.³³³ „*Platí-li všeobecné zákony etické pro každého, platí též pro historika při jeho vlastní práci.*“³³⁴ Právý význam toho, čím byla Gollovi ona *objektivita* historikovy práce, velmi výstižně zachytil Pekař: „*„historická objektivita’ v běžném slova smyslu, možno říci historická poctivost (zvyčr. R.P.), jsou velkou vymožeností moderní doby, a nedocenitelnou zásluhou Gollovou zůstává,*

³²⁵ Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha první. Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. (1648 – 1657)*, Praha 1892, s. 28.

³²⁶ Srov. J. G. DROYSEN, *Historik*, s. 236.

³²⁷ J. GOLL, *Václav Vladivoj Tomek*, s. 127.

³²⁸ Goll v této souvislosti o Palackém praví: „*Palacký poznával a vyslovil, že kritičnost je také stránkou mravní povahy člověka, že kritika je povinností historika, také jeho kategorický imperativ.*“ TÝŽ, *František Palacký*, s. 111.

³²⁹ Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 15.

³³⁰ „*Prvním zákonem historie jest, aby se neodvážila tvrdit nic nepravdivého.*“ Markus Tullius CICERO, *Troje knihy o řečnicku II.* 62, cit. dle vydání České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1915, s. 100-101. Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 15; TÝŽ, *Arnošt Denis*, s. 171; TÝŽ, *Válka* s. 3.

³³¹ TÝŽ, *Historický rozbor*, nestránkováno.

³³² Viz TÝŽ, *Válka*, s. 3.

³³³ Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 22.

³³⁴ *Tamtéž*, s. 15.

že netoliko ve svém historickém semináři vychovává vědecký dorost k neúprosné správnosti, nýbrž také ve svých spisech jde tu příkladem napřed.“³³⁵ I tuto svou zásadu se tedy Goll snažil účinně převádět na své studenty.³³⁶ Dokládá to také vzpomínka Josefa Šusty, jak nezapomenutelně u Golla působil „trvalý akcent silné vůle k pravdě padni komu padni, nesmlouvavé přesvědčení, že historik, i když nemůže býti nikdy zcela objektivním, musí aspoň ze všech sil o to se sebou samým bojovati.“³³⁷

Posledním bodem, který je v této části ještě třeba zodpovědět, je otázka, v jakých konkrétních postupech Goll spatřoval nejúčinnější prostředky k co možná největšímu přiblížení se ideálu zcela objektivní rekonstrukce historického dění. Co se týká subjektivismu obsaženého již v samotné řeči pramenů, ten lze do určité míry eliminovat důsledným uplatňováním pravidel historické kritiky, což je v úctyhodném rozsahu symptomatické právě pro díla Gollova. Pokud se však jedná o soubor apriorních zaujetí, předsudků a představ na straně dějepisce, je jejich redukce vskutku velmi obtížná. Z jistých partií Gollových spisů vyplývá, že při svých (nutno přiznat, že velmi nesourodých a fragmentárních) úvahách o tomto problému vycházel z celkem správného předpokladu, že máme-li něco objektivně poznat, musíme to nejprve našemu rozumu a smyslům jako objekt *před-stavit* (vor-stellen). Toto před-stavení, které značí transformaci určitého jsoučna v *objekt* poznávání, znamená pro historika postavení se *mimo* přímý kontext pozorovaného objektu. Jinými slovy: Goll uvažuje tak, že objektivně před-stavit si mohu pouze to, v čem nejsem přímo zakomponován. Co vytváří tuto zakomponovanost? Je to časová, místní, ale také jazyková a proto i myšlenková participace na pozorovaném objektu. O jazykové rovině, jakožto třetí kategorii, ve které člověk poznává vše jsoučí, neměl Goll samozřejmě žádné potuchy - slavný „linguistic turn“ přišel až později.³³⁸ Celý život proto setrval na Kantově poznatku, že člověk poznává svět pouze skrze kategorie času a prostoru.³³⁹ A právě toto těsné *chronologické* a *lokální* sepětí interpreta a interpretovaného je třeba, v zájmu přiblížení se ideálu objektivní, podle Golla *přetrhnout*.

Požadavek *místní nezúčastněnosti* vtěsnil do svého článku o Ernstu Denisovi. Denis je podle něj ve svých pracích o ožehavých otázkách českých dějin (zejm. o Bílé Hoře) schopen *objektivnějšího* pohledu než člověk, který žije trvale v českém prostředí, a tudíž s ním sdílí

³³⁵ Cit. dle Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě 3. Od zřízení university do konce rakousko-uherské monarchie (1882 – 1918)*, Praha 1968, s. 56.

³³⁶ Srov. Zdeněk NEJEDLÝ, *Jaroslav Goll*, in: TÝŽ, *Z české literatury a kultury (1860 – 1960)*, Praha 1972, s. 501-502.

³³⁷ J. ŠUSTA, *Mladá léta* s. 70.

³³⁸ K jeho historiografické recepci viz Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivní k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 111an.

³³⁹ Viz Immanuel KANT, *Kritika čistého rozumu*, Praha 2001, s. 55-69.

onu jakousi národní mytologií, která kolem této otázky našich dějin vytváří obrovské množství předjatostí.³⁴⁰ Pokud jde o přerušení *časové participace* subjektu v objektu, je pro Gollova díla příznačné, že v nich nemalý prostor poskytoval i zprávám, nahlížejícím na historickou skutečnost až s určitým časovým odstupem. Byl si totiž vědom toho - což častokrát opakoval a o čem již v rámci předkládané práce padla zmínka - že ač „*zdá se býti v odporu se základními pravidly historické kritiky, nedávati plné víry svědku současnému (...) jest známo, že se ve vzdálenější perspektivě věci často jeví jinaké.*“³⁴¹ Proto i ve svých přednáškách upozorňoval přítomné posluchače, že „*kdykoliv vrstevník soudí o své době, nemůžeme říci, že soudí nepředpojatě. Mravokárci často nadsazují. Idealismus bývá pohnutkou jim. To platí i o mravokárných hlasech ve středověku. Musíme vždy něco odečísti.*“³⁴²

Ani oba výše uvedené pokusy co možná nejvíce zpřetrhat pouta mezi subjektem a objektem historického poznání, nemohou samozřejmě přinést zcela nezaujatý pohled na historickou skutečnost, který by bylo možno nazvat dosažením objektivního přístupu k ní. Výrazný rozdíl mezi dějepisci spočívá ovšem jednak v tom, zda jsou si těchto limitů své práce vědomi a jednak v tom, nakolik se i s tímto vědomím snaží být „objektivní“. Snaha o „objektivní výklad minulosti“ byla pro české dějepisce 2. poloviny 19. století typická. Ale zdaleka ne všichni čeští historici té doby si uvědomovali, že dosažení absolutní objektivnosti není při práci s historickým materiálem nikdy možné. Jaroslav Goll patřil mezi ty, kteří to věděli.

2.6 „VĚDA PRO VĚDU“ A „HISTORIE PRO HISTORII“

Přehled bohatých interpretací Gollova výroku, že „*historii studujeme především pro historii samu,*“³⁴³ by znamenal vytvoření úctyhodného bibliografického seznamu. Ke známému citátu se přímo váže pojem tzv. *l'art pour l'artismu*: vědy pro vědu. Pochopení

³⁴⁰ Viz J. GOLL, *Arnošt Denis*, s. 171.

³⁴¹ TÝŽ, *František Palacký*, s. 83. Podobně: „(...) v proudu události se nám mnohá věc jeví v jiném světle než později, když na ni hledíme v distanci historické.“ TÝŽ, *Rozdělení pražské university*, s. 48. Srov. pozn. č. 145-146. Dále srov. s obsahem Gollových přednášek: A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 397. *Dějiny římské v době císařské*, s. 3. Jeden z Gollových posluchačů si zapsal: „*pozdější doba často víc rozumí době minulé, než tato sama sobě rozuměla a sebe pochopovala, a vnáší do ní své názory o tehdejších událostech a osobách.*“ Goll tedy v tomto směru přímo působil také na své žáky. Jím často zdůrazňovanou tezi aplikoval při celkové reflexi prvních tří let Československé republiky ve své učebnici i Josef Pekař, který evidentně v gollovském duchu roku 1921 píše, že poválečné události „*nejsou však ještě veskrze dějinami: jsou částí přítomnosti, kterou jsme prožili a prožíváme; proto po nejedné stránce vymykají se soudu historickému, ano lze říci, že i hlubšímu poznání historickému.*“ Josef PEKAŘ, *Dějiny československé pro nejvyšší třídy škol středních*, Praha 1921, s. 166.

³⁴² A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 1, Jaroslav Goll: *Dějiny říše německé a Itálie ve středověku*, s. 105.

³⁴³ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11.

gollovského smyslu tohoto vyjádření znamená veledůležitý krok na cestě k porozumění jeho myšlení o dějinách. Z hermeneutického hlediska jde o poměrně náročný úkol. Současná historická paměť vesměs přijímá tezi, kladoucí Gollovu *vědu pro vědu* jako přímou antitezi proti Masarykově „*vědě pro život*.“³⁴⁴ Gollovo heslo je tak chápáno jako výraz akademické nadřazenosti, pohrdání, mnohdy těžce specifikovatelným, tzv. veřejným zájmem, a nakonec i jako důkaz neochoty k vytvoření produktivního diskursivního prostředí nejen mezi vědou a společností, ale i mezi rozdílnými vědními disciplínami.³⁴⁵ Pokusím se dokázat, že ve skutečnosti nejsou uvedené teze ničím jiným, než mýtickými představami, nemajícími žádný racionální podklad.

Předně je třeba přiznat, že procedura výkladu sousloví *věda pro vědu* je značně ztížena jeho elipsoidností a neúplností. Předložka „pro“ je příliš ambivalentní a neurčitá na to, abychom se o ni mohli opřít během konstrukce nějakého většího interpretačního modelu. Předpokladem adekvátního porozumění těmto výrokům je proto jejich větné rozvití. Předtím je ovšem třeba ještě jednoho doplnění: *doplnění adresáta*. Je nesporné, že každý výrok, každé lidské sdělení, je určeno vždy pro konkrétní publikum a s vědomím o něm je také vytvářeno. Každý text formulujeme podle toho, pro koho je určen. Jestliže bychom se snažili interpretovat ono heslo gollovské historiografie, ale nedefinovali bychom adresáta, jehož sluchu byl výrok určen, dopustili bychom se trestuhodné hermeneutické chyby. Oba na počátku uvedené Gollovy výroky mají svou jasně identifikovatelnou cílovou skupinu komunikantů: je jí odborná historická obec, komunita historiků.

Věda pro vědu tedy není svrchovaným sloganem celospolečenského a kulturního rozměru. Nepatří do kategorie nápisů, jež by měly být vytesány do průčelí budov společensko-kulturního života. Svě místo nachází jinde: v historickém prosemináři. Jedno z nejméně nápadných míst Gollových příprav k výuce skýtá v tomto směru zcela kardinálním sdělením, jež autor do textu *Dějiny a dějepisu* nezačlenil a které jednoznačně potvrzuje mou

³⁴⁴ Původní myšlenka viz J. WERSTADT, *Politické dějepisectví*, s. 87-93. Samu údernou formulaci použil v této souvislosti zřejmě vůbec poprvé J. Papoušek. Viz Jaroslav PAPOUŠEK, *T. G. Masaryk a československé dějepisectví*, ČČH 44, 1938, s. 5. Dnes viz např. Josef BLÜML, *T. G. Masaryk a počátky české pozitivistické historiografie (80. léta 19. století)*, in: Čas pádu Rukopisů. Studie a materiály, České Budějovice 2004, s. 34. Toto tvrzení je třeba plošně odmítnout. Mezi Gollovým metodologickým konceptem historiografie z roku 1888 a Masarykovou klasifikací věd, uveřejněné léta 1885, nacházíme naopak velké množství velmi podstatných shod. Blíže se jimi budu zabývat níže. V souvislosti s nynějším tématem alespoň odcituji jasně znějící Masarykova slova, která mají ke Gollovým závěrům z téže doby velmi blízko: „(...) přesná práce vědecká tím hlavně se liší, že má účel svůj v sobě (...). Věda nepřijímá žádných předpisů od nikoho, věda neví, kam dospěje, věda ničím nedává se másti ve svém pokroku, ničím a nikým zdržovati, jen obmezeností lidského rozumu. Kde nemá důkazů, věda je vyhledává, věda není nedočkavá, jen srdce veliké. Věda všímá si všeho stejnou pozorností; vědec od nevědeckého myslitele hlavně tím se liší, že pozornost obrací k jevům nejvšednějším, nikoli pouze k některým nápadnějším a užitečnějším předmětům.“ Tomáš Garrigue MASARYK, *Základové konkrétné logiky (tržidění a soustava věd)*, Praha 2001, s. 24-25.

³⁴⁵ Proti takovému pojetí vystoupil již Kamil Krofta. Viz K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 211-213.

interpretaci. Jediná zmínka o *vědě pro vědu* zaznívá ve chvíli, kdy Goll svým posluchačům vysvětluje účel univerzitního studia, říká: „právě na universitě se studuje neb aspoň má studovati věda pro vědu samu (u Golla podtrž. modrou tužkou, pozn. R.P.).“³⁴⁶ Také Pekař velmi dobře porozuměl smyslu Gollova sdělení, o čemž vypovídá závěr jeho studie o smyslu českých dějin. Heslo *historie pro historii samu* tehdy definoval jako heslo diktované „pouze metodologickými zřeteli.“³⁴⁷ Pokud něco studujeme a pěstujeme *pro něco*, znamená to, že to, pro co to studujeme, nám představuje nejvyšší autoritu, která koriguje povahu našeho bádání. Studovat historii pro historii znamená mít vědomí o tom, že nejvyšším imperativem pro historikovu práci s historií je *historie sama*, resp. historie ve smyslu souboru historicky pravdivých reálií. Přijímá-li historik krédo *historii studujeme pro historii samu*, zavazuje se tím, že během své odborné badatelské práce nebude mít na zřeteli jinou hodnotu, než co nejobektivnější rekonstrukci historických událostí. Prohlašuje tím, že nehodlá s dějinami manipulovat, že je nebude podle aktuálních požadavků své doby zkreslovat ani jinak upravovat, redukovat, či jinak deformovat. Pekař však se stejnou důležitostí dodává, že poté, co je vědecky přijatelný obraz dějin dotvořen, je plně k dispozici nejenom ostatním vědním oborům,³⁴⁸ ale i nejširší veřejnosti.³⁴⁹ Historie má i nadále zůstat učitelkou života, ale, jak píše Pekař, jenom „*historie poznaná v pravdě její*.“³⁵⁰ Pak budou také její „*osvětlné i mravní zisky mnohem účinnější*.“³⁵¹ Gollův postoj vyjádřil velmi pěkně Kamil Krofta: „*i Goll věřil, že historie může nám býti učitelkou, a jistě si přál, aby jí byla, ale byl přesvědčen, že jí s užitkem bude jen tehdy, nebudeme-li si z ní činiti podle slov Palackého děvku*.“³⁵² Shrnuji: obě výchozí hesla jsou postulátem určeným profesionálním historikům: připomínají jim, že jejich badatelská práce nesmí být vedena jinými ohledy, nežli zájmem po odkrytí čisté historické pravdy, po poznání historie samé, tj. toho, co v minulosti skutečně bylo.

Vedle tohoto *metodologického* interpretačního modelu má v Gollově historickém myšlení své místo ještě jedno pojetí, které můžeme nazvat *legitimizačním*. V něm se mění, resp. rozšiřuje, nejen adresát, jímž se nyní stává celá společnost, ale mění se rovněž ono větné rozvití hesel *věda pro vědu* a studium *historie pro historii samu*. Mnozí tomuto výroku rozumějí v tom významu, že totiž *historii studujeme pro potřeby historie* (resp.

³⁴⁶ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 76.

³⁴⁷ J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 515. Srov. TÝŽ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, ČCH 32, 1926, s. 243.

³⁴⁸ Srov. J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

³⁴⁹ Viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 515.

³⁵⁰ *Tamtéž*.

³⁵¹ TÝŽ, *Masarykova česká filosofie*, s. 32.

³⁵² K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 212.

historiografie) samé, nebo dokonce *pro badatelský požitek* z ní samé.³⁵³ Podle mého mínění jde o omyl. Nabízím alternativní možnost porozumění, a sice, že historii studujeme *pro hodnotu* historie samé. Rozdíl je zjevný. Goll nechtěl říci, že jej nic jiného než čistá historie vlastně vůbec nezajímá a že výtěžky historiografických zkoumání mají zůstat navždy uzavřeny za zdmi univerzitních knihoven a studoven, záměrně ukryty před laickou veřejností.³⁵⁴ Daleko spíše měl na mysli to, že historie sama je dostatečným důvodem pro zájem o ni. Historie má podle Golla cenu sama o sobě, a proto nesmí být pouhou služkou, podstrojící požadavkům veřejné poptávky, nebo jiných vědních oborů typu sociologie. „*Jest pravda, že se historicky studuje mnoho věcí odlehlých, do kterých nám vlastně nic není (zvláště v literatuře německé), ale že by to nebyla pravá historie?*“³⁵⁵ Těmito slovy Goll reagoval na to, co se mu obzvláště protivilo: tehdejší nutná potřeba legitimizovat každou dějepisnou práci ještě i jinak, než argumentem jejího vědeckého přínosu, obzvláště její politickou, mravní a vůbec celospolečenskou aktuálností.³⁵⁶ Zde má kořeny Gollova dějepisná orientace na tzv. zpřítomňování minulého, o které pohovořím v jedné z následujících kapitol. Jeho přesvědčení se díky tomu pochopitelně stalo terčem nejrůznějších útoků, které poukazovaly na to, že tematická skladba dějepisné produkce Jaroslava Golla, včetně jeho žáků, není řízena ničím jiným, než osobními zálibami těchto historiků, zcela bez ohledu na zájmy společnosti.³⁵⁷ Ačkoli se lze jen těžko ztotožnit s tónem podobných výkřiků, nelze jim na základě srovnání Gollovy produkce s počiny některých jeho předchůdců (zvl. Palackého a Kalouska) nepřiznat určitý díl oprávněnosti.

Věda a stav věcí veřejných jsou v Gollově pojetí dva světy, mezi nimiž však nepanuje žádný svár. Není proč. Oba „světy“ mají svůj vlastní úkol, svůj vlastní prostor, své vlastní nástroje, prostředky, ale především cíle.³⁵⁸ Oba jsou tudíž stejně důležité a navzájem se potřebují. Proto si nekonkurují a ani se nijak nevyklučují. Aby si zachovaly svou tvář, musí zůstat těmito svým identifikačním znakům věrní.³⁵⁹ Vzájemné vztahy musí rozvíjet na principu zdravé kooperace, která ovšem není totéž, co soustavná infiltrace jedné disciplíny do druhé. Právě toto je, jak poznáme dále níže, jedna z fundamentálních konstant Gollova myšlení: snaha přijmout svou roli ve společnosti a v dějinách vůbec, jako roli *dílčího*

³⁵³ Viz např. J. BLÜML, *T. G. Masaryk*, s. 33.

³⁵⁴ Viz Václav NOVOTNÝ, *Jaroslav Goll*, ČMM 53, 1929, s. 279.

³⁵⁵ J. GOLL, *T. G. Masaryk*, s. 224.

³⁵⁶ V tomto smyslu je třeba rozumět Gollovým výrokům o Palackého nenaplnění hesla *věda pro vědu*. Viz TÝŽ, *František Palacký*, s. 49, 58, 61.

³⁵⁷ Viz např. Jindřich VANČURA, *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, s. 144.

³⁵⁸ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 79.

³⁵⁹ Viz Gollovo vyjádření: TÝŽ, *Paul Fredericq*, s. 237.

pracovníka, který je schopen „zůstat u svého“, který netrpí žádnými megalomanskými touhami stát se vševědoucím všeznalcem a všenaplnitelem, ale je smířený se svým životním posláním, v němž jej nikdo nezastoupí a které je stejně důležité, jako kterákoli jiná činnost. Ke vztahu vědy a společnosti se Goll vyjádřil jasně: „(...) mezi velkým obecnstvím a českou vědou nesmí předce povstati čínská zed’.“³⁶⁰ Kromě toho netrpěl ani nesmyslnou představou o tom, že ideálním historikem je historik bez názoru, bez vztahu k veřejnému dění. Nemyslel si, že historik nemůže být v jedné osobě zároveň i politikem.³⁶¹ Povinností historika je pouze redukovat tato svá stanoviska při vlastním procesu dějinného bádání: tedy umět rozlišit svět vědy a dejme tomu svět politiky. Osobnost historika je v této chvíli podobna osobnosti soudce. I ten může mít své vlastní touhy a představy. Jakmile však oblékne talár, musí své pocity potlačit, stát se nestranným. Historik však, narozdíl od soudce, který musí po nestranném posouzení obou znesvářených stran jasně rozhodnout, má podle Golla ještě třetí možnost: „non liquet.“³⁶²

Imperativ pěstovat vědu pro vědu, resp. *historii pro historii samu*, tedy v rozvíté formě znamená:

a) V metodologickém smyslu: *Ve vědeckých institucích studujeme historii pro poznání historie samé*. Tj. během dějezpytného bádání „uzávorkovat“ všechny naše apriorní touhy a přání o tom, „jak to tenkrát mělo být“ a soustředit se plně na objektivistickou rekonstrukci toho, „jak to tenkrát bylo“. Výsledným produktem je předložení určitého obrazu minulosti, jenž je posléze k dispozici veřejnému posouzení, které jej mimo vědeckou půdu odborné historiografie může různě posuzovat, interpretovat a také aktualizovat.

b) V legitimačním smyslu: *Ve společnosti studujeme historii pro důležitost historie samé*. Tj. neohlížet se na společenské trendy doby, tj. nedbat toho, co societa v dané chvíli považuje za hodné, a naopak nehodné odborné pozornosti. Historik není sezónní dělník, pracující jen tehdy, když je poptávka, nýbrž je soustavný badatel, věnující se činnosti natolik ušlechtilé, že pro ni nepotřebuje žádného schválení další osobou. Znalost historie totiž nejenom, že nám napomáhá chápat a řešit určité životní situace, jejichž frekvence výskytu je značně variabilní, ale především zásadním způsobem průběžně kultivuje charakter lidského myšlení. A právě to činí z historiografie vědu, která v průběhu času nezaznamenává ve své naléhavosti a potřebnosti žádné výraznější výkyvy.

³⁶⁰ TÝŽ, *Odpověď p. prof. Kalouskovi*, s. 39.

³⁶¹ Ostatně jeho vlastní angažmá v panské sněmovně a politické články z let první světové války tuto skutečnost jenom dokazují.

³⁶² Viz TÝŽ, *Heinrich Finke*, s. 234; TÝŽ, *T. G. Masaryk*, s. 222.

2.7 GOLLOVA KONCEPCE „HISTORICKÉ NUTNOSTI“

Gollova častá sousloví typu „*nutnost, která vládne v dějinách*“, mohou vnést do obrazu jeho historického myšlení tak, jak jej obvykle sdílíme, výraznou kakofonii. Jak může historik, který se v dějinách dějepisceví stal doslova symbolem odporu proti hledání a vytváření jakýchkoli „zákonitostí v dějinách“, hovořit o něčem takovém, jako je historická nutnost? Jak může ex cathedra otevřeně prohlašovat, že „*je v historii jistá nutnost*“ a „*proud její nemožno obrátit.*“?³⁶³

Nežli přikročíme k vyřčení zásadnějších soudů, připomeňme, že význam tohoto sousloví není vůbec jednoznačný a v dějinách historické vědy proto patří k pojmům interpretačně ambivalentním. Na počátku lze obecně říci, že teze o existenci historické nutnosti vychází z přesvědčení, že historické skutečnosti, které vytvářejí historické dění, se rodí nikoli nahodile, nýbrž nezbytně, tj. nutně, tj. příčinně. Takový pohled sdílel i Jaroslav Goll, o jehož nedůvěře v historickou *náhodu* jsem se již zmínil. V jedné z jeho „denisovských“ úvah tato nedůvěra a skepse dokonce zřetelně přechází až v jakýsi emotivně vyjádřený odpor: „*raději železnou nutnost, raději fatum antické tragedie než takovou frivolní hru náhody...*“³⁶⁴ Podle Golla tedy historické jevy vznikají nezbytně. V čem však tato nutnost spočívá, co ji určuje?

Italský myslitel Benedetto Croce se v závěru svého života odmítavě vyjádřil o dvou typech oné *historické nutnosti*. První typ definoval jako nezbytnost „kauzální“, druhý jako nezbytnost „transcendentní“.³⁶⁵ Pojem historické nutnosti bývá nejčastěji spojován právě s modelem transcendentním. V něm jsou dějiny chápány jako odosobněný proces, jehož průběh je pevně předurčen vůlí nějaké transcendentní síly, která hýbe dějinami. Může to být jak Bůh, tak příroda, Absolutní duch, ale i třídní boj nebo prostě osud, ve smyslu Gollem řečeného antického *fata*. Tato transcendentní koncepce *dějinné nutnosti* zůstala Gollovi po celý život bytostně cizí.³⁶⁶ Hovořil-li o *historické nutnosti*, neměl nikdy na mysli žádnou osudovou danost, nezměnitelnou vůli Stvořitele, ani neúprosnost syrových zákonů dějinného vývoje. Naopak zcela signifikantní byla pro Golla koncepce, již Croce nazval *kauzální nezbytností*.³⁶⁷ Jejím fundamentem je pojetí dějin jako procesu neustálého kauzálního řetězení příčin a následků.³⁶⁸ *Historickou nutnost* bychom v tomto pojetí měli přesněji nazývat *vývojovou*, resp. *kauzální nevyhnutelností*. Specifická konstelace příčin znamená

³⁶³ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 397. Dějiny římské v době císařské, s. 3.

³⁶⁴ J. GOLL, *Arnošt Denis*, s. 166. Goll zde evidentně naráží na marxistické pojetí dějin, v němž se vývojové zákony a tendence „prosazují s železnou nutností.“ Karel MARX, *Kapitál. Kritika politické ekonomie. Díl první. Kniha první. Výrobní proces kapitálu*, Praha 1953, s. 16. Srov. J. GOLL, *T. G. Masaryk*, s. 227.

³⁶⁵ Viz Benedetto CROCE, *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno 2006, s. 20-23.

³⁶⁶ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 79.

³⁶⁷ Srov. K. ENGLIŠ, *Malá logika*, s. 396an.

³⁶⁸ Srov. B. CROCE, *Historie*, s. 21.

nutný předpoklad příštího vývoje, neboť charakter důsledku se rodí z oné nevyhnutelnosti, kterou vytvářejí příčiny. Vlivem příčin tedy *nevyhnutelně* nastává *nutná* situace právě proto, že produkt je vždy neodvratný důsledek svých příčin.³⁶⁹ Podle Golla je tudíž historikovým úkolem „*es zu erzählen, was geschehen ist und wie es denn so und nicht anders kommen musste*,“³⁷⁰ jak prohlásil roku 1882.

Tato povaha historického dění vytváří v historikově mysli určité schématické modely těch dějinných situací, které se z hlediska své kauzální podstaty jeví analogicky. Na bázi empirické znalosti dějinných reálií historik ví, že při obdobné konstelaci dějotvorných faktorů (příčin), nevyhnutelně vzniká rovněž i obdobný produkt (důsledek). Jelikož tedy lidská mysl shledává v dějinách množství analogických jevů, stává se tato kauzální nutnost - jako průvodní jev řetězení příčin a následků - zároveň také chronologicky i místně univerzálním *prototypem* historické situace. Vznikne-li produkt *d* jako *nevyhnutelný* důsledek sledu příčin *a*, *b* a *c*, musí při analogické konstelaci jevů *a'*, *b'* a *c'* opět *nutně* vzejít následek *d'*. Od takového poznání už zbývá doslova jen krůček k formulování toho, co nazýváme zákonitostmi, či dokonce přímo zákony dějinného vývoje.³⁷¹ V uvedeném případě by šlo o krkolomně znějící zákon jakési nutné repetice nutného vývoje. Nic takového však Goll nikdy nevyřkl a k teleologickým otázkám vůbec, se, jak víme, sám nevyjadřoval. To, co sdílel, bylo přesvědčení o existenci univerzálně platného momentu, kdy se z povahy svých příčin nutný (nevyhnutelný) důsledek nutně opakuje při každém obdobném rozvržení příčinných faktorů. To, co tento koncept rázně odděluje od vývojových zákonů je skutečnost, že analogické momenty v dějinách nutně nastat nemusí. *Dějiny jsou dějinami možného, nikoli nutného*. Jestliže však obdobná situace v dějinách nastane (roz. obdobná co do konstelace příčin), její průběh a důsledek se řídí onou kauzální nutností. V tomto kauzálním modelu „nutnosti“ je zjevné, že srovnatelná *tendence* jedné doby s obdobím jiným, ještě není důkazem vývojové zákonitosti,³⁷² ale zároveň nepřipouští ani náhodný sled událostí.

Dokonalé zachycení tohoto pojetí nám nabízejí dochované zápisky Rudolfa Urbánka z Gollových přednášek o středověkých dějinách z přelomu let 1899-1900. Během charakteristiky islámu prohlásil, že vývoj tohoto náboženství je „*podoben křesťanství*,“ v čemž podle něho „*tkví nutnost historická*“ i když jsou také zde analogie „*jen do jisté míry*

³⁶⁹ Goll např. píše, že „*s tou nutností, která vším životem historickým vládne*“ přípravy k objevení Ameriky přímo předurčily tento vlastní skutek. Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11.

³⁷⁰ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 393. Přednáška z valné hromady Musea, s. 2.

³⁷¹ Srov. M. SKŘIVÁNEK, *Základy historické kritiky*, s. 110.

³⁷² Viz J. GOLL, *T. G. Masaryk*, s. 227-228.

přípustné.³⁷³ Obvyklá stádia geneze náboženských hnutí vůbec patřila ke Gollovým oblíbeným příkladům existence univerzálních modelů kauzálního vývoje.³⁷⁴ Jejich výskyt však spatřoval i jinde, např. v časté převaze kolektivních hodnot nad vůlí jedinců.³⁷⁵

Vším, co bylo doposud řečeno, je zároveň ospravedlněno heslo *historia est magistra vitae* s tím, že na základě znalosti dějin nejen, že je možno porozumět přítomnosti, ale dokonce lze za jistých okolností předjímat průběh věcí budoucích, a sice za předpokladu, že k dané, výchozí situaci, existuje v dějinách analogická obdoba. Proto i v Gollově díle shledáváme taková místa, ve kterých autor naléhá na potřebu poučení se z historie.³⁷⁶ Odpověď na otázku, zda se někdo někdy z dějin opravdu poučil, už ale nechává otevřeno.³⁷⁷

2.7.1 Scientisticko-artistická diference

Prozatím jsem se zabýval Gollovou koncepcí historické nutnosti ve smyslu kauzální nevyhnutelnosti. Tento fenomén nás však v rámci jeho historického myšlení posouvá ještě dále. Ve své metodologicko-metodické stati napsal, že nutnost, „*kerou historie všude nachází*“ tvoří styčný bod mezi vědeckým a uměleckým ztvárněním minulosti. Tím se dostáváme k otázce velmi staré, avšak stále živé, jejíž konečné rozřešení není pochopitelně záměrem této práce: je historie vědou či uměním?³⁷⁸ Postava Jaroslava Golla se stala doslova emblémem scientifikace a institucionalizace historie, kteréžto procesy znamenají přeměnu historického vyprávění v historickou vědu; posun od *narratio* k *noesis*. Zajisté nelze popřít, že tento všeobecný jev zvědečtění historiografického bádání byl v českých zemích spjat skutečně především se jménem Gollovým, zejména pak, pokud šlo o institucionalizaci historie jako vzdělávacího oboru na univerzitě. Zároveň s tím však nelze souhlasit s krajním názorem, majícím za to, že Goll položil ostré a zcela neprodyšné hranice mezi světy umění a vědy.³⁷⁹ Pokusím se proto objasnit, v čem spočívala ona „scientisticko-artistická diference“ v jeho historickém myšlení.

³⁷³ LA PNP, fond Rudolf Urbánek, Zápisy z přednášek Jaroslava Golla: Dějiny středověku, dvojlist č. 4.

³⁷⁴ Viz J. GOLL, *Jednota*, s. 192.

³⁷⁵ Viz TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 212.

³⁷⁶ Viz TÝŽ, *Arnošt Denis*, s. 196.

³⁷⁷ Viz TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 15-16.

³⁷⁸ Souhrnně viz Stuart, H. HUGHES, *Historie jako umění a jako věda*, Praha 1970; dále viz např. Jan RANDÁK, *Historiografie jako umění?*, in: Kateřina BLÁHOVÁ – Ondřej SLÁDEK (edd.), *O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie*, Praha 2007, s. 109-123. Ze starší české literatury viz např. Václav HUSA, *Dějiny očima básníka*, Panorama 17, 1939, č. 11, s. 181 – 182. V kánonu „pozitivistického“ dějepiscetví viz E. BERNHEIM, *Lehrbuch*, s. 82-90; v paradigmatu postmoderního myšlení viz Paul Karl FAYERABEND, *Věda jako umění*, Rychnov nad Kněžnou 2004.

³⁷⁹ V tomto smyslu viz B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 144-145.

Z Aristotelovy *Poetiky* Goll převzal tezi, že „*realismus umělecký ukládá nám, abychom jen to líčili, co mohlo být – historický, co bylo.*“³⁸⁰ Tento motiv později dále rozvinul a možno říci, že právě na jeho základě rozlišoval mezi vědeckým (historiografickým) přístupem k historii, přístupem uměleckým a nakonec i přístupem politickým. Vědecký sleduje to, co se skutečně *stalo*, umělecký to, co se stát *mohlo* a politizující to, co se podle našich přání stát *mělo*.³⁸¹ Nyní nás zajímají první dva způsoby přístupu ke konstrukci dějinného obrazu. V Gollově představě se celý rozdíl mezi vědeckým a uměleckým přístupem k historii zužuje čistě na to, že umělec může libovolně, podle své fantazie, předkládat *smyšlené příčiny věcí*, které pak stanou v popředí jeho pozornosti. Co je ovšem oběma přístupům k historické látce společné, je *ohled na onu dějinnou nutnost*. Tedy i když si umělec zvolí libovolné příčiny (premisy) historických dějů, měly by z nich plynout *reálně myslitelné důsledky* (konsekvence).³⁸² Goll jinými slovy říká, že zatímco posláním umělce je konstruovat možný průběh dějin, úkolem historika je ho adekvátně rekonstruovat. Jediné, co odlišuje umělecké a vědecké pojetí, je možnost vlastní tvorby námětu, platící pro první případ. Umělec se může dopouštět určitého „předělávání dějin.“³⁸³ Oproti tomu je dějepiscovo zpracování historie limitováno vazbou na objektivně dokazatelný jev, historik může psát jen o tom, co se opravdu stalo.³⁸⁴ Realita historického dění tvoří pro historika – slovy George Dubyho - jakési imperativy, které musí důsledně zachovávat a které činí jeho tvorbu nesvobodnou.³⁸⁵

To, co jsme shledali výše, platí ovšem pouze pro polohu tu uměleckého a tu historiografického *přístupu* k dějinám. Lze však během *ztvárnění* historické látky kombinovat oba způsoby prezentace dějinného a vytvořit tak obraz umělecko-vědecký? Již v Gollově myšlení jasně vidíme, že ano. Musíme přitom však důsledně rozlišovat mezi zmíněnými kategoriemi uměleckého a vědeckého *přístupu* na jedné, a *ztvárnění* historické látky na druhé straně. Oba *přístupy*, jak už víme, skloubit nelze: vědec přistupuje k dokazatelným historickým událostem jako k danostem, umělec naopak jako k měnitelným scénářům. Co se ale týká uměleckého a vědeckého *ztvárnění* historie, zde se nabízí možnost symbiózy.³⁸⁶ Její podstatu snad nejlépe vyjádřil slavný Wilhelm von Humboldt, ve svém

³⁸⁰ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

³⁸¹ Viz *Tamtéž*, s. 14; TÝŽ: *Arnošt Denis*, s. 171. Srov. Miloš HAVELKA, *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895 - 1989*, Praha 2001, s. 93.

³⁸² Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

³⁸³ Viz TÝŽ, *Válka*, s. 39.

³⁸⁴ Viz TÝŽ, *Čechy a Prusy*, s. 160-161. Srov. F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého I*, s. 5.

³⁸⁵ Viz Jean LEDUC, *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela*, Bratislava 2005, s. 214.

³⁸⁶ Snaha po uměleckém podání výsledků badatelské práce je patrna i u Rankeho, přestože on sám prohlašoval, že pod pojmem dějiny chápe jen „*nackte Wahrheit ohne allen Schmuck.*“ Leopold von RANKE, *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*, Leipzig 1884, s. 24. Srov. K. BRANDI, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, s. 101.

spisu *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers* z roku 1821: „eine solche Geschichtsschreibung als Mimesis der Wirklichkeit setzt voraus, dass die abbildende Darstellung die Wirklichkeit nicht verfälscht, wenn sie die erforschten Tatsachen ‘schön’ darstellt.“³⁸⁷

Historik dosahuje maxima svého výkonu tehdy, když dokáže – jak pravil Pekař – „umělecky oživit vědecky probádanou minulost.“³⁸⁸ Jeho žák J. Werstadt hovořil dokonce o vyšším a nižším dějepisckém typu: úspěch nižšího typu spočívá v dokonalém zvládnutí heuristické, kritické a interpretační fáze historiografického výzkumu. K dokonalosti mu však ještě schází bravurní zvládnutí výkladu, narace zjištěných poznatků, které jsou doménou typu vyššího.³⁸⁹ I Jaroslav Goll psal o „*dějepisném umělci*“ s uznáním.³⁹⁰ Vyjádření uvedené trojice českých historiků mají jedno společné: všechny jsou řečeny na adresu Františka Palackého.³⁹¹ Ani jednomu přitom nešlo jen o povrchní výraz piety k „Otcí národa.“ Dar uměleckého ztvárnění a stylistického okrášlení výsledků vědeckého bádání byl Goll schopen vysoce ocenit např. i u Ladislava Hofmana.³⁹²

V otázce, je-li historie spíše vědou či uměním, nelze hovořit o žádné „Gollově břitvě“, která by tvrdě hájila první stanovisko. V jeho díle nenacházíme pro takové vyjádření žádné opory.³⁹³ Stejně scestná by byla rovněž představa, znázorňující Gollův pohled na umělecké podání historie jako sarkastický škleb honorovaného vědce, dávajícího svou akademičností najevo nadřazenost vůči umělecké tvorbě. Není pochyb o tom, že Goll si umění velmi vážil a to nejenom díky tomu, že sám v zajetí básnických múz autorsky debutoval. I v jeho vrcholných historiografických počinech můžeme nalézt pasáže, v nichž je odborné sdělení zpestřeno vsuvkou, odkazující k literárnímu zpracování dané historické události.³⁹⁴

Na otázku, zda je historie vědou či uměním, odpověděl Goll poněkud rezervovaně: „*ať je již historie věda či umění, věda i umění mají své řemeslo.*“³⁹⁵ Z jiného textu vyplývá ochota

³⁸⁷ Cit. dle Wolfgang HARDTWIG, *Geschichtskultur und Wissenschaft*, München 1990, s. 101.

³⁸⁸ J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 24; TÝŽ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, s. 160. Pekařův pojem „oživení“ nemá zajisté smysl nějakého uměleckého zpestření a vyšperkování, nýbrž jde o to, co Pekař uvedl v jiné práci, a sice o to, „*vzkřísiti k životu celé periody časové v dějinách.*“ TÝŽ, *Knihy o Kosti*, s. 13.

³⁸⁹ Viz J. WERSTADT, *Na okraj*, s. 93.

³⁹⁰ Viz J. GOLL, *František Palacký*, s. 103. Původně jde o pojem užitý Palackým. Viz F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého I*, s. 5.

³⁹¹ Podle Werstadta byl jako tzv. *nižší typ dějepiscký* přímým protikladem k Palackému V. V. Tomek. Werstadtovo pojetí se v české historiografii velmi ujalo. Ve zcela shodném duchu hovořil o rozdílnosti Tomka a Palackého také Nejedlý, pro něhož byl prvý z nich v nejlepší případě „*historický řemeslník*“, druhý pak „*geniální myslitel*“ a „*tvůrce budovatel.*“ Cit. dle Lumír DOKOUPIL, *Česká a slovenská historiografie do vystoupení školy Gollovy. (Materiály)*, Ostrava 1983, s. 192.

³⁹² Viz J. GOLL, *Ladislav Hofman*, s. 147.

³⁹³ Srov. J. HANZAL, *Vědecká metoda*, s. 42.

³⁹⁴ Např. Gollův odkaz na Mickiewiczova Konráda Wallenroda. Viz J. GOLL, *Čechy a Prusy*, s. 58.

³⁹⁵ TÝŽ, *Ladislav Hofman*, s. 147.

připustit, že historie (roz. historiografie) je uměním, ovšem za předpokladu, že je mu zapotřebí „rozmanité vědecké přípravy.“³⁹⁶ Historická kritika, kterou Goll považoval za jádro dějepiscovy práce, se mu nikdy nestala samoučelem. Znamenala pro něj toliko metodu, která je vždy průvodním jevem i zárukou vědeckosti. Vědecký přístup k dějinám musí být kritický, neboť jen tak může být vpravdě rekonstruuující. Ovšem moment *ztvárnění* výtěžku historického bádání, okamžik historické narace a formulace sdělení, již žádné metodě nepodléhá. Jedná se o tvůrčí akt historikovy práce, který je neopakovatelný, jedinečný a autorsky originální. A právě proto je možno jej nazývat aktem uměleckým.

2.8 ČESKÉ DĚJINY V CELKU DĚJIN OBECNÝCH

V rámci sondáže do ústrojí Gollova historického myšlení se závěrem této části předkládané práce pokusím krátce zhodnotit známou tezi o tom, že Goll byl prvním českým historikem, který organicky zasazoval české dějiny do přímého kontextu s dějinami obecnými, obzvláště pak podtrhujícím konotace s vývojem západoevropským.³⁹⁷ Odedávna je tento rys považován buď za jádro údajné nové Gollovy koncepce českých dějin, stojící v opozici vůči pojetí Palackého,³⁹⁸ nebo za vlastní podstatu Gollova odpoutání se od tomkovské dějepisecké éry³⁹⁹ a od téže doby je tato otázka také předmětem živých a mnohdy značně vypjatých diskuzí.⁴⁰⁰

Předně nemyslím, že lze elementární bod gollovského myšlení o dějinách, který na ně nahlíží z perspektivy evropského vývoje, stavět jako celkově novou koncepci českých dějin, o jejíž vytvoření se, dle mého mínění, Goll ani jeho žáci *nikdy nepokoušeli*.⁴⁰¹ O jistou inovaci však bezpochyby šlo. Putujeme-li cestami starší české historiografie, můžeme přístupy, snažící se české dějiny zasadit do širších nadnárodních celků, nalézt celkem snadno, a to již v díle Palackého, méně u Kalouska, o to více ovšem v díle Tomka a Gindelyho. Nejblíže stály Gollovu důrazu na nutnost stálého srovnávání českých dějin s jevy nadnárodními právě postupy Gindelyho, který spolu s Palackým hlásal tezi, že české dějiny

³⁹⁶ TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 16.

³⁹⁷ Viz klasicky F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny II.*, např. s. 23, 32.

³⁹⁸ Viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 503.

³⁹⁹ Viz J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 2an.

⁴⁰⁰ Nejnověji viz např. Bohumil JIROUŠEK, *Historik Jaroslav Goll a jeho místo v českém dějepisectví*, in: TÝŽ – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 14; B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 130; TÝŽ, *Historické myšlení W. W. Tomka*, s. 155.

⁴⁰¹ Veskrze sdílím názor J. Marka, že podstatou oné známé gollovské „revize Palackého díla“ byla verifikace obsahu, nikoli změna formy, tedy koncepce či pojetí, které Palacký na české dějiny vztáhl. Srov. Jaroslav MAREK, *Česká moderní kultura*, Praha 1998, s. 204-205; TÝŽ, *Jaroslav Goll*, s. 160-162.

je třeba studovat v rámci dějin všeobecných.⁴⁰² Zatímco však Palackého *Dějiny* zůstaly typicky *národními* dějinami, Gindely se rozhodl své teoretické postuláty uvést do praxe a psát o české historii opravdu v širokém kontextu mezinárodních vztahů.⁴⁰³ České raněnovověké dějiny mu v tomto ohledu byly naprosto ideální látkou. Josef Kollmann k tomu výstižně napsal: „*In sehr kurzer Zeit kam er von der Brüdergeschichte zur Geschichte des böhmischen Aufstandes und zuletzt zur Geschichte des Dreissigjährigen Kriegs, anders gesagt – von der Nationalgeschichte zur Allgemeingeschichte. Es muss betont werden, dass Gindely die europäische Politik für einen Bestandteil der Nationalgeschichte hielt, weil es sich dabei um die böhmische Frage und das Schicksal unseres Landes handelte. Nach seinen Worten wollte er ‘die Zeit, in der sich Böhmen zum letzten Mal mit ganz Europa verbunden hatte, so gut wie möglich bearbeiten’*“⁴⁰⁴ A ještě jedna věc odlišovala Gindelyho přístup od starší české historiografie. Palacký a Kalousek kladli důraz na sepětí českých zemí především s dějinami slovanských národů, Gindely naopak zcela novátorsky obrátil svou pozornost směrem k evropskému západu. Potřebu přiřknout české historii „místo“ v celoevropských dějinách cítil zvlášť intenzivně nejenom jako zcestovalý ředitel zemského archivu, ale především jako bytostně kosmopolitní člověk⁴⁰⁵ a v neposlední řadě též jako autor četných učebnic všeobecných dějin.

Obdobné didaktické nároky motivovaly k aplikaci tzv. *synchronické metody* při výkladu rakouských dějin také Tomka, na jehož pojetí však Goll nenavázal. Bylo totiž až příliš úzce spojeno s potřebou vyhovět silným politickým tlakům porevolučního období, čímž byl Tomkův přístup do značné míry zdiskreditován, neboť bylo zjevné, že primární příčinou k upotřebení nové metody výkladu rakouských (a tedy i českých) dějin nebyly nové metodologické obzory, nýbrž naléhavá potřeba vyjádřit loajalitu Říši, ke které Tomka dovedly nikoli vědecké, ale existenční a kariéerní důvody.⁴⁰⁶ V nacházení kontextů mezi

⁴⁰² Srov. Josef POLIŠENSKÝ, *Anton Gindely und die böhmische Geschichtswissenschaft*, in: AUC – Philosophica et historica 3, 1993. Studia historica XXXIX, Problémy dějin historiografie VI, Praha 1994, s. 19.

⁴⁰³ Viz K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 95-96, 152.

⁴⁰⁴ Josef KOLLMANN, *Antonín Gindely, Historiker und Archivar*, in: Problémy dějin historiografie VI, s. 26-27. Gindely o tom napsal: „*In der Schilderung des böhmischen Aufstandes und der folgenden Zeit wollte ich meinem Geburtslande ein Werk schaffen, welches bis in das kleinste Detail den Zusammenhang Böhmens mit der Politik der Hauptstaaten Europas und ihre Einflussnahme auf das Schicksal desselben erzählen sollte.*“ Cit. dle K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 95.

⁴⁰⁵ Viz zvl. Milada POLIŠENSKÁ, *Antonín Gindely a „evropská dimenze“ jeho díla*, Praha 2007; Jan HAVRÁNEK, *Anton Gindely, ein Historiker, der zwischen zwei Nationen stand*, in: Problémy dějin historiografie VI, s. 101-109; Richard Georg PLASCHKA, *Zum hundersten Todestag Anton Gindelys. Ein Historiker im nationalen Widerstreit*, in: Tamtéž, s. 79-88.

⁴⁰⁶ Nejpodrobněji viz Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě 2. Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746 – 1882)*, Praha 1965, s. 52-59; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 119-123. Chronologický sled událostí viz Wácslaw Wladiwoj TOMEK, *Paměti z mého života I*, Praha 1904, s. 381-382, 386-389, 395-396, 398-404.

českými a evropskými dějinami byl Goll mnohem spíše následovatelem Gindelyho. Je ovšem zřejmé, že ani jeho zjev není s to zakrýt skutečnost, že Goll byl skutečně první, kdo vzájemné zpracovávání českých dějin a dějin evropského západu *programově hlásal*.⁴⁰⁷ Příkladem mohou být jeho slova, řečená v souvislosti s hodnocením jedné z Denisových knih: „*na takových místech dílo Denisovo překračuje hranice dějin českých, rozšiřuje se na dějiny rakouské. Než to je (třeba to opakovati) jeho předností, jako vůbec mezi úlohy pro budoucnost dlužno zase a zase počítati spojování dějin českých s dějinami všeobecnými.*“⁴⁰⁸ Nejvhodnějším místem pro šíření těchto požadavků zůstávala Gollovi samozřejmě opět především univerzitní půda,⁴⁰⁹ na které Gindely nikdy nedokázal být dost charismatický a inspirativní.⁴¹⁰

Rozdíl mezi Gollem a Gindelym se ještě výrazněji prohlubuje ve chvíli, kdy se ptáme po *důvodech*, které oba historiky vedly k začleňování českých dějin do nadnárodních kontextů. Zakrátko se pokusím zkonstruovat interpretační model, kterým lze doložit, že Goll byl k tomuto postupu motivován *metodologickými zřeteli*. Právě proto, že šlo o metodologický postulát, nebyla ona snaha po zapojování českých dějin do dějin obecných symptomatická jenom pro určité období Gollovy tvorby, ale tvořila celkovou spojnicí jeho působení. Proto se Goll tyto své postupy snažil tak usilovně vštěpovat svým studentům, jako *nový program souvěkého a budoucího dějepisu*. V případě Gindelyho šlo o zcela jiný typ motivace. Jeho badatelský plán z konce padesátých let 19. století, podle něhož „*napíše několikavazkové dílo o dějinách českého povstání a třicetileté války, kde spojí Čechy s celou západní Evropou, kde české dějiny budou zasazeny do rámce dějin obecných*“⁴¹¹ byl pouze výsledkem dohody s Palackým, ve které se Gindely zároveň zavázal k tomu, že se ihned po skončení této práce bude napříště věnovat již výhradně jen českým dějinám po roce 1526.⁴¹² Sám o tom v roce 1881 napsal: „*nach Lösung dieser Aufgabe (po sepsání dějin třicetileté války do roku 1635, pozn. R.P.) werde ich die weiteren Jahre meines Lebens nur dem Studium der inneren Entwicklung meiner Heimath zuwenden, und meine weiteren Arbeiten werden also die Geschichte Böhmens im engsten Rahmen zum Gegenstande haben.*“⁴¹³

⁴⁰⁷ Nutnost neustálého porovnávání české kultury v nejširším smyslu toho slova s kulturou ostatních národů, patřila ke Gollově odvěkému přesvědčení. Viz Jaroslav GOLL, *Slovo o naší literatuře*, Lumír 2, 1866, č. 3, s. 44.

⁴⁰⁸ TÝŽ, *Arnošt Denis*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I.*, s. 175. Podobně viz s. 168.

⁴⁰⁹ Viz J. PEKAŘ, *O periodisaci*, s. 406-407.

⁴¹⁰ Viz K. KAZBUNDA, *Stolice dějin 3*, s. 20; K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 132, 142. Srov. např. Zdeněk NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk IV. První výboje*, Praha 1937, s. 8-9.

⁴¹¹ Kamil KROFTA, *Palacký a Gindely*, Praha 1912, s. 41.

⁴¹² Viz TÝŽ, *Antonín Gindely*, s. 110-112.

⁴¹³ Cit. dle TÝŽ, *Palacký a Gindely*, s. 42.

Začleňování českých dějin do složitého spektra evropských poměrů tedy *nebylo* Gindelyho životním posláním, které by vycházelo z určitého metodologického předsevzetí a stanovilo tak české historiografii nové programové normy pro její budoucí vývoj. Spojnice mezi českými a obecnými dějinami nacházel jen tam, kde byly zcela evidentní a na první pohled viditelné, po hlubších souvislostech však nepátral. Vypovídá o tom i jeho rozhodnutí dovést své *Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* pouze k tzv. Pražskému míru z roku 1635, s odůvodněním, že Češi byli od té doby zbaveni jakéhokoli vlivu na běh dalších mezinárodních událostí.⁴¹⁴ Z toho plyne, že Gindely byl schopen psát o českých dějinách z evropské perspektivy jen tehdy, bylo-li možno oboustranné styky Čech s cizinou ve významných chvílích dějin mezinárodních vztahů empiricky doložit. Avšak momenty, v nichž se český vývoj zdál být čistě národním, když české dějiny jaksi „nedržely krok“ s trendy evropských států a když Češi skrze diplomatická jednání, účast ve vojenských konfliktech a podobné kontakty neměli žádný praktický podíl na zásadnějších změnách evropské politiky, nevedly Gindelyho k úvahám nad skrytějšími a na první pohled nezcela viditelnými souvislostmi mezi Čechami a Evropou. Sám se k tomu ostatně doznal, když ve své předmluvě ke druhému dílu *Dějiny českého povstání* výslovně napsal, že v českých dějinách existují *pouze* dvě epochy, při jejichž výzkumu je nutné brát v potaz obecné evropské souvislosti. Vedle zmíněného období Třicetileté války je to ještě éra vlády Karla IV. a jeho syna Václava.⁴¹⁵ Je tudíž zřejmé, že Gindely nechápal účast Čechů na jevišti celoevropských dějin jako přítomnost kontinuální, ač intenzitou vysílaných a přijímaných vlivů dobově proměnlivou, nýbrž jako výskyt příležitostný a nepravidelný. Úhrnem řečeno: nezasazoval do rámce evropského vývoje české dějiny jako celek, ale vždy jen jejich vybrané části, v nichž se rozměr „Evropanství“ a nadnárodní dimenze jevily zcela evidentními, tj. tak, jak tomu bylo ve středním období lucemburské vlády a později během prvních čtyř fází třicetileté války.

Abychom se neomezili jen na reflexi přístupů starší linie českých dějepisců, je třeba poukázat na fakt, že odraz evropských vlivů v osudech českých zemí si uvědomoval také

⁴¹⁴ „Es geschieht dies zum Theil aus dem Grunde, weil die mit diesem Krieg in Zusammenhang stehende definitive Umgestaltung der Verhältnisse Böhmens mit diesem Jahre zum Abschluss gelangt, zum Theil weil seit dem Tode Wallensteins die Söhne dieses Landes jeden Einflusses auf den allgemeinen Gang der Ereignisse entkleidet sind und jede Spur einer selbstständigen Politik für Böhmen erlischt.“ Cit. dle Tamtéž.

⁴¹⁵ Viz Antonín GINDELY, *Dějiny českého povstání léta 1618. Díl druhý*, Praha 1878, s. VI. Gindely píše: „Od roku 1618 – 1634 dějiny Čech souvisí co nejtěsněji s dějinami Evropy – bohužel nikoli na prospěch země – a chceme-li o nich nabýt dokonalého světla, musejí býti líčeny v souvislosti s dějinami všeobecnými. (...) V dějinách českých vůbec jsou jen dvě takovéto doby, o nichž lze pojednávatí takovýmto způsobem: doba, kterou já líčím a věk Karla IV. a jeho syna Václava. Pravého světla o dobách těchto jen tehdy lze nabýt, líčí-li se dějiny ne pouze se stanoviska českého, nýbrž evropského.“

Gollův generační soupeřník a kolega Antonín Rezek. Během svého líčení českých dějin po roce 1648 zdůraznil, že „*veliké akce světové politiky vrhaly pak své stíny na země naše; vnitřní politika i vnitřní proměny nebo opravy vždy řídily se dle okamžité situace veliké politiky a diplomatického postavení císařů římsko-německých. (...) Dějinám zemí českých nové doby jen z tohoto stanoviska možno rozuměti, jen tak je náležitě chápati. Krkonoše ani Krušné hory netvořily nikdy čínskou zeď, kteráž by země naše před ostatním světem byla uzavírala. (...) A proto bez důkladné znalosti dějinného vývoje států evropských nelze ani vyložití politiku rodu habsburského ani pochopiti novodobé dějiny zemí českých.*“⁴¹⁶ Rezkova slova sice svědčí o tom, že si jejich autor uvědomoval spjatost českých dějin s evropskými vlivy, na druhé straně nelze přehlédnout, že význam těchto širokých nadnárodních kontextů – podobně jako Gindely – zdůrazňoval až teprve ve spojitosti s *určitou konkrétní etapou českých dějin*, v tomto případě s dějinami nového věku.⁴¹⁷ V tom se jeho přístup odlišuje od Golla: ten totiž, jak bude záhy osvětleno, přistupoval k výzkumu českých dějin již *a priori* s představou o jejich determinaci evropskými poměry. Naproti tomu Rezek hovoří o této podmíněnosti až na základě věcné znalosti doby, o které pojednává.⁴¹⁸ V tomto světle se jeho zmínka o nutném zřeteli k vlivům, které do Čech po roce 1648 proudily z Říše, jeví jako zcela samozřejmá, neboť vzniká až jako reakce na skutečnost, že české země následkem Westfálského míru ztratily jako nedílná součást habsburského soustátí jakýkoli vliv na své další politicko-kulturní směřování a byly proto logicky odsouzeny k nekritickému přejímání cizích vlivů a rozhodnutí.⁴¹⁹

Snahy některých historiků stavět Rezka v rovině úsilí o začleňování českých dějin do evropského rámce po bok Gollovi, nebo jej nad něj dokonce vyvyšovat, hodnotím jako nepřiměřené.⁴²⁰ Lze sice přikývnout názoru, že Rezkovou doménou byla schopnost chápat aktéry dějin jako příslušníky širších kulturních identit, a díky tomu jejich postoje a jednání z

⁴¹⁶ Antonín REZEK – Josef SVÁTEK, *Česko-moravská kronika. Založil Karel Vladislav Zap. Kniha šestá*, Praha 1895, s. 30.

⁴¹⁷ Srov. Jaroslav GOLL, *Antonín Rezek*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné I*, s. 138.

⁴¹⁸ Dále viz např. Antonín REZEK, *Kapitola o staročeských krojích*, Lumír 6, 1878, č. 10, s. 150.

⁴¹⁹ Je zajímavé postřehnout jeden z diametrálních rozdílů mezi Gindelym a Rezkem, a sice ve způsobu výběru konkrétních úseků českých dějin, které jsou podle jejich názoru vysvětlitelné jen v přímé souvislosti se zahraničním děním. Pro Gindelyho jsou české země nedílně spojeny s evropským vývojem pouze ve chvíli, když jej *určujícím způsobem ovlivňují* (lucemburská epocha a Třicetiletá válka). U Rezka naopak tehdy, když jsou evropskými trendy *samy ovlivňovány* (po roce 1648). Uvedená skutečnost svědčí o tom, že oba čeští historici nebyli dostatečně schopni vnímat vlivové působení mezi českými zeměmi a cizinou jako *vzájemný, organický proces*, v němž nikdy nelze striktně rozlišit pozici ovlivňujícího od ovlivňovaného a naopak. K tomuto pojetí srov. J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 19: „*Bei kleineren Völkern hat jedoch der Verkehr mit der Fremde immer zwei Seiten; man lässt sich von ihr beeinflussen, muss aber gleichzeitig bestrebt sein, das eigene Schaffen bei den mächtigeren und zu einer Geringschätzung des Schwächeren nun allzuoft neigenden Nachbarn zur Geltung zu bringen.*“

⁴²⁰ Viz B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 172-174.

povahy těchto *kolektivních mentalit* také vysvětlovat.⁴²¹ Ani jedno však není nic, co by nás u syntetického ducha – kterým Rezek nepochybně byl – mělo zvlášť překvapovat. Podstatné ovšem je, že souvislosti, tvořící tyto kolektivní celky, neměly v myšlení a díle Antonína Rezka charakter vskutku evropských vývojových kontextů, nýbrž spíše vnitronárodních kontextů *socio-kulturních*, které jen zřídka překračovaly národní hranice (u Rezka šlo především o výzkum lidových náboženských uskupení v Čechách)⁴²² a pokud přece, nejednalo se v žádném případě o cílenou programovou snahu zasazovat české dějiny do evropských sfér, ale spíše o prostá faktická sdělení, že daný obecný jev se po jistou dobu vyskytoval také v Čechách. Samotný fenomén tohoto *pronikání* zůstával už ale stranou autorovy pozornosti.⁴²³ V oprávněném úsilí „navrátit“ Antonína Rezka zpět do popředí české historické paměti, ve které skutečně dlouhá léta stál v Gollově stínu, se je třeba vyvarovat tendence zveličovat Rezkův význam *na úkor* ostatních historiků té doby. I v našem tématu je proto třeba přiznat, že Rezek *nebyl* ke schopnosti hlubšího vnímání celoevropských dimenzí nijak predestinován.⁴²⁴ Jeho osobnosti chyběl horizont Evropanství, který tak oslňoval již u Gindelyho, ale obzvláště pak u Golla, kde bylo vědomí o vzájemné provázanosti vývoje evropské politiky ještě umocněno mimořádným citem pro harmonii evropské kultury a umění.⁴²⁵ Rezek také, narozdíl od mnohých historiků své generace, neabsolvoval žádný dlouhodobější studijní pobyt v zahraničí, což samozřejmě obzory mladého historika v určujícím čase formování jeho pohledu na dějiny znatelně zužovalo. Vzpomeneme-li pak ještě na Rezkův nadměru ostrý výpad proti Gindelymu z konce roku 1880,⁴²⁶ když svou

⁴²¹ Viz *Tamtéž*, s. 154-160.

⁴²² Viz Antonín REZEK, *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy. Část první*, Praha 1887.

⁴²³ Viz např. TÝŽ, *Flagellanti. Obrázek z dějin kulturních*, Lumír 3, 1875, č. 15-16, s. 176-178, 187-188.

⁴²⁴ Zde se opět radikálně rozcháším s míněním B. Jirouška o tom, že „v prostředí mladých českých vědců konce osmdesátých let 19. století byl Antonín Rezek člověkem, který poměrně nejvíce překračoval nacionální rámce české kultury.“ Bohumil JIROUŠEK, *Jazyky v životě a díle Antonína Rezka*, in: *Místo jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867 – 1918. Sborník z konference* (Praha 18. – 19. listopadu 2002), Praha 2003, s. 532.

⁴²⁵ Svědčí o tom samozřejmě Gollova celoživotní láska především k francouzské, anglické a polské poezii.

⁴²⁶ Viz anonymní recenzi (podepsanou písmenem *k*) [Antonín REZEK (rec.)], *Dějiny českého povstání léta 1618. Sepsal Ant. Gindely. Svazek IV. V Praze 1880. Nákladem F. Tempského*, in: *Světozor* 14, 12. 11. 1880, č. 46, s. 550-551. Jedno z příštích čísel *Světozoru* (č. 49) z 3. 12. 1880 přineslo Gindelyho odpověď (s. 587), za kterou následovala Rezkova duplika (s. 587 – 588). K celé aféře viz K. KAZBUNDA, *Stolice dějin 2*, s. 188-189; B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 48-50; K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 94-95, 139. Vzhledem k vyhraněnosti mého stanoviska vůči Rezkovi je třeba dodat, že ve starší literatuře se je možno setkat s tvrzením, jež jeho autorství zpochybňuje a připisuje jej jiné osobě, konkr. historiku a řediteli pražského akademického gymnázia, Tomáši Bílkovi. Viz Josef POLÍŠENSKÝ, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 15. Políšenský se odvolával na výsledky tehdy nejnovějšího výzkumu J. Špěta, který ovšem nebyl jednoznačný. Ve své kvalifikační práci zmínil v Rezkově bibliografii i inkriminovanou recenzi ze *Světozoru*, a to včetně oné dupliky. Název posuzovaného Gindelyho díla byl ale uveden chybně (namísto *Dějin českého povstání IV.* jsou jmenovány *Dějiny třicetileté války IV.*). Viz Jiří ŠPĚT, *Antonín Rezek a jeho historická činnost*, diplomová práce 1951, s. 83 (strojopis je uložen v Historickém semináři FF UK pod signaturou 109-

odsuzující recenzi na čtvrtý díl *Dějiny českého povstání* zakončil lehce nechutnou poznámkou o Gindelyho potížích s češtinou,⁴²⁷ musíme trvat na faktu, že se onen „jadrný a otevřený“⁴²⁸ Rezek - který v sobě však v této chvíli nenalezl dost odvahy se pod svá vlastní slova podepsat - nikdy nedokázal vymanit z osidel nacionalismu, který jeho mysli neumožňoval lehkost střízlivého nadhledu, která se zračila u Golla a Gindelyho.⁴²⁹ A byla to právě tato lehkost, jež jejich osobnostem i dílu vtiskla punc nevšednosti a vskutku evropské úrovně.

Ačkoli odmítám užívat pojmu *nová koncepce českých dějin*, zůstává pravdou, že Goll byl vedle Tomka prvním českým historikem po Palackém, který vytvořil alternativní, *metodologicky zdůvodněný* pohled na české dějiny v rámci mezinárodních poměrů, ať už byly v Tomkově případě pravé příčiny jeho vzniku jakékoli. Palackého způsob hledání souvislostí mezi českým a zahraničním vývojem Goll sice náležitě ocenil, zároveň se od něj ale zřetelně odklonil.⁴³⁰ Na jaké bázi však povstaly ony Gollovy nové metodologické impulzy? V české verzi tzv. „malého Bernheima“ čteme o třech výchozích podmínkách, které jsou nezbytným předpokladem pro myšlení o dějinách v duchu genetického dějepisectví.⁴³¹ Zaprvé je to přesvědčení *o jednotnosti lidské bytosti*, protože „*toliko o tom, co se našemu názoru jeví jako něco jednotného, možno si mysliti, že se souvisle vyvíjí*“;⁴³²

620). V pozdějších letech však postupně dospěl k přesvědčení o Rezkově nezaangažovanosti (viz TÝŽ, *Bibliografie Antonína Rezka*, in: *Problémy dějin historiografie IV*. Praha 1989, s. 129 – 142). Opisy dotčených článků ze Světlozoru, jež se nacházejí v Gindelyho pozůstalosti, připouští tři možné autory: Rezka, T. Bílka a Augusta Sedláčka, z nichž je nakonec upřednostněn právě Rezek. Sedláček byl sice pilným dopisovatelem časopisu, ale styl článku neodpovídá jeho povaze a vystupování. Bílek připadal v úvahu pro svou znalost oboru (zvl. otázka pobělohorských konfiskací) a zejm. pro své vyhraněné názory na význam Bílé hory, jež mu vynesly předčasné penzionování. NA, fond Antonín Gindely (Gindelyova sbírka), kart. 18, inv. č. 118, Osobní věci: Polemika s Höflerem. Kritika Gindelyho učebnic a jeho „Dějiny českého povstání“ od Rezka a Schulze. Drtivá většina dnešního bádání však o Rezkově autorství nepochybuje.

⁴²⁷ Rezek pouze navázal na nevybíravou výtku, učiněnou ze strany literárního kritika Ferdinanda Schulze (Národní listy 20, 10. a 12. října 1880, č. 244, 245, s. 3, totéž v Květech). Schulzova odpověď na Gindelyho obranu (Národní listy 20, 5. prosince 1880, č. 292, s. 3) se však již zcela zvrhla do roviny osobních útoků, jež neměly s vědou pranic společného a odrážely pouze autorův český šovinismus, který vrcholil v závěrečných slovech o „*lecjakém cikánovi*“, kterému český národ nedovolí v jeho minulosti se „*hrabati svýma nečistýma rukama a oslínávati ji svým nestoudným jazykem*.“

⁴²⁸ B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 181.

⁴²⁹ Rezkův útok proti Gindelymu byl o to ostudnější, že jen necelých osm měsíců před Rezkovým atakem byl Gindely těžce dehonestován pro změnu z německé strany, která mu vyčítala jeho otevřenou podporu plánovaného vzniku samostatné české univerzity, jakož i některých českých politických požadavků, a především pak jeho podpis na memorandu českých profesorů vládě, které se stavělo do opozice proti nedávnému memorandu profesorů německých (jež Gindely nepodepsal), a které se nejen co do požadavků, ale také co do národního vědomí svých signatářů vůči Němcům výslovně vymezovalo. Gindelyho podpis (stejně jako podpis Rezkův) tedy nacházíme pod formulacemi, typu: „*wir gehorsamst unterzeichneten Professoren und Docenten böhmischer Nationalität; unsere deutschen Collegen*“ apod. Viz *Pamětní spis českých profesorů a docentů fakulty filosofické a medicínské (1880)*, in: J. GOLL, *Rozdělení pražské university* s. 88-93.

⁴³⁰ Viz TÝŽ, *František Palacký*, s. 99.

⁴³¹ Viz A. BERNHEIM, *Úvod do studia dějepisu*, s. 6-8.

⁴³² *Tamtéž*, s. 6.

zadruhé jde o to, že *hybnou silou lidské společnosti je neustálý princip jejich proměn;*⁴³³ a konečně zatřetí, že „*rozličné poměry a činnosti lidské jsou v niterné souvislosti a vzájemně na sebe působí.*“⁴³⁴ Tři uvedené teze mohou být pojaty jako metodologická vysvětlení Gollovy intenzivní snahy *soustavně chápat české dějiny v přímých konturách se zahraničním vývojem.*⁴³⁵

Palackému byla logika vztahů mezi Čechy a ostatní Evropou jasně definována jeho celkovou koncepcí českých dějin, která Čechům jednou provždy přiřkla smysluplné místo v kontextu dějin obecných. Jelikož toto pojetí stálo na počátku Palackého zevrubného studia naší historie - tedy jako jeho východisko - a nikoli až na jeho konci - jako jeho produkt – přirozeně již během vlastního bádání nepocíťoval potřebu zasazovat české dějiny do evropských kontextů, na základě empirického výzkumu jejich souvislostí se zahraničním vývojem. Proto, když tu a tam obracel svůj zrak k dějinám sousedních zemí, aby hledal spojnice s dějinami své vlasti, činil tak teprve až z *nouze*, způsobené nedostatkem domácích pramenů, kterými by bylo možno doložit výskyt určitého dějinného fenoménu na české půdě.⁴³⁶ Typickým příkladem takového postupu byla jeho raná komparativní studie, srovnávající staré právní soustavy jednotlivých slovanských národů,⁴³⁷ v níž stojí: „*Skaumatel tedy český musí světla, kterého se mu doma nedostává, hledati w cizině, (...) věda, že jako žádný jednotliwý člověk, tak ani národ žádný pod sluncem nikdy tak samorostlým nebyl a není, aby co do spůsobůw a obyčejůw byl sobě neosobil wíce neb méně od pokrewníkůw a sausedůw swých.*“⁴³⁸ Palacký tedy své historicko-srovnávací studium zdůvodňuje potřebou osvětlit domácí jev skrze poznání jeho podoby u příbuzných národů a *ospravedlňuje* jej poukazem na *dávnou dějinnou jednotu objektů této komparace*, tj. na původní jednotu slovanských národů.⁴³⁹ V tomto bodě je ostatně třeba rozpoznat jeden

⁴³³ Viz *Tamtéž*, s. 7.

⁴³⁴ *Tamtéž*, s. 7.

⁴³⁵ Srov. J. PEKAŘ, *O periodisaci*, s. 406-407.

⁴³⁶ Srov. TÝŽ, *Dějepisectví*, s. 18; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 57.

⁴³⁷ K tomu podrobně viz Hermenegild JIREČEK, *Palackého práce o dějinách právních*, in: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, s. 485-498; Theodor ZIGEL, *Palacký jakožto historik slovanského práva*, in: *Tamtéž*, s. 499-517.

⁴³⁸ František PALACKÝ, *Právo staroslowanské, aneb Srownání zákonůw cara Srbského Stefana Dušana s nejstaršími řády zemskými w Čechách*, in: TÝŽ, Radhost. Sběrka spisůw drobných z oboru řeči a literatury české, krásowědy, historie a politiky. Díl druhý. Spisy z oboru historie, Praha 1872, s. 214.

⁴³⁹ „*Zvláště pak obrátí zřetel swůj ku pobratřeným národům slowanským, a we shodě neb neshodě řádůw i obyčejůw jejich, wyšlakowaw to, co wšickni zdědili někdy ode společné matky swé Sláwy cítiti je bude od toho, co později porůznu bud' sami sobě byli ustanowili, bud' od sausedůw swých přijali.*“ *Tamtéž*.

z klíčových rozdílů mezi Palackým a Kalouskem, který takto vedenou komparaci nepovažoval za vhodný nástroj historického poznání.⁴⁴⁰

Důvody, které k nadnárodnímu pohledu na české dějiny vedly Jaroslava Golla, byly odlišné důvodů Palackého. Hledání zřetelných konotací mezi českým a evropským vývojem mu nebylo až východiskem z nedostatku domácích zpráv. U Golla je *primárním důvodem* k porovnávání českého a evropského *už to*, čím Palacký svůj postup až dodatečně ospravedlňoval: *historicky zakódovaným vývojovým seřazením porovnávaných objektů*.⁴⁴¹ Srovnávací metoda je mu *principiální nutností* pro co nejobektivnější výklad českých dějin, neboť plyne z jeho přesvědčení o *nepřetržitých vývojových souvislostech všeho lidstva* tak, jak je formuloval Bernheim. Sám píše, že *žádný národ - anebo aspoň většina národů - neprožilo svůj historický život na nějakém historickém ostrově, bez styku s národy jinými, bez vlivů od nich neb na ně*.⁴⁴² „Výlučně národní vývoj ale jest nemožným“⁴⁴³ čteme již v jednom z vůbec prvních Gollových publikovaných článků v roce 1866.

Cílem využití historicko-srovnávací metody Gollovi nejsou obvyklé snahy, na základě znalosti okolí vysvětlit jev domácí (tj. poznání jedinečného) ani na základě porovnání vytvořit obecný úsudek (tj. zobecnění analogií), nýbrž jde o to, nahlížet na jednotlivá témata dějin s vědomím jejich *permanentního vzájemného vývojového kontextu*. Je proto třeba jednoznačně odmítnout tvrzení o tom, že Gollovým cílem bylo postavit se proti Palackého koncepci českých dějin s tím, že české dějiny napříště již nemají být začleňovány do dějin

⁴⁴⁰ Viz Otakar JOSEK, *Život a dílo Josefa Kalouska*, Praha 1922, s. 272-273, kde čteme: „I při užívání metody historicko-srovnávací byl krajně opatrný. (...) Pouhá kmenová nebo jazyková příbuznost nebyla Kalouskovi dostatečným důvodem, aby instituce, dosvědčená u národa jednoho, byla předpokládána u národa jiného, byť příbuzného, u něhož se pro ni nevyskytují domácí, jasné a hodnověrné doklady.“ Palackého metodu později nepřímou kritizoval také Krofta. Viz Kamil KROFTA, *Stará ústava česká a uherská*, Praha 1931, s. 1.

⁴⁴¹ Šusta k tomu výstižně píše: „(...) so steht Goll als ein echtes Kind des evolutionistischen Zeitalters auf dem entgegengesetzten Standpunkte (než Palacký, pozn. R.P.) welcher die Eigenart der europäischen Nationen nicht als etwas an sich bestehendes, sondern als verschiedene Stadien einer, von bestimmten Zentren sich weiter verplanzenden Kulturbewegung auffasst. Er sucht den Zusammenhang der rechtlichen und gesellschaftlichen Zustände des mittelalterlichen Böhmens mit den Institutionen der westlichen Völker darzulegen, und ist geneigt, die ganze Entwicklung des Landes als einen, mit dem Baume der lateinischen Bildung organisch zusammenhängenden Zweig anzusehen, welcher die autochthonen Kulturansätze überschattet.“ J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 14.

⁴⁴² A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 25. Na s. 10 se pak nezcela srozumitelně, doslova píše: „jako jednotlivec izolovaný není zjev historický, tak by i národ, jenž by neměl žádných styků s jinými, ze stanoviska všeobecné historie jest vlastně bezcenný tj. není předmětem všeobecné historie. (z toho nenásleduje, že tento národ nemá vůbec žádných dějin a nemůže mít žádného dějepisu).“ Goll jakoby se bál říci, že stejně jako člověk ve své singularitě – což Goll spolu s Bernheimem sdílí - (tedy nikoli jako tvor společenský), není předmětem historického studia, tak ani národ, coby osamocené teritorium, není součástí dějepisova zájmu, ačkoli, jako věc jsoucí, samozřejmě má svou minulost a proto může mít i své dějiny. Srov. A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, s. 4.

⁴⁴³ J. GOLL, *Slovo o naší literatuře*, s. 44. Ke svým tehdejší se Goll hlásil i později. Viz TÝŽ, *Moje vzpomínky na „Lumír“*, Lumír 34, 1906, č. 10, s. 445.

slovanských, ale naopak do tradic latinského západu.⁴⁴⁴ Vytvoření tohoto mýtu se neváže jen k ideologickým dezinterpretacím gollovského dějepisce ze strany komunistických demagogů, ale výrazný podíl na něm měl samotný Pekař, který psal o tom, jak Goll „*uváděl staré Čechy zpět do staré Evropy, t.j. trhal souvislosti, jimiž byly v obrazu staršího pokolení spoutány se světem slovanským.*“⁴⁴⁵ Gollovi však ve skutečnosti vůbec nešlo o primitivní převrácení Palackého komparativních postupů a jejich pouhé obrácení od východu směrem na západ,⁴⁴⁶ nýbrž o jejich *rozšíření i na západ*. Jeho cílem bylo ony dějinné plochy, v nichž se české dějiny stýkaly s panevropskými fenomény, nikoli nově lokálně ohraničit, nýbrž naopak co nejvíce *rozšířit*. Význam jeho vlastních slov je jednoznačný: „*tou methodou (srovnávací metodou Palackého, pozn. R.P.) bude dlužno pracovati dále a při tom podle základní povahy dějin českých, Palackým stanovené, obracet se nejen na Východ, nýbrž již i v té době na Západ, abychom poznali, odkud se vzaly ty změny, které již tato doba (neboť že byly již v ní, na to Palacký nezapomněl) přinesla a způsobila.*“⁴⁴⁷

Závěrem lze vyslovit shrnující úsudek, že zásluha o začleňování českých dějin do evropských souvislostí je, v souladu s názory tradiční české historiografie, pevně spojena především s působením osobnosti a díla Jaroslava Golla. Od jeho předchůdců, o nichž by bylo jistě nespravedlivé říci, že se u nich žádný širší nadnárodní pohled na české dějiny nikdy nevyskytoval, Golla odlišovala tato specifika:

Jeho snaha zasadit české dějiny do souvislostí evropského vývoje:

- a) vyvstala z *metodologických nároků* (podobně jako u Palackého a v určitém smyslu u Tomka, avšak v protikladu ke Gindelymu)
- b) nebyla vyvolána jinými, než čistě *vědeckými motivy* (narozdíl od Tomka)
- c) byla soustavně živena vskutku *evropskou, resp. evropskou dimenzí* celku Gollovy osobnosti

⁴⁴⁴ Viz např. Václav KRÁL, *Zdeněk Nejedlý a Gollova škola*, Praha 1986, s. 26. Král zde po svém zvyku zcela nepřijatelným způsobem dezinterpretoval pasáž ze Šustových vzpomínek, ve kterých velký český historik psal o Gollově snaze „*účinněji vklínit české dějiny do všeevropského vývoje a nevyhýbat se zároveň srovnávací metodě, které Palacký užil více se zřetelem k slovanskému východu než k latinskému západu.*“ J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 68. Král Šustovo sdělení (dez)interpretuje jako důkaz Gollova úsilí o „*začlenění českých dějin nikoli do dějin slovanských, jak to dělal Palacký, ale naopak* (obě zvýr. R.P.) *je třeba je začlenit do latinského západu.*“

⁴⁴⁵ J. PEKAŘ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, s. 245.

⁴⁴⁶ Dokazuje to koneckonců i jeho nejrozsáhlejší dílo *Čechy a Prusy ve středověku*. V Gollově nekrologu na tuto, často opomíjenou, skutečnost poukázal J. Matoušek. Viz Josef MATOUŠEK, *Jaroslav Goll*, in: Národní listy 69, 9. červenec 1929, č. 186, s. 2. Dále viz J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 15. Jednoznačný význam má i Gollovo konstatování z nejranějšího období jeho tvorby: „*dle našeho soudu také celkem málo se dbá o studium ostaních literatur slovanských, z nichž by literatuře naší obohacení co do látky i co do formy plynulo nejvhodnější, nejsou pouhým nápodobením, nýbrž přijímáním toho, co příbuzno.*“ J. GOLL, *Slovo o naší literatuře*, s. 44.

⁴⁴⁷ TÝŽ, *František Palacký*, s. 99.

- d) co do významu *neupřednostňovala* žádný z evropských etnicko-kulturních okruhů (narozdíl od Palackého i Tomka)
- e) nazírala na vzájemná ovlivňování Čech a ciziny jako na *nepřetržitý jev* (narozdíl od Gindelyho), který je třeba pomocí historicko-srovnávací metody *průběžně* zkoumat (narozdíl od Palackého)
- f) byla pojata jako *naléhavý program* pro další vývoj české historiografie (zde nemá intenzita Gollova vlivu ve své době žádné obdoby)

3. Reprezentace Gollova historického myšlení v dobovém historiografickém diskurzu

V závěrečné části předchozí kapitoly jsme od ryze vnitřních poloh Gollova historického myšlení postupně pronikli do sféry širšího diskurzu české historiografie druhé poloviny 19. století. Úkolem této kapitoly bude pokračovat v započatém duchu, a to s cílem charakterizovat a vysvětlit ty tematické segmenty Gollova historického myšlení, se kterými se na formování tohoto dobového historiografického a obecně vědního diskurzu podílel a které se pro chápání jeho postavení v těchto diskuzích staly nejvíce signifikantními.

3.1 PRIVILEGIUM POLITICKÝCH DĚJIN?

Základním argumentem pro oddělení historického díla Jaroslava Golla od povahy určujícího proudu české historiografie první čtvrtiny dvacátého století, a zároveň pro jeho začlenění mezi historiky „tomkovské generace“, je tvrzení o Gollově údajné neschopnosti překračovat svým dějepisným bádáním rámec politických dějin, z čehož má plynout důkaz o jeho omezenosti v tom smyslu, že veškeré historické dění redukoval právě na dějiny politické.⁴⁴⁸ Za bernou minci tu bývá pojímána především, hodnotě politických dějin věnovaná, pasáž z jeho slavné stati *Dějiny a dějepis*. Ve skutečnosti byl však Goll velmi dalek toho, aby omezoval předmět historiografického studia na politické události. Ve zmíněné studii jasně napsal: „*octli bychom se na druhém konci, kdyby historik historii obmezoval na dějiny politické, t. j. kdyby tvrdil (což ovšem nikdo netvrdí), že dějiny politické jsou jediným oprávněným předmětem studií historických.*“⁴⁴⁹ Stejným duchem byly prosyceny také jeho pravidelně konané výklady ex cathedra. Ještě ani ne dvacetiletý posluchač historie Josef Šusta si ze slov pana profesora zaznamenal, že „*život politický/ jest veledůležitou částí života lidského, ale předce jen částí. Historik politický/ nesmí omezit se na dějiny politické.*“⁴⁵⁰ Nešlo jen o pouhé „hraběcí rady“, postrádající prvek reflexe vlastní tvorby. Pročítáme-li Gollovo vůbec nejvýznamnější dílo z oboru politických dějin, dozvídáme se hned v jeho předmluvě, že si jeho autor omezenost spisu na problematiku politických událostí plně uvědomuje, sám ji připomíná jako nedostatek a cítí potřebu se za něj svým čtenářům omluvit.⁴⁵¹

⁴⁴⁸ Viz J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 147-148.

⁴⁴⁹ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 6.

⁴⁵⁰ NA, fond Josef Šusta, kart. 1, inv. č. 8, Jar. Goll: *Dějiny středověku I. Přednášky universitní*, s. 3.

⁴⁵¹ Viz J. GOLL, *Čechy a Prusy*, předmluva, nepaginováno.

Vždyť to byl právě Goll, který po celý život rozděloval svou tvůrčí dějepisnou produkci téměř rovnoměrně mezi dějiny politické a náboženské, či duchovní.⁴⁵² Sám se považoval především za historika „*dějin poměrů náboženských*“⁴⁵³ a tak byl také chápán u svých žáků.⁴⁵⁴ Fakticky zapomenuta je dnes také velmi zajímavá skutečnost, že totiž Goll v časech, kdy pomýšlel na svou habilitaci, vážně uvažoval i o zpracování tématu míry vlivu národohospodářské otázky (colbertismu) na francouzskou zahraniční politiku 17. století, tedy tématu, jež dalece překračuje horizont politických dějin.⁴⁵⁵ Goll nepochybně velmi dobře věděl, že v dějinách mají své klíčové místo po boku jevů politických také složky kulturní, hospodářské i sociální. „*Politické dějiny některého národa stýkají a proplétají se všelijak s ostatními dějinami jeho. Bez znalosti těchto ostatních dějin nelze porozumět a nelze vypsati dostatečně dějiny politické.*“⁴⁵⁶ A opět nezůstalo jen u teoretických devíz. Pohlédneme-li na strukturu Gollových přednášek, např. o dějinách 16. století, můžeme jasně dokumentovat, kolik prostoru v nich věnoval fenoménům kulturní povahy a v jakém poměru jsou tyto složky k objemu jevů politických. Zjistíme, že témata kulturní, hospodářské a sociální provenience zabírají dobrou třetinu celého prostoru. Goll hovoří dosti zevrubně o renesanční literatuře a umění, o duchovní problematice doby, vzdělanosti, znacích humanismu, apod.⁴⁵⁷

Neopomínal zdůraznit, že jednotlivé komponenty dějinného procesu jsou si co do svého historického významu *naprosto rovnocenné*.⁴⁵⁸ Dějiny samotné neznají žádnou hodnotící klasifikaci historických skutečností, podle které by se posuzovala jejich „důležitost v dějinách.“

⁴⁵² K tomu viz Gollovu bibliografii Jaroslav VÁVRA, *Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla*, in: AUC – Philosophica et Historica 2, 1984. Studia Historica XXIX, Problémy dějin historiografie III, Praha 1987, s. 117-170.

⁴⁵³ J. GOLL, *Palackého program*, s. 37.

⁴⁵⁴ Viz K. KROFTA, *Úvod*, s. XXIX.

⁴⁵⁵ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5, inv. č. 347, Jaroslav Goll – k jeho 80. narozeninám. Zde se nachází Kroftův opis Gollova autobiografického dopisu, který psal ve dnech 19. – 21. srpna 1906, a který si od něho Krofta vyžádal jako faktografický podklad ke zpracování jubilejního článku k šedesátinám svého váženého učitele. Pasáž o úvahách nad habilitačním tématem se nachází na s. 6 (dopis sám ovšem není paginován). Jeho text se po Gollově smrti objevil také v ČČH, viz *Golliana*, ČČH 37, 1931, s. 97-106. K tématu viz Jaroslav ČECHURA, *Historikem z nouze? Sebereflexe šedesátky Jaroslava Golla*, in: B. JIROUŠEK - J. BLÜML - D. BLÜMLOVÁ (edd.), Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 283-292.

⁴⁵⁶ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 25.

⁴⁵⁷ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 398, Univerzitní přednášky. Dějiny XVI. století I – IV. 1903-1904. Záznamy Gollových přednášek, jež se nacházejí v jeho pozůstalosti, pocházejí – s jedinou výjimkou římských dějin – z pera studentky A. Bečvářové.

⁴⁵⁸ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 6-7.

3.1.1 Historický a historiografický význam politických dějin

Gollova argumentace ve prospěch politických dějin chápe tento pojem ve dvojitým smyslu, a to jednak v rovině *historické* a jednak *historiografické*. *Historicky* jsou Gollovi politické dějiny souborem konkrétních dějinných reálií, tedy politických událostí a osobností, které jsou, chtě nechtě, součástí naší minulosti a jako takové proto i předmětem dějepisného studia. Nejostřeji se tudíž vymezoval vůči výtkám, které zpochybňovaly relevanci politických dějin argumentem, poukazujícím na častou morální zvrhlost, či přinejmenším malichernost politiky jako takové.⁴⁵⁹ Tyto nálady, které vlivem frustrace z vídeňské i domácí politiky opovrhovaly zájmem nejenom o politiku současnou, ale také o politické dějiny, nebyly u nás od 70. let 19. století ničím výjimečným.⁴⁶⁰ Goll se pochopitelně nemohl ztotožnit s tvrzením, které odsouvalo kteroukoli historickou skutečnost, vzhledem k její absurdně určené morální hodnotě, do pozadí zájmu o ni. Proti takovým tendencím ironicky nadhodil otázku, zda by tedy v tom případě neměly být také zapovězeny dějiny prostituce nebo válečných konfliktů.⁴⁶¹ Interes o politické dějiny proto považoval za stejně oprávněný, jako zájem o historické skutečnosti, patřící do kompetence jakéhokoli jiného oboru dějepisného bádání.

Druhou rovinu Gollova pohledu jsem nazval jako *historiografickou*. Zde jsou politické dějiny chápány nikoli už jako soubor historických skutečností, tedy jako náplň a obsah dějin, ale jako *svrchovaný obor studia*, který koexistuje s ostatními historiografickými specializacemi, na které má konkrétní a kreativní vliv. Jedná se o politické dějiny ve smyslu politického dějepisectví. A právě zde, v tomto smyslu historiografického fenoménu, jsou pro Golla politické dějiny něčím nevšedním a možno říci, že i výjimečným. Řekl jsem, že jako *daná součást minulosti* není co do svého významu Gollovi žádná historická skutečnost hodnotitelná, avšak jako *předmět historiografického studia* ji hodnotit lze. Ilustrujme to na jednoduchém příkladu: Goll by zajisté odmítl hodnotit, zda byl *historicky* významnější osobností Periklés, nebo Feidiás, avšak dokázal by nám říci, ke kterému z nich je třeba obrátit *historiografickou* pozornost dříve, tj. kterého je třeba předsunout do popředí ne jako *historickou skutečnost*, ale jako *předmět studia*. Souhrnně řečeno: mimořádné místo

⁴⁵⁹ Viz *Tamtéž*, s. 6.

⁴⁶⁰ Viz J. WERSTADT, *Politické dějepisectví*, s. 80. Werstadt píše: „*Neúspěchy naší politiky vídeňské a zmatky domácího boje stranického nemohly zaujmouti vědecké a umělecké inteligence pro život politický. Odvracela se spíše od něho a hledala v kulturním rozvoji národa jistou kompensaci a útěchu za politickou podřízenost jeho (...). V tomto prostředí a ovzduší myšlenkovém nedařilo se ani politickému dějepisectví v mladší historické generaci, stojící pod vlivem Gollovým.*“

⁴⁶¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 6.

zaujímal pro Golla politické dějiny nikoli skrze svůj „vyšší“ význam historický, nýbrž skrze svůj „vyšší“ význam historiografický.

Politické dějiny mají vyšší *historiografický* význam proto, že *poskytují potřebnou pomoc* ostatním oblastem historické vědy. Tato pomoc nemá povahu prostého doplňování poznatků jednoho oboru zjištěními oboru jiného, což mohou rovnocenně a vzájemně aplikovat všechny disciplíny.⁴⁶² Spočívá v tom, že výsledky výzkumu politických dějin nám poskytují unikátní možnost vytvořit *základní osu chronologicko-tematické orientace v minulosti*. Toto staví politické dějiny jako historiografický obor nikoli významově *nad*, ale spíše chronologicky *před* obory ostatní. Všechny totiž podobný „orientační plán minulosti“ nezbytně potřebují. Nej přesněji tento Gollův pohled vyjádřil Jaroslav Marek: „(...) že *sice politické dění není hlavním obsahem dějin, že však nabízí pevný bod, ze kterého je možno přehlédnout souvislosti, které vznikají ze souhry všech historických činitelů*.“⁴⁶³ Goll k tomu píše: „*historik v obyčejném slova smyslu stojí v proudu politických dějin, na ostatní dějiny pohlíží s tohoto pevného stanoviska*.“⁴⁶⁴ Politické dějiny se v tomto pojetí jeví jako bezkonkurenční. Mají totiž to specifikum, že předmětem jejich zájmu a výslednicí jejich studia jsou v podstatě *jednorázové mezníky*. Pouze tyto nám mohou sloužit jako ony kýžené „záchytné body“ v neúprosném proudu historického času. Sociální nebo hospodářské dějiny tuto schopnost nemají, protože se svým zaměřením soustřeďují hlavně na výzkum dlouhodobých tendencí a pozvolných procesů.⁴⁶⁵

S významnými událostmi politických dějin tedy Goll pracuje jako s periodizačními mezníky dějinných epoch. Nástup Habsburků na český trůn pro něho znamená konec českého středověku a započetí nového věku,⁴⁶⁶ vydání Schmerlingovy ústavy chápe jako vlastní vstup do „nové doby.“⁴⁶⁷ I poněkud šířeji vymezenou „*onu velkou tragedií dějinnou*,“⁴⁶⁸ která podle Golla ztělesňuje přechod mezi starověkem a středověkem, je třeba v kontextu jeho stanovisek chápat již sice jako dlouhodobější proces, reflektující však stále především politickou rovinu historických událostí, stejně tak, jako tvrzení, že „*doba Karlova politikou jeho (...) jeví se nám jako přechod od starší doby dějin českých k době husitské*.“⁴⁶⁹ Z toho ovšem v žádném případě neplyne, že by Goll při „přelomu epoch“ opomíjel roli

⁴⁶² Viz *Tamtéž*, s. 7.

⁴⁶³ J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 197.

⁴⁶⁴ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 7.

⁴⁶⁵ Viz Zdeněk JINDRA – František SVÁTEK – Jiří ŠTAIF, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. Svazek 1. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*, Praha 1997.

⁴⁶⁶ Viz J. GOLL, *Arnošt Denis*, s. 184.

⁴⁶⁷ Viz TÝŽ, *Antonín Rezek*, s. 138.

⁴⁶⁸ Viz TÝŽ, *Příspěvky k rozboru Řehoře Tourského*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II.*, s. 35.

⁴⁶⁹ TÝŽ, *Cesta Arnošta z Pardubic na Litvu*, ČČH 1, 1895, s. 7.

jiných, než politických faktorů. Právě naopak. Záznamy jeho přednášek dokazují, že byl k takto pojaté periodizaci dějin v podstatě až dotlačen důvody, které jsem načrtl shora a nepojímal ji tudíž jako apriori danou samozřejmost. Když např. na počátku letního semestru 1903 zahajoval svůj cyklus čtení o dějinách 16. věku, upozorňoval na nesnáze, kterými jsou provázeny diskuze o určení přechodu od středověku k novověku. K roku 1453, jakožto pádu Byzance (tedy k politické události), se staví poněkud skepticky. Datum Kolumbova objevení Ameriky je pro něj sice významné, ale ani „*Kolumbus není zase nic izolovaného, náleží do pásma událostí předcházejících.*“⁴⁷⁰ Značný důraz proto klade na duchovně-kulturní jevy, hovoří o Lutherově vystoupení roku 1517 a – opět podle zápisků jedné z posluchaček – dodává: „*nový věk má též svůj nový názor svět/ový/. Při vývoji středního věku hlavním faktorem je křesťanství, při novém věku renaissance, humanismus. Je to zároveň začátek více neb méně daleko sahajícího odporu proti názoru středověkému.*“⁴⁷¹ Teprve na samotný závěr celého nástinu možné periodizace uvádí, že „*z politických momentů je nejdůležitější pád Cařihradu a vzrůst moci rodu Habsburského.*“⁴⁷² Pád Byzance Goll tedy nakonec jako významné dělítko přijal, ale z předchozího výkladu je jasné patrné, že tak učinil vlastně až z nouze, nikoli proto, že by toto politické datum apriori prosazoval jako „něco více“, než byly události kulturní, spojené s duchovním rozměrem doby.

Po všem, co bylo řečeno, lze jen stěží přikývnout názoru, že Gollova obrana politických dějin a zvláště politického dějepisectví, byla důkazem jeho údajného zpátečnictví a neschopnosti nejen vnášet, ale i přijímat do historiografického prostředí nové myšlenkové vlivy. Jeho představa o užitečnosti politického dějepisectví pro ostatní badatelské směry tak, jak jsem ji popsal výše, byla v rámci tehdejší evropské historiografie zcela běžnou. V jedné z předních propedeutických příruček německé historické vědy čteme ve spojitosti s významem politického dějepisectví ještě v roce 1910 slova o tom, že pojednáme-li dějiny jednotlivých států a jejich vzájemných vztahů, získáme „*eine Stellung, vor der aus wir den verhältnismässig weitesten Umblick halten können.*“⁴⁷³

3.1.2 Gollovo stanovisko jako anomálie, nebo jako standard?

S ohledem na současné snahy „demýtizovat Golla“ – které dnes, analogicky řečeno, kráčí ruku v ruce se stejně vehementním úsilím „docenit Rezka“ - je nutno připomenout, že uvedené Gollovy názory byly velmi blízké právě také Antonínu Rezkovi, který ještě daleko

⁴⁷⁰ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Dějiny XVI. století I, s. 1.

⁴⁷¹ *Tamtéž*, s. 2.

⁴⁷² *Tamtéž*.

⁴⁷³ Gustav WOLF, *Einführung in das Studium der neueren Geschichte*, Berlin 1910, s. 20.

energičtěji než Goll zdůrazňoval, že kulturní dějepis může bezchybně pracovat jen tam, kde mu již vyšlapal cestu dějepis politický. Věnujme pozornost Rezkovým slovům: „*nesnáze pro badatele o kultuře, právech a společnosti české vznikají hlavně z toho, že politický vývoj národa našeho není dosud systematicky zpracován, ba že v této stránce druhá větší polovina práce jest úplně nehotova. (...) Viděti jest na př. na Tomkovi, jak daleko mohl zajíti do podrobností o vnitřních a kulturních dějinách našich, protože šel po cestě, po které před ním již kráčel veliký chodec – Frant. Palacký, který systemem dějin politických nástupcům svým upravoval a upravil cestu. A opět viděti na velmi dobrém spise Bohuše Riegera ‘Zřízení krajské v Čechách’, s jakou jistotou a bezpečností se autor pohybuje, pokud po pevné půdě zpracovaných dějin politických se ubírá, a jak od té chvíle těžce musí zápasiti, když ho všecko opustilo a zbyly pouhé prameny, z nichž čerpal, nemoha dějinné souvislosti v politickém životě zároveň stopovati a k ní ukazovati. V takových okolnostech není divu, jestliže spisovatel rozmanitým chybám vyhnouti se vůbec nemůže. (...) Po r. 1526 pohybují se veškeré práce o českých dějinách na půdě nejisté a vratké, protože jim schází podklad dobře zpracované historie politické. (...) Kdyby politické dějiny příslušných dob náležitě byly zpracovány, zmizely by téměř jedním rázem přečetné nesnáze kulturních historiků.“⁴⁷⁴*

Nadmíru dlouhá citace z Rezkovy recenze jedné z knih Zikmunda Wintera byla zvolena proto, že je dokonalým vystižením názorové pozice, na které, jak vidno, nestál jen Goll, ale také většina tehdejších tzv. „politických historiků,“ Rezka nevyjímaje.⁴⁷⁵ Při střízlivém pohledu se jeví jako zřejmé, že Jaroslav Goll ve své době ani v tomto ohledu nepředstavoval žádnou anomálii ve smyslu přehnaného konzervativismu, či dokonce „brzdy“ budoucího vývoje.

Novým směřům Goll nebránil. Varoval ale před tím, aby s jejich pompézním nástupem nebylo zapomenuto na politické dějiny a zvláště na jedinečnou úlohu politického dějepisectví v historiografii.⁴⁷⁶ Během svého pojednání o úloze politických dějin v dějepisné práci zastával velmi umírněné, na svou osobu až neobvykle konzervativní stanovisko, ke kterému se ostatně přiznal již v úvodu stati.⁴⁷⁷ Není možné přehlédnout, že jeho reakce na agresivní výpady nových, teprve se formujících proudů tzv. kulturní historie, byla ve srovnání s dikcí protistrany velmi asertivní. Krom toho nebyl sám, kdo cítil potřebu zastat se

⁴⁷⁴ Antonín REZEK (rec.), *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV a XVI věku. Díl první. Napsal Zikmund Winter. Nákladem Matice české 1890. Stran XVI a 795 v 8°, ČCM 65, 1891, s. 514-516.*

⁴⁷⁵ Srov. podnětné poznámky k vysvětlení kořenů dobového přesvědčení o prvořadosti politických dějin: J. HORSKÝ, *Dějepisectví*, s. 23-26. Obecné rysy tehdejšího politického dějepisectví v kontextu světové historiografie viz např. Karl-Georg FABER, *Ausprägungen des Historismus*, *Historische Zeitschrift* 228, 1979, s. 1-22.

⁴⁷⁶ K vzestupu nových historiografických proudů viz J. MAREK, *O historismu*, s. 181-194.

⁴⁷⁷ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 1-2.

klasického dějepisce. Mimo něj tak učinil také jeho kolega, sociolog T. G. Masaryk.⁴⁷⁸ Goll byl schopen otevřeně prohlásit, že pokud zaznívá kritika na adresu těch, kteří hovoříce o dějinách mají na mysli jen soubor politických událostí, „*mohli bychom přisvědčiti, ač zvyk měniti bývá nesnadno.*“⁴⁷⁹ Chápal, že pokud historiografie nepůjde cestou degradace a stagnace studia politických dějin, ale zároveň bude usilovně volat po potřebě rozmachu výzkumu nepolitických segmentů dějin - jež tudíž nebudou stát proti politickým dějinám, nýbrž vedle nich, nebudou je popírat, ale doplňovat a obohacovat – půjde o krok správným směrem, který je nutné aktivně podpořit. V Gollově a Rezkově programu Českého časopisu historického se píše, že „*uveřejňovati budou se v něm samostatné a původní práce ze všech oborů bádání dějezpytného a dějepisného, tedy vedle prací z dějin politických také práce z dějin práva, církve, literatury, umění atd. (...)*“⁴⁸⁰

Gollova vnímavost a snaha vyhovět aktuálním potřebám doby, která kladla na vědeckou historiografii nové nároky, se jasně promítla do jeho *pedagogické činnosti*. Zatímco on sám si nové intence hospodářských, sociálních a kulturních dějin (s čestnou výjimkou dějin náboženských)⁴⁸¹ do své vlastní tvůrčí dílny příliš nepouštěl,⁴⁸² o to více dbal na to, aby jimi byli osloveni jeho studenti. Mnoho z nich shodně vzpomínalo na to, s jakou vervou se v nich snažil probudit zájem o nové dějepisné proudy.⁴⁸³ „*Kdo dnes smí jíti mimo ně?*“⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Viz Tomáš Garrigue MASARYK, *Teorie dějin podle zásad T. H. Buckla*, in: TÝŽ, *Přednášky a studie z let 1882 – 1884*, Praha 1998, s. 102. Srov. M. KUČERA, *Pekař proti Masarykovi*, s. 15.

⁴⁷⁹ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 5. V českém prostředí nenabyla kulturní historie, díky umírněnosti Čeňka Zíbrta, natolik agresivního rázu, jako např. v Německu. Viz Čeněk ZÍBRT, *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*, Praha 1892, zejm. s. 38-39, 54an. Srov. J. ŠTAIF, *Historici*, s. 261.

⁴⁸⁰ Jaroslav GOLL – Antonín REZEK, *Náš program*, ČČH 1, 1895, s. 1. I přes nepochybné inspirace Monodovou *Revue historique* si nelze nepovšimnout, že ačkoli mělo být ČČH od počátku pokusem o napodobení svého francouzského vzoru, formulace úvodního programu vyzněla v českém prostředí poněkud velkoryseji. Píše se v ní sice, že časopis „*povede si vždy vědecky, neodvisle a samostatně*“, zároveň ale také, že „*chce také býti dobrým a spolehlivým vůdcem pro všechny četné milovníky dějepisu v národě našem.*“ *Tamtéž*, s. 2. Narozdíl od Monodových úsečných slov, podle nichž mají být do *Revue historique* přijímány pouze příspěvky vyznačující se přísně vědeckým podáním, v nichž je každé tvrzení podloženo důkazy a odkazy na prameny a citáty, přičemž musí být jakékoli zobecňující a rétorické vývody striktně vyloučeny, se ČČH k tak ostrému vymezení neodvázilo, a to mimo jiné i s ohledem na tradici a zaběhlost Muzejníku, který se čím dál tím více stával útočištěm těch kulturních historiků, kteří i přes Gollem a Rezkem deklarovaná slova nevěřili, že by jejich příspěvky mohly najít na stránkách ČČH své místo. Viz J. RÜSEN, *Konfigurationen*, s. 65; Z. BENEŠ, *Dějiny jako fakt, nebo jako obraz?*, s. 33. Dále viz Kateřina BLÁHOVÁ, *České dějepisectví v dialogu s Evropou (1890-1914)*, Praha 2009, s. 17-46.

⁴⁸¹ Čeněk Zíbrt plesal v závěru své habilitační práce nad tím, že i čelní čeští „*politictí historikové*“ „*přibírají do pásma svého líčení výklady kulturně-historické*“. Vedle Kalouska a Rezka zmiňuje také Golla a jeho „*bádání o Českých bratřích*“ Č. ZÍBRT, *Kulturní historie*, s. 117.

⁴⁸² V podstatě výjimku tvoří stať *Z dějin obchodu baltického* z roku 1880, otištěná v rámci osmé výroční zprávy o Československé akademii obchodní, kde Goll působil jako profesor dějepisu a zeměpisu. Za zmínku však stojí Gollovy četné recenze a zprávy, v nichž sledoval aktuální příspěvky zahraničních historiků k hospodářským dějinám. Viz např. Jaroslav GOLL (rec.), *Acta Borussica – Gust. Schmoller, Umriss und Untersuchungen. Leipzig 1898*, ČČH 6, 1900, s. 60-62; TÝŽ (rec.), *Literatura o dějinách hospodářských poměrů*, ČČH 6, 1900, s. 93-94.

⁴⁸³ Viz např. František Michálek BARTOŠ, *Jaroslav Goll*, Praha 1947, s. 19; J. ŠUSTA, *Československý dějepis*, s. 14-15; TÝŽ, *Mladá léta*, s. 65an.

ptal se řečnický Goll, když roku 1906 psal o problematice hospodářských dějin v díle Wenera Sombarta.⁴⁸⁵ Gollův vliv vydal brzy cenné plody. Linie studentů, soustředěná okolo Josefa Pekaře, byla tmelena právě zájmem o hospodářské, sociální a kulturně-umělecké aspekty minulosti.⁴⁸⁶ Netýkalo se to jen samotného Pekaře, který se na sklonku 19. století – mimochodem i s Gollovým přičiněním – seznámil s vůdčí figurou mohutných diskusí, které pod označením *Methodenstreit* právě probíhaly v německém dějepisectví: s Karlem Lamprechtem a jeho teorií kolektivismu v dějepisectví.⁴⁸⁷ Mimo Gollova nejvýznamnějšího žáka se živý zájem o nepolitické segmenty historie zřetelně projevoval také u Josefa Šusty, jehož početné studie⁴⁸⁸ a posudky⁴⁸⁹ k problematice hospodářských a sociálních dějin nacházely cenné podněty a inspirace mimo jiné i v Gollových přednáškách o středověkých dějinách.⁴⁹⁰ A mohli bychom pokračovat.⁴⁹¹ Tato orientace mladých historiků byla živena vzácnou symbiózou současného působení - jinak dosti odlišných - představitelů české historiografie, a to zvláště Antonína Rezka, Jana Peiskera, z části i Josefa Kalouska⁴⁹² a v neposlední řadě též Jaroslava Golla.

⁴⁸⁴ Jaroslav GOLL (rec.), *Reinhard Heynen, Zur Entstehung des modernen Kapitalismus in Venedig. (Münchener Volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von Lujo Brentano und Walter Lotz. 71. Stück. Stuttgart und Berlin 1905. – 129 str. 8°*, in: TÝŽ, *Vybrané spisy drobné II*, s. 229.

⁴⁸⁵ Ve stejném duchu Goll psal na Masarykovu adresu: „mám za to, že hospodářské poměry v historickém životě bývaly faktorem důležitějším, než připouští.“ TÝŽ, T. G. Masaryk, s. 221. Proto se také Goll zastal národohospodářského proudu německé historiografie přelomu století. Viz *Tamtéž*, s. 225.

⁴⁸⁶ Srov. F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny II*, s. 98.

⁴⁸⁷ Viz J. PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, s. 146-160. V tomto směru patří k nejzásadnějším Pekařovým pracím: TÝŽ, *K sporu o zádruhu slovanskou*, ČČH 6, 1900, s. 243-267; TÝŽ, *O t. zv. mapách základních*, ČČH 6, 1900, s. 341-348; TÝŽ, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s. 326-363. Je známo, že Pekařův zájem o hospodářské a sociální dějiny postupem času dále gradoval, aby konečně dosáhl kýženého vrcholu v „nejpůvabnějším díle českého dějepisectví dvacátého století“: v *Knize o Kosti* (působivá charakteristika pochází z pera Františka Kutnara). K tématu viz zvl. J. ČECHURA, *Josef Pekař a Karel Lamprecht*; TÝŽ, *Josef Pekař – sociální historik pozdního středověku*, in: Josef Pekař a české dějiny, s. 99-108; Eduard MAUR, *Josef Pekař a česká agrární historiografie*, in: *Tamtéž*, s. 111-118.

⁴⁸⁸ Viz zvl. Josef ŠUSTA, *Zur Geschichte und Kritik der Urbarialaufzeichnungen*, Wien 1898; TÝŽ, *Otroctví a velkostatek v Čechách*, ČČH 5, 1899, s. 34-43, 86-97; TÝŽ, *Glossy k rožmberskému urbáři*, ČČH 12, 1906, s. 34-43; TÝŽ, *Úroční rejstřík kláštera Zlatokorunského z počátku 15. věku*, ČČH 13, 1907, s. 312-322. K tématu viz Josef BLÜML, *Historik Josef Šusta o agrární tematice*, in: Jiří ŠOUŠA – Daniel E. MILER – Mary Hrabik SAMAL (edd.), *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, Praha 2001, s. 353-359.

⁴⁸⁹ Za všechny viz Josef ŠUSTA, *Karl Gründberg, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien I, II (Leipzig 1893 – 1894)*, ČČH 1, 1895, s. 409-415; TÝŽ, *Julius Lippert, Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. I. Band. Die slavische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen (Prag-Wien-Leipzig 1896)*, ČČH 3, 1897, s. 48-57 a mnoho dalších.

⁴⁹⁰ Viz TÝŽ, *Mladá léta*, s. 65.

⁴⁹¹ Např. Kamilem Kroftou a jeho pracemi o dějinách selského stavu, které však, díky své formě a absenci vlastního zevrubnějšího bádání, vzbudily v pekařovsko-gollovském hledáčku spíše negativní ohlas. Viz Kamil KROFTA, *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě. Opravený a doplněný otisk z Agrárního Archivu I. – V.*, Praha 1919. Zmíněnou reakci viz *Pekařův dopis Gollovi z 18. června 1914*, ANM, fond Josef Klik, kart. 15, inv. č. 1020, *Doplňky k „Listům úcty a přátelství“*.

⁴⁹² Kalouskův vliv je patrný zvl. u Krofty, konkrétně v jeho ryze ústavně-právním pohledu na selské dějiny.

Hovoříme-li o Gollově „apologii“ politických dějin,⁴⁹³ pak je třeba zdůraznit, že argumentací v jejich celkový prospěch usiloval o *vymezení* politických dějin vůči novým historiografickým proudům, nikoli o *boj proti* nim. Nebyl v žádném případě dogmatickým hájitelem politických dějin proti nastupujícím alternativám historiografického bádání. Na ostří nože vyhnanou diskuzi o materialismu dějin, kterážto teorie chtěla dokázat, že všechny dějinné události vycházejí z hospodářských poměrů, hodnotil jako „z velké části zbytečnou.“⁴⁹⁴ Gollovi je přeci dostatečně zřejmé, že „*hospodářské poměry nejsou hlavním, ale velmi mocným faktorem v dějinách*“⁴⁹⁵ a právě proto, že „*dějinný život je výsledek více faktorů, jeden vytknouti jednostranně je: chyba.*“⁴⁹⁶ Viděli jsme, že sám rozmach hospodářských a sociálních dějin přímo podporoval. To, proti čemu skutečně vystoupil, byla tendence nových dějepisných směrů postavit svůj chrám vědění na troskách tradičního politického dějepisectví. Goll se nehodlal smířit s touto „ničitelkou“ koncepcí a vší silou usiloval o to, aby sociální, hospodářské a jiné dějepisectví budovalo svou identitu ne místo a ne proti, nýbrž po boku a vedle dějepisu politického. V případě všeobecných kulturních dějin šel dokonce ještě dále.

3.2 VŠEOBECNÝ KULTURNÍ DĚJEPIS JAKO HISTORICKÁ SYNTÉZA

Za tzv. *skeptický* bývá standardně považován Gollův vztah nejen ke kulturnímu dějepisu, ale rovněž i k možnostem historické syntézy. Obě roviny spolu bytostně souvisí⁴⁹⁷ a proto budou v následujícím výkladu pojednány společně, jako dvě strany téže mince.

3.2.1 Gollovy představy vs. „zíbrtovské“ pojetí

Fenomén kulturních dějin vstupuje do českého prostředí poměrně razantně v průběhu 80. let 19. století, jakožto požadavek nového přetvoření a redefinice historické vědy, na bázi vytvoření alternativních přístupů k teoretické i praktické složce její dosavadní činnosti. Jako alternativní jev disponoval kulturní dějepis dvěma předpoklady: jednak měl svou vlastní,

⁴⁹³ Termín užil sám Goll, když svým studentům vykládal o výtkách, které se činí na adresu politického dějepisectví: „*nebojím se vám říct, že proti těmto výtkám zaujímám celkem stanovisko konservativní a tudíž apologetické.*“ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 19-20.

⁴⁹⁴ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, inv. č. 396, č. 9, Univerzitní přednášky. Dějiny středověku I. 1. semestr 1903 – 1904. Text není paginován, citace pochází z první přednášky.

⁴⁹⁵ *Tamtéž.*

⁴⁹⁶ Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), fond Rudolf Urbánek, inv. č. 4817-4822, Rukopisy vlastní, Univerzitní přednášky. Zápisy a těsnopisné zápisy z přednášek Jaroslava Golla: Děje německé za panovníků rodu franského a saského, dvojlist č. 4. Jednalo se o vyjádření adresovaná Lamprechtovi.

⁴⁹⁷ Jak ve své stati správně upozornila J. Mandlerová. Viz Jana MANDLEROVÁ, *Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, 1972, s. 32.

novou koncepci historiografie, která vždy do značné míry souvisí s novým pojetím samotných dějin, a jednak cítil potřebu doplňovat záběr dějzpytného bádání o nové tematické segmenty minulosti.⁴⁹⁸ S oběma zmíněnými faktory se během konstituování kulturního dějepisu sice setkáváme, ovšem v rozličných intenzitách, v závislosti na prostředí jednotlivých národních historiografií.⁴⁹⁹

V českém dějepisectví je emancipace zájmu o kulturní historii spjata především se jménem Čenka Zíbrta.⁵⁰⁰ Jeho aplikace kulturního dějepisu je však spojena výhradně s druhým předpokladem, který jsme označili za průvodní jev tohoto alternativního směru. Cílem české kulturní historie byla snaha zaplňovat ona příslovečná „bílá místa“ v našich dějinách,⁵⁰¹ tedy zkoumat ty historické skutečnosti, jimž dosavadní dějepisectví věnovalo jen nedostatečnou pozornost.⁵⁰² V přímé souvislosti s významově nejužší definicí kultury,⁵⁰³ která její záběr omezuje na zájem o hmotné a duchovní projevy převážně lidových vrstev společnosti, tvořil český kulturní dějepis konce 19. století nesystematizovanou změť etnografie, vlastivědy⁵⁰⁴ a dějin umění s náběhy k tomu, co dnes nazýváme dějinami každodennosti, historickou antropologií a dějinami mentalit.⁵⁰⁵

Takový etnograficko-folkloristický obraz nového směru měl z bezprostřední blízkosti před očima i Jaroslav Goll.⁵⁰⁶ Je pravdou, že k němu zastával poněkud chladný postoj, což se koneckonců projevovalo i na osobním vztahu k Zíbrtovi.⁵⁰⁷ Jím zpracovávané kulturní dějiny

⁴⁹⁸ Srov. J. MAREK, *O historismu*, s. 181an.

⁴⁹⁹ Viz např. Eduard FUETER, *Geschichte der neueren Historiographie*, München 1911, s. 566an; K. BRANDI, *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, s. 132-136.

⁵⁰⁰ Zíbrtovou osobností se dosud nejsoustavněji zabýval Josef Blüml. Viz např. Josef BLÜML, *Kulturní historie v pojetí Čenka Zíbrta*, in: Dagmar BLÜMLOVÁ (ed.), *10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Pelhřimov 2001*, s. 29-50 (jde o separát autorovy stejnojmenné disertace na FF UK v Praze); TÝŽ, *Čeněk Zíbrt jako profesor všeobecné kulturní historie na pražské univerzitě. K 100. výročí zahájení přednášek o všeobecné kulturní historii na Filozofické fakultě v Praze*, in: Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 142-167; TÝŽ, *Univerzitní přednášky Čenka Zíbrta*, in: Český lid 77, 1990, s. 10-18; TÝŽ – Dagmar BLÜMLOVÁ, *Čeněk Zíbrt – zakladatel oboru kulturní historie*, in: Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ - Bohumil JIROUŠEK (edd.), *Jihočeši v české historické vědě, České Budějovice 1999*, s. 43-57 a některé další. Ze starší literatury viz Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Čeněk Zíbrt*, Praha 1932.

⁵⁰¹ Vypůjčují si název známé práce Jana Křena.

⁵⁰² Srov. J. MAREK, *O historismu*, s. 183.

⁵⁰³ Viz Václav SOUKUP, *Pojem kultura jako nástroj studia kulturní historie*, in: D. BLÜMLOVÁ (ed.), *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*, s. 221-223. K tématu viz dále např. Zdeněk HOJDA, *Několik poznámek o předmětu kulturních dějin*, in: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000 – 2001. *Práce z dějin vědy* 3, Praha 2002, s. 131-134; náročněji pak Jaroslav MAREK, *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, ČČH 90, 1992, s. 491-506. Cenné příspěvky přináší také sborník *Zdeněk Kalista a kulturní historie. Z dnes již klasických děl je třeba připomenout nadčasové dílo Josef PETRÁŇ, Dějiny hmotné kultury I. 1. Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*, Praha 1985, s. 11-107.

⁵⁰⁴ Zde šlo zvláště o gigantické práce Augusta Sedláčka.

⁵⁰⁵ Srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 37; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 261-264.

⁵⁰⁶ Srov. B. JIROUŠEK, *Josef Šach*, s. 9.

⁵⁰⁷ Mimo četné studie J. Blümla viz Petr ČORNEJ, *Zikmund Winter a Gollova škola*, in: Zikmund Winter mezi vědou a uměním, s. 60-79; K. KAZBUNDA, *Stolice dějin* 3. s. 136, 312, 339; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 261-262, 265-266. Goll ve svých recenzích Zíbrtovi soustavně vyčítal přílišnou rozvláčnost, nedostatečně kriticky

považoval prostě za jedno z dalších odvětví historiografie, které spolu s politickými, hospodářskými a sociálními dějinami tvoří její celek a vykryvá dosud jen málo probádané sféry minulosti. V tomto pojetí měla být kulturní historie nikoli pokořitelkou, ale družkou politického dějepisectví, abychom užili výrazu samotného Zíbrta.⁵⁰⁸ Toto poněkud apatické stanovisko však nebylo vyvoláno Gollovou údajnou averzí či „skepsí“ k postulátům *všeobecného kulturního dějepisu*, nýbrž naopak přesvědčením, že česká verze kulturní historie se vlastní podstatě tohoto požadavku *vzdaluje*.⁵⁰⁹ Toto zjištění je pro poznání Gollova vztahu ke kulturní historii zcela klíčové a lze jej bez větších obtíží také doložit.⁵¹⁰

přístup a matení čtenáře užíváním zcela neadekvátních výrazů a slovních spojení. Na druhé straně neopomínal ocenit množství sebraného materiálu a autorovu mimořádnou erudici. Viz Jaroslav GOLL (rec.), *Bibliografie české historie. Sestavil Čeněk Zíbrt. Díl první. I. Knihověda a část všeobecná. II. Pomocné vědy. Praha 1900*, ČČH 6, 1900, s. 135-139; TÝŽ (rec.), *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z 8. století. (Indiculus superstitionum et paganiarum). Objasňuje Č. Zíbrt. (Rozpravy České Akademie roč. 3., třída 1., č. 2.) V Praze 1894*, ČČH 1, 1895, s. 194-196. Veřejné „jiskření“ mezi Gollem a Zíbrtem se však – nutno zdůraznit – odehrávalo nikoli na půdě diskusí o kulturních dějinách, ale o stylu, jakým Zíbrt zpracovával svou *Bibliografii české historie*. Její první tři díly Goll recenzoval v ČČH (1900, s. 135-139; 1902, s. 325-327; 1905, s. 114-115; 1906, s. 113), zpravidla ale opakoval tytéž klady i zápory. Zíbrt se k jeho výtkám vyjadřoval vždy neadresně, a to v předmluvách ke druhému a třetímu dílu své *Bibliografie*. I když nikoho nejmenoval a psal pouze o kritikách, popř. konkrétněji o „*mnohých historících*“, strukturace jeho defenzivní argumentace dávala jasně najevo, že jde hlavně o reakci na Golla. Při pohledu na Zíbrtovu pozůstalost lze objevit také rukopisné koncepty těchto úvodních částí *Bibliografie*. Není bez zajímavosti, že cesta k finální verzi sebeospravedlňujících pasáží byla dlážděna zjevným úmyslem zjemnit původně načrtnutá slova, ve kterých se hovořilo o *nevěřících*, které je tudíž třeba poučit (LA PNP, fond Čeněk Zíbrt. Rukopisy vlastní, *Bibliografie české historie*. Předmluva k 2. dílu, s. 10-12). Na sklonku roku 1906 se dlouhodobé napětí vyostřilo na maximum. Národní listy otiskly oslavný článek o Zíbrtově *Bibliografii* (Národní listy 46, 5. prosinec 1906, č. 335, s. 1-2), který končil citátem z polského básníka, v němž se radí vysmát se slověům jakéhokoli nedouka. Goll nepochyboval o tom, že článek inicioval Zíbrt a závěrečná slova si vztáhl na sebe. Tím spíše, že fejeton byl provokativně signován zkratkou „o“ tedy tou, pod níž Goll před léty psával už do Lumíra a později zvl. do Athenaea. Dotčený historik se ohradil hned v příštím čísle ČČH (1907, s. 111-112), kde uvedl, že pevně stojí za vším, co bylo na stránkách tohoto časopisu o Zíbrtově díle napsáno, a to nejenom za řečenými výtkami, ale také za zaslouženými pochvalami. Z Gollovy strany byla tímto vyjádřením za celým „sporem“ učiněna tečka, přestože ze strany Zíbrtovy se objevily ještě další nářky vůči Gollovi a jeho žákům. Viz Čeněk ZÍBRT(rec.), *Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám*, in: Osvěta 37, 1907, s. 248-261, 308-318. Goll se k nim již vyjadřoval pouze v soukromé korespondenci (viz *Gollův dopis Pekařovi z 26. února 1907*, in: Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 481) a také recenzi čtvrtého dílu *Bibliografie* pro ČČH psal už Kamil Krofta (1908, s. 51-80), který však kritické výtky ještě rozšířil a zostřil do té míry, že Zíbrtův úvod k 5. dílu z roku 1912 obsahoval dosud nejtvrďší ohrazení vůči kritickým námitkám. Mám zato, že i tato epizoda z dějin českého dějepisectví dokládá, že Goll patřil jednoznačně k těm, kteří spory, v nichž šlo spíše o vyřizování osobních účtů, než o plodnou vědeckou polemiku, nevyvolávali a jestliže do nich byli vtaženi, snažili se nepříjemné invektivy asertivně přecházet.

⁵⁰⁸ Čeněk ZÍBRT, *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské*, Praha 1892, s. 17.

⁵⁰⁹ Na stránkách Monodovy *Revue Historique* vyjádřil Goll roku 1893 nejistotu nad tím, zda to, co v Čechách vychází z pera Zikmunda Wintera a Čeňka Zíbrta, lze skutečně nazývat kulturními dějinami. Smysl poznámky je nasnadě: Goll chtěl zamezit zmatení pojmů, jež by mohlo nastat u francouzského čtenáře, který je pod pojmem *kulturní dějiny* zvyklý chápat něco poněkud jiného. Viz *Posledních padesát let české práce dějepisné*, s. 59-60.

⁵¹⁰ Kromě předchozí poznámky svědčí o mnohém také Gollova recenze knihy Ferdinanda Tadrý *Kulturní styky Čech s cizinou*, v níž se praví: „*Nebývá vždy snadno dáti knize zcela vhodný titul. Aspoň by titul této knihy v některém čtenáři mohl snad vzbuditi očekávání větší, nežli potom kniha splňuje. Ale bylo by nespravedливо posuzovati knihu jako české kulturní dějiny před dobou husitskou.*“ TÝŽ (rec.), *Ferdinand Tadra, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. V Praze 1897. (Spisů počtých jubilejní cenou Král. České společnosti nauk č. VIII.) 436 str.*, ČČH 3, 1897, s. 109. Goll tedy odmítl akceptovat označení *kulturní dějiny*

Golla velmi interesovaly náměty *všeobecného* kulturního dějepisu, které se snažily vytyčit historické vědě nový úkol a cíl v podobě vytvoření *všeobecné syntézy dějin lidské společnosti*.⁵¹¹ S o to větší zdrženlivostí a možno říci i skepsí proto pohlížel na prvního českého profesora všeobecných kulturních dějin, který se svým akčním radiem výzkumu utápěl v národopisných a lidovědných analýzách minulosti.⁵¹²

Zíbrt nenaplňoval ono adjektivum *všeobecného* kulturního dějepisu a pohyboval se naopak v mezích kulturního dějepisu *konkrétního*.⁵¹³ Čteme-li jeho programovou stať o kulturní historii z roku 1892, nemůžeme přehlédnout autorův široký rozhled a schopnost formulovat teoretické postuláty *všeobecného* kulturního dějepisu i v kontextech filozofického myšlení.⁵¹⁴ V praxi byly ovšem centrem jeho pozornosti zvláště analýzy lidové slovesnosti a folkloru, které – podobně, jako práce dalších čelních představitelů tehdejší české kulturní historie, zvláště Augusta Sedláčka, ale i Zikmunda Wintera – zpravidla ulpívaly na pouhém shromažďování nezměrného množství dat a pro své zaujetí i tím nejminucióznějším detailem se nedokázaly vyšvihnout k nějakému zobecňujícímu úsudku.⁵¹⁵ Jestliže tedy dnes stojí v popředí zájmu českých historiků dějepisectví také otázka, kde lze ve vývoji české historiografie hledat první symptomy překonání popisného tomkovského „faktopisectví“,⁵¹⁶ můžeme předeslat, že rozhodně ne v dobové produkci domácích kulturních historiků.⁵¹⁷

pro dílo, které se programově zabírá pouze nepolitickými segmenty historie. Tadra však podstatu Gollovy výtky zjevně nepochopil (viz Ferdinand TADRA, *Obrana*, ČČH 3, 1897, s. 192).

⁵¹¹ Podobně srov. T. G. MASARYK, *Teorie dějin*, s. 101.

⁵¹² Velmi ostře se na Zíbrtovu adresu opáčil Pekař, který napsal, že Zíbrt „*totiž neví dobře, co jsou kulturní dějiny a neporozuměl vůbec smyslu Bernheimovy definice o kulturních dějinách, na níž se odvolával.*“ Josef PEKAŘ, *Polemika s posudky na knihu Die Wenzels – und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians*, ČČH 13, 1907, s. 352. Ačkoli je v obsahu 13. ročníku ČČH uveden jako spoluautor této repliky také Goll, styl projevu nevyvolává žádné pochyby o tom, že autorem článku byl Pekař. K tématu viz Bohumil JIROUŠEK, *Ernst Bernheim v kontextu německé a české kulturní historie*, in: D. BLÜMLOVÁ (ed.), *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*, s. 233-252.

⁵¹³ Zdůraznil to opět Pekař, který, alespoň po určitý čas, vnímal Zíbrtovu práci jako kontrast k přístupu Z. Wintera, který měl mít ambici obsáhnout předmět kulturních dějin v celé jeho šíři, zatímco Zíbrt se cele zaměřoval pouze na výzkum drobných detailů kulturního života. Viz J. PEKAŘ, *Dějepisectví*, s. 57.

⁵¹⁴ Viz Č. ZÍBRT, *Kulturní historie*. K tomu viz J. BLÜML, *Kulturní historie v pojetí Čenka Zíbrta*.

⁵¹⁵ Srov. TÝŽ, *August Sedláček a české dějepisectví*, in: Božena KOPIČKOVÁ (ed.), *August Sedláček a pomocné vědy historické. Sborník prací z konference ke stopadesátému výročí narození Augusta Sedláčka*, Mladá Vožice 1995, s. 20.

⁵¹⁶ Termín „*faktopisci*“ přejímám ze známého článku D. Třeštíka.

⁵¹⁷ O Tomkově vlivu se v dobových příspěvcích hovořilo zvl. v souvislosti se Sedláčkem. Viz Josef PEKAŘ, *Za Augustem Sedláčkem*, ČČH 32, 1926, s. 6: „*Dějiny Písku jsou psány, řekl bych, tomkovským způsobem – je to datový materiál (...) beze vsí tížádnosti řešiti problémy obecné povahy (...) nebo beze snahy pojmut dílo jako odraz dějin zemských.*“ Dále viz např. Zdeněk NEJEDLÝ, *August Sedláček*, in: TÝŽ, *Z české literatury a kultury*, s. 511. O Winterově zaměření na evidenci a popis historických faktů hovořil také mladý historik Tomáš Kalina, který si rovněž uvědomoval disparitanci mezi Winterovými spisy a postuláty kulturního dějepisu: „*Winter dovede nasbíratí velmi rychle spoustu látky, ale pro rychlý postup ne vždy ji ovládne, tím méně stačí ji všude dostatečně zpracovati. Zůstává namnoze v prvním stadiu historického díla; jeho knihy budí často dojem velmi bohaté a dobře rozříděné snůšky materiálu; vyvrcholení celé práce, celkových úsudků, výkladův a závěrů v jeho spisech často není, ač bychom u kulturního historika právě to čekali.*“ Tomáš KALINA (rec.), *Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1909-1622)*.

Ve snaze o porozumění Gollovu pohledu na Zíbrta bychom neměli opomenout ještě jeden aspekt, víceméně podvědomý. S ohledem na kolektivně sdílené představy o předmětu a náplni historikovy práce musely totiž Zíbrtovy obligátní studie, ve kterých zkoumal at' už roli kukačky ve slovanském lidovém podání⁵¹⁸ nebo staročeské chápání skřítky,⁵¹⁹ na stránkách nejprestižnějšího vědeckého periodika, ve druhé půli devatenáctého věku, vyvolávat přinejmenším rozporuplné reakce, a to tím spíše, pokud chtěly reprezentovat nový, silně emancipovaný směr, který měl ambici stát se vůdčí silou vši dějepisné práce. Ani tento ryzí projev dobové mentality by, dle mého mínění, neměl zůstat zcela stranou naší pozornosti.

Ze souhry všech těchto důvodů Goll rezolutně odmítl nárok české kulturní historie na axiologické převýšení hodnoty tradičního politického dějepisectví. To ostatně nejlépe vystihují jeho autentická slova: „*předstihli a zahanbili jsme onu obyčejnou historii tak znamenitě, když jsme pověděli, jaký byl v některé době kraj a mrav, jaké zvyky, jaké pověry? Ovšem, tak úzkým programem, jak v poslední otázce naznačeno, se kulturní historie nespokojuje.*“⁵²⁰ Přiměřenost těchto slov potvrzuje i zcela totožná argumentace Josefa Šusty, vyřčená bezmála půlstoletí po Gollovi: „*a rovněž nebylo zajisté možno za skutečné splnění velikých slibů zásadních bráti pestré snůžky všedně starožitnického nebo folkloristického materiálu, s kterými t. zv. kulturní historie šla do pole proti historii politické s heslem převahy typismu nad individualismem.*“⁵²¹

Smysl a potenciální rozkvět kulturního dějepisu viděl Goll jinde, než na styčném poli etnografie a folkloristiky, což ovšem neznamená, že by tím etnografická bádání jakkoli bagatelizoval. Během četby jeho dopisů, psaných z rozličných míst české vlasti i ciziny, nám nemohou uniknout místa, v nichž se zájmem skicoval folklorní a psycho-sociální tvářnost tamního obyvatelstva.⁵²² Tedy nejenom, že neměl námitek vůči pravému všeobecnému kulturnímu dějepisu a z jeho podstaty plynoucímu požadavku syntézy světových dějin,⁵²³ ale

Sepsal Zikmund Winter. V Praze. Nákladem České Akademie císaře Františka Josefa 1897, ČČH 7, 1901, s. 465. Z pozoruhodných hodnocení Winterova díla je ještě třeba zmínit projev Josefa Kalouska, jež byl přednesen v Akademii 22. června 1912 jako vzpomínka na zesnulého Wintera. Stojí v něm: „*Winter ponechal jiným, aby ze vzácné látky, jím shledané a v ladné obrazy srovnané, stavěli filosofické soustavy a theorie o příčinách a cílech vývoje historického. Theorie vznikají a zanikají, skutky dějinné zůstávají (...).*“ Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 21, červen 1912, s. 324.

⁵¹⁸ Viz Čeněk ZÍBRT, *Kukačka v národním podání slovanském*, ČČM 61, 1887, s. 26-38, 187-204.

⁵¹⁹ Viz TÝŽ, *Skřítek v lidovém podání staročeském*, Praha 1891.

⁵²⁰ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 7. Goll má namysli právě onen pravý, skutečný všeobecný kulturní dějepis.

⁵²¹ Josef ŠUSTA, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1946, s. 200. Srov. TÝŽ, *Mladá léta*, s. 86-87.

⁵²² Poukázal na to vydavatel Gollovy a Pekařovy korespondence, Josef Klik. Viz J. KLIK (ed.), *Listy úcty*, s. 395-396.

⁵²³ Srov. velmi dobře J. PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury I. 1.*, s. 66-67.

projevoval sympatie i ke studiu dějin hmotné a duchovní kultury tradičních venkovských i maloměstských společností. Postavil se však jednoznačně *proti identifikaci a unifikaci* těchto dvou badatelských záměrů. Usiloval tím o narušení, tehdy dosti nekritického, souznění mezi kulturní historií a etnografií (resp. folkloristikou), jejichž vzájemný poměr v 19. století dnes Peter Burke výstižně nazývá „*věkem harmonie*“, který byl až zhruba od dvacátých let 20. století vystřídán „*věkem podezřívavosti*.“⁵²⁴

Důkazem Gollova kladného přístupu i ke zkoumání kulturně-uměleckých sfér minulosti je např. jeho jednoznačná podpora habilitace Zdeňka Nejedlého, v tehdy zcela novátorské oblasti dějin hudby.⁵²⁵ Nejedlý svým dílem nikdy neusiloval o zastínění klasického politického dějepisce, ale od počátků své činnosti si razil vlastní, specifickou cestu zcela originálního stylu dějepisné práce a historického myšlení vůbec.⁵²⁶ Sám přitom s Čeněkem Zíbrtem udržoval poměrně vřelé styky a ochotně mu vypomáhal při úmorném sestavování monumentální *Bibliografie české historie*, což její tvůrce vždy s upřímným povděkem kvitoval v předmluvách k jednotlivým částem.⁵²⁷ Není proto divu, že viditelné souznění obou osobností vzbuzovalo v Nejedlém vážné obavy z Gollovy možné nepřízně a případných obstrukcí habilitačního řízení. Ty byly však brzy rozprášeny a mladý muzikolog se mohl na vlastní kůži přesvědčit o tom, že guru tehdejší české historiografie nechová vůči zájemcům o výzkum nepolitických sfér minulosti žádnou apriorní zášť. Výmluvná jsou Nejedlého slova, zaznívající právě v jednom z dopisů Gollovi: „*věděl jsem, že mi porozumíte a nebudete mne vinit z odpadlictví od historie. Vždyť moje kniha chce být a snad jest jedním z nejpádnějších dokladů pro krásné Vaše slovo, že historie jest jedna, jež jsem prožil v plném jeho významu.*“⁵²⁸ Vlastní zážitek Gollovy přízně vedl ještě sice mladého, avšak už tenkrát

⁵²⁴ Peter BURKE, *Co je kulturní historie?* Praha 2011, s. 169.

⁵²⁵ Viz Nejedlého habilitační spis Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách*, Praha 1904. Srov. Jiří KŘEŠTAN, *Gollova škola a „hodný žák“ Zdeněk Nejedlý*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 451-562.

⁵²⁶ Z četné literatury viz nejsolidněji František ČERVINKA, *Zdeněk Nejedlý*, Praha 1969. Ke vztahu s Gollem viz soubor korespondence: Josef HANZAL – Blanka SVADBOVÁ – Jaroslav CHARVÁT (edd.), *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter*, Praha 1978, s. 15 – 62. Uvedená edice se však jednostranně orientuje na Nejedlého dopisy Gollovi, zatímco z počtu Gollových listů obsahuje jen zlomek, což by mohlo vyvolat klamné zdání o nevyváženosti vztahu obou osobností. Gollovy dopisy Nejedlému se dochovaly, jsou uloženy v Archivu AV ČR a jednoznačně dokládají vzájemné sympatie. Dokumentuje to i forma oslovení, pro níž Goll v pozdějších letech užíval sousloví „milý příteli Zdenku.“ A AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý, složka VII – J. Goll, inv. č. 648a.

⁵²⁷ Viz Čeněk ZÍBRT, *Bibliografie české historie. Díl první. Knihověda a část všeobecná, pomocné vědy*, Praha 1900, s. IX; TÝŽ, *Bibliografie české historie. Díl druhý. Prameny. Zpracování (politická historie: celek, jednotlivá období od věků nejstarších do r. 1419)*, Praha 1902, s. XI; TÝŽ, *Bibliografie české historie. Díl třetí. Zpracování (politická historie od r. 1419 – 1600. Třicetiletá válka. Prameny, celek)*, Praha 1906, s. V.

⁵²⁸ *Nejedlého dopis Gollovi ze 17. února 1905*, in: J. HANZAL – B. SVADBOVÁ – J. CHARVÁT (edd.), *Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky*, s. 24.

velmi obratného stylistu také k tomu, že u příležitosti šedesátin svého učitele brilantně zachytil podstatu Gollova chápání pojmu *kulturní historie*. Napsal, že „*kulturní historie ve vlastním, vysokém svém smyslu jest ne obor, nýbrž ideál vši historie vůbec. (...) Ideál snad plně nedosažitelný, vždy však krásný, jenž měl by zářiti každému historikovi bez rozdílu. Vůdčí hvězdou jest nám tu pak Gollovo heslo vyjadřující stručně to, co bylo dosud vyloženo: historie jest jedna.*“⁵²⁹ V následných Nejedlého slovech se už snad až přespříliš zrcadlí slavnostní atmosféra chvíle, kdy text vznikal.⁵³⁰ Citovaná část však patří k trvalým důkazům toho, že Gollova stanoviska mohla najít pochopení i u těch badatelů, kteří oblastí svého výzkumu stáli docela jinde, než on.

Nešlo jenom o specifikum Nejedlého osobnosti. Podobně bychom se mohli zmínit i o dalším z Gollových žáků, který se stal průkopníkem zcela nového směru: o Maxu Dvořákovi. Ani jeho striktně vyhraněná orientace na dějiny umění - a to zdaleka ne jen v úzkém antikvářském, ale také v metodologickém směru⁵³¹ - nestála v cestě korektním vztahům s Gollem.⁵³²

Vesměs sdílený obraz Gollova vztahu ke kulturní historii, který Golla znázorňuje jako jeho destruktora a „zlého jazyka“, se nám pod tíhou uvedených poznatků stále více rozostřuje. Kulturní dějepis mu imponoval jako směr usilující o novou koncepci cíle historické vědy: o vytvoření všeobecné syntézy dějin lidstva.⁵³³ Tedy skutečně *všeobecný* kulturní dějepis.⁵³⁴ Gollovi bylo nad slunce jasné, že od Zíbrta něco takového čekat nemůže. A nešlo jen o jeho pocit. Zíbrtovo svébytné pojetí kulturně-historického studia se netěšilo ani valnému obdivu mladých vyzrávajících historiků, z nichž právě ti, kteří již tehdy projevovali zájem o jiné,

⁵²⁹ Zdeněk NEJEDLÝ, *Jaroslav Goll*, in: TÝŽ, *Z české literatury a kultury*, s. 503.

⁵³⁰ Nejedlý dále pokračoval se slovy: „*Přirozeně ovšem došel tímto směrem nejdále právě ten, kdo nám tuto cestu otevřel. Chcete-li věděti, co znamená přiblížiti se této kulturní historii, poslouchajte Gollovy dějiny 16. století, co tu všechno sneseno dohromady! Dějiny států, náboženské rozvraty, vliv humanismu i renesančního umění, změny hospodářské a finanční, převrat v mravech atd. Bylo mi vždy, jako bych stál na vysoké hoře a hleděl na rušný život lidstva dole: a vidíte-li tu celý tento život, co byste si mohli přát k doplnění kulturních těchto dějin?*“ *Tamtéž*, s. 503-504.

⁵³¹ Viz zvl. Lech KALINOWSKI, *Max Dvořák i jego metoda badań nad sztuką. (W stulecie urodzin)*, Warszawa 1974; Rudolf CHADRABA, *Max Dvořák a vídeňská škola dějin umění*, in: TÝŽ – Josef KRÁSA – Rostislav ŠVÁCHA – Anděla HOROVÁ (edd.), *Kapitoly z českého dějepisu umění II. Dvacáté století*, Praha 1987, s. 9-70.

⁵³² Srov. K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 209. Je třeba podotknout, že vztah Dvořáka a Golla zaznamenal citelný otřes na počátku roku 1904, když Dvořák na pražské univerzitě, v důsledku Gollovy neintervence, nezískal stolicí dějin umění, jak očekával. Vztahy obou mužů se opět stabilizovaly až v září 1905. I přes toto intermezzo, jehož pravá podstata není ostatně dodnes uspokojivě objasněna, nelze říci, že vzájemný poměr Golla a Dvořáka byl špatný a už vůbec ne z důvodu Dvořákovy orientace na dějiny kultury a umění. Srov. vzájemnou korespondenci Jaromír PEČÍRKA (ed.), *Max DVOŘÁK, Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*, Praha 1943.

⁵³³ Srov. Josef HANZAL, *Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury*, Praha 1987, s. 11.

⁵³⁴ Gollův žák J. V. Šimák si zaznamenal slova svého učitele, podle kterých jsou „*nejideálnějším produktem k/kulturní/ h/historie/ dějiny všeobecné celého lidstva.*“ A AV ČR, fond Josef Vítězslav Šimák II, kart. 2, inv. č. 13, *Zápisky z Gollových přednášek. Dějiny středověké 476 – 1073*, s. 64.

než politické složky minulosti, měli k jeho pojetí četné výhrady.⁵³⁵ Šlo v zásadě o tytéž, které sdílel i Jaroslav Goll. V působivých pamětech Josefa Šusty se nalézají skvostná vzpomínka na bouřlivé debaty, které nad Zíbrtovým přístupem rozvíjeli mladí nositelé tehdy ještě neznámých jmen.⁵³⁶ Z textu vystupuje plastický obraz spontánních debat, v nichž se Zíbrta programově zastával pouze J. V. Šimák, k němuž se přidával ještě Zdeněk V. Tobolka. Šimák byl v tomto ohledu skutečnou individualitou.⁵³⁷ Se Zíbrtem jej spojovaly už dřívější přátelské styky z časů, kdy se oba podíleli na sice úspěšném, ale odborně zcela nezvládnutém projektu Česká chalupa.⁵³⁸ Nicméně i Šimák byl v pozdějších letech schopen přiznat, že „ani Zíbrtovi nebylo tehdy jasno, co se má vlastně kulturními dějinami rozumět a jak je probírat. A z tohoto začarovaného kruhu se Z. vlastně nikdy nevybavil. (...) i v těch jeho přednáškách byla jeho nauka pojmově neutříděna a nejasna; jednou více méně filosofie dějin, jednou dějiny vzdělanosti, jednou obraz cítění a tvoření v některé době, kdežto prakticky se, čím dále, víc blížila oboru, jenž právě tento čas se jasněji rozlišil od jiných pod vlastním terminem lidovědy.“⁵³⁹ Ve studentských dobách stál proti Šimákovi silný tandem, tvořený Šustou, Maxem Dvořákem a také Bohumilem Navrátilem. Šusta vzpomíná zvláště na Dvořákovy argumenty, které mohly v zásadě jako jediné tvořit adekvátní protiváhu vyzrálým Šimákovým názorům. Dvořák prý upozorňoval, že „tak zvaná kulturní historie ve Winterově a Zíbrtově pochopení chtěla z dějepisce dělati sběratele přežilých odpadků vývoje a rekvizitáře oprášených historických kostýmů; vskutku však nelze zachycením několika lidových povídaček nahraditi skutečný var minulosti, v němž veliké myšlenky rozhodovaly a nikoliv to, co se dalo za pecí v selské chalupě.“⁵⁴⁰

V debatách mladých studentů nám očividně rezonují i Gollova slova. V tomto směru celoživotní názorová konzistence Josefa Šusty dosvědčuje, že nešlo pouze o náhlé vzplanutí mladých a neotrkaných studentů, kteří prostě jen nekriticky papouškovali to, co slychali na přednáškách. Při Gollových hodinách zněla posluchárnou pražského Klementina i tato

⁵³⁵ K Zíbrtovým přednáškám viz zevrubně Josef BLÜML, *Zíbrtovy přednášky o kulturních dějinách na pražské univerzitě*, in: D. BLÜMLOVÁ (ed.), *Čeněk Zíbrt a kulturní historie*, s. 62-89.

⁵³⁶ Viz J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 87-88.

⁵³⁷ Viz např. Hana KÁBOVÁ, *Historické dílo Josefa Vítězslava Šimáka*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 367-386; Jan ŠŤOVÍČEK, *J. V. Šimák a počátky české etnografie*, in: J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 10. – 11. května 1996 v Turnově a na Hrubé Skále, Semily 1996, s. 40-43.

⁵³⁸ Viz Milan HLAVÁČKA, *Jubilejní výstava 1891*, Praha 1991, s. 68-69.

⁵³⁹ J. V. ŠIMÁK, *Čeněk Zíbrt*, s. 4, 6-7.

⁵⁴⁰ J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 88. O Dvořákově postoji svědčí také hutný úryvek z dopisu Šustovi, jenž v jedné větě větě dokonale zachycuje niterný dojem většiny tehdejších studentů historie: „Byl to, příteli, letos bídný semestr. Goll nečetl, Rezek odříkával s příslušným pathosem svou revoluci a Kalousek s příslušnou jednotvárností své české dějiny, Emler uspával ‘nejstaršími dějinami rakouskými’ a Zíbrt probouzel v nás folkloristický cit: ‘pověrami středověkými’. A to je všecko.“ *Dvořákov dopis Šustovi z 23. července 1894*, in: J. PEČÍRKA (ed.), M. DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, s. 28-29.

slova: „*Děje politic/ké/ se často vyjímají z kruhu dějin kult/urních/. Totéž jest u dějin liter/atury/, umění (...). Církevní děje se uznávají za zvláštní. Tak se pojem děj/in/ kult/urních/ vyprázdní a zůstane tam to, co se histor/ickým/ folklorem zove.*“⁵⁴¹ Není bez zajímavosti, že právě jednostranná orientace většiny starších představitelů kulturní historie na fenomén kultury v úzkém slova smyslu, která z okruhu svého zájmu předem vylučovala nejen politické, ale mnohdy i ekonomické struktury společnosti, tvoří od téže doby až dodnes hlavní terč kritiky této fáze vývoje kulturního dějepisu i ze strany samotných kulturních historiků.⁵⁴² Také posluchači Šustova typu Gollovým slovům rozuměli a hájili je ještě i v dobách, kdy už na svého učitele mohli jen vzpomínat a kdy se produkce kulturních historiků stala jedním z nejpozoruhodnějších a nejpůsobivějších dokladů síly lidského ducha.⁵⁴³

3.2.2 Gollova kritika některých kulturně-historických koncepcí

Tvář toho, co se ve své době nazývalo *všeobecným kulturním dějepisem*, nebyla v Gollových časech ničím uniformním, nýbrž tvořila poměrně bohatě stratifikovanou sféru nového myšlení o dějinách. Ke správnému pochopení Gollových stanovisek je tudíž třeba tento shluk jednotlivých proudů diferencovat. S ohledem na naše téma se omezím pouze na ty směry, které Goll prokazatelně registroval a zaujal k nim určité stanovisko.

První z nich byl *kulturní dějepis darwinistický*.⁵⁴⁴ Cílem tohoto poměrně vlivného směru, který se myšlenkově opíral jednak o učení Charlese Darwina a jednak o základní teze materialismu, bylo přetvořit koncepci historické vědy ve smyslu změny primárního pohledu na příčiny změn v lidské společnosti. Za předpokladu, že spoluvůrcem těchto změn je člověk, poukazoval darwinismus na to, že hybnou silou lidského činění nejsou myšlenky, nýbrž živočišné potřeby a pudy.⁵⁴⁵ Dějiny člověka a potažmo lidstva mají být tedy posuzovány jako dějiny primárně přírodní bytosti, pročez má historiografie ve své praxi užívat stejných metod, jako přírodovědné disciplíny. Tento nový koncept historiografie, jakožto tzv. všeobecných kulturních dějin, vzbudil ve své době široký ohlas. Jeho stopy jsou patrné např. u Antonína Gindelyho⁵⁴⁶ a inspirován jím byl i Zíbrt. Obecně vzato byla však

⁵⁴¹ NA, fond Josef Šusta, kart. 1, inv. č. 8, Jar. Goll: Dějiny středověku I. Přednášky universitní, s. 3.

⁵⁴² Srov. Peter BURKE, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 192.

⁵⁴³ Za všechny připomeňme alespoň znamenité práce Johana Huizingy.

⁵⁴⁴ Souhrnně viz např. Kurt BAYERTZ – Myriam GERHARD – Walter JAESCHKE (hrsg.), *Weltanschauung. Philosophie und Naturwissenschaft im 19. Jahrhundert. 2. Band. Der Darwinismus-Streit*, München 2007.

⁵⁴⁵ Viz zejm. u nás známé názory T. H. Buckla. Viz Thomas Henry BUCKLE, *Dějiny vzdělanosti v Anglii*, Praha 1886, zvl. s. 24-71. Srov. T. G. MASARYK, *Teorie dějin*; Č. ZÍBRT, *Kulturní historie*, s. 35-36.

⁵⁴⁶ Viz K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 189-190; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 204-205.

odpověď představitelů českého dějepisectví – a nejen dějepisectví⁵⁴⁷ - na tyto myšlenkové popudy velmi zdrženlivá, až záporná. Ve svém slavném projevu k jubileu Historického klubu se k nim vyjádřil Josef Kalousek.⁵⁴⁸ Razantně je odmítl a obhájil tak standardní pohled historické vědy na člověka a lidskou společnost.⁵⁴⁹ Zatímco Kalousek demonstroval darwinistické pojetí kulturních dějin na personálním příkladu Friedricha Hellwalda, Jaroslav Goll jej exemplárně předvedl na osobnosti německého fyziologa Emila du Bois-Reymonda.⁵⁵⁰ Gollova reakce na darwinistické názory zdaleka nedosahovala systematickosti Kalouskovy oponentury a zůstala součástí *Dějiny a dějepisu* coby stručná, spíše doplňující poznámka, pronesená v duchu podstaty Kalouskovy argumentace.⁵⁵¹ B. Jiroušek dokonce tvrdí, že si Goll vybral du Bois-Reymondova příkladu záměrně proto, aby na „nepovedených, až nesmyslných teoriích“ mohl nové vědecké názory, se kterými se neztotožňoval, před „ještě nepřilíš zkušenými posluchači“ zesměšnit.⁵⁵² Nelze však přehlédnout, že proti du Bois-Reymondovi byl Goll schopen vysoce vyzdvihnout např. kulturně-historickou koncepci J. Burckhardta.⁵⁵³ Nahlédneme-li pak např. do zápisků, které si z Gollových přednášek v časech svých studií pořizoval nadšený příznivec lidovědného studia J. V. Šimák, zjistíme, že v Gollově výkladu o nepolitickém dějepisectví byla tehdy akcentována toliko dvě jména a obě v kladném smyslu: Gustav Schmoller a již zmíněný Jacob Burckhardt.⁵⁵⁴ Přitom to byl právě tento slavný historik italské renesance, jenž se ve svých dílech vůči politickým dějinám velmi jasně vymezoval a upozorňoval na jejich častá úskalí, od nichž je studium dějin kulturních oproštěno.⁵⁵⁵ Zároveň se však – a to bylo pro Golla tím nejzásadnějším – nesnažil postavit proti sebraným drobtům z politického života momentky ze života kulturního, nýbrž jako kulturní historik usiloval o postižení obecného

⁵⁴⁷ Viz T. G. MASARYK, *Teorie dějin*.

⁵⁴⁸ Viz J. KALOUSEK, *Historie a materialismus*.

⁵⁴⁹ Srov. O. JOSEK, *Život a dílo Josefa Kalouska*, s. 170-172.

⁵⁵⁰ Ve svých přednáškách se však vyjadřoval i k Hellwaldovi. Viz A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, inv. č. 29, Studijní a odborná příprava, záznamy vysokoškolských přednášek. Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, záznam přednášky v zimním semestru 1888 – 1889, s. 32.

⁵⁵¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 6-7.

⁵⁵² B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 147.

⁵⁵³ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 8. Dále viz příznivou recenzi TÝŽ (rec.), *Jakub Burckhardt: Weltgeschichtliche Betrachtungen*, ČČH 12, 1906, s. 392-393.

⁵⁵⁴ A AV ČR, fond Josef Vítězslav Šimák II, kart. 2, Dějiny středověké 476 – 1073, s. 61 – 64.

⁵⁵⁵ Viz např. Jacob BURCKHARDT, *Griechische Kulturgeschichte. Erster Band. Der Staat und die Religion*, Leipzig 1929, s. 5-6, kde píše: „Ein Vorteil der kulturhistorischen Betrachtung überhaupt ist nun vor allem die Gewissheit der wichtigeren kulturhistorischen Tatsachen gegenüber den historischen im gewöhnlichen Sinne, den Ereignissen, welche der Gegenstand der Erzählung sind. Letztere sind mannigfach, ungewiss, streitig, gefärbt oder, zumal bei dem griechischen Talente zum Lügen, von der Phantasie oder vom Interesse völlig erdichtet. Die Kulturgeschichte hat primum gradum certitudinis, denn sie lebt wichtigerenteils von dem, was Quellen und Denkmäler unabsichtlich und uneigennützig, ja unfreiwillig, unbewusst und andererseits sogar durch Erdichtungen verkünden, ganz abgesehen von demjenigen Sachlichen, welches sie absichtlich melden, verfechten und verherrlichen mögen, womit sie wiederum kulturgeschichtlich lehrreich sind.“

výrazu a ducha určitých dějinných celků. Du Bois-Reymond tedy Gollovi prokazatelně nesloužil jako vděčná příležitost k pravidelnému bití a zesměšňování nových vědeckých názorů. Za omyl ovšem pokládám i jakékoli podceňování samotného du Bois-Reymonda, který rozhodně nepatří ke karikaturám dějin vědy⁵⁵⁶ a rozjímání nad jeho myšlenkami nebylo ve své době ničím neobvyklým, ba dokonce nehodným „skutečných“ vědců.⁵⁵⁷

Druhým typem byl kulturní dějepis *encyklopedizující*, činící si nárok na úplné vypsání dějin lidstva. Za naplnění oné všeobecnosti považoval vyčerpávající souhrn všech historických událostí, jevů a osobností dějin lidské společnosti ze všech jejich oblastí. Příkladem takového pojetí byl např. Max Wellner.⁵⁵⁸ I k tomuto typu zůstával Goll vpravdě skeptický. Proč tomu tak bylo, objasním pro větší názornost níže, in margine však připisuji poznámku, že spolu s Gollem Wellnerovy náměty negoval také Antonín Rezek,⁵⁵⁹ který je v současnosti s oblibou portrétován jako historik s mimořádně kladným přístupem k požadavkům kulturního dějepisu, čímž měl dalece přesahovat nejen linii tzv. Palackého spolupracovníků, ale také Jaroslava Golla. Pohled na Rezkovo dílo nás však nutí zaujmout poněkud střízlivější stanovisko. Je třeba opět odlišit dvě, často směřované věci. Rezek ve svém díle skutečně, v porovnání se svými kolegy, projevoval jednoznačně nejintenzivnější a nejhlubší zájem o poznání kulturních artefaktů minulosti, jako byly např. dějiny kroje⁵⁶⁰ i jiné projevy lidové kultury,⁵⁶¹ náboženské a pověrečné představy venkovského obyvatelstva,⁵⁶² jeho spiritualita a sociálně-duchovní tvářnost.⁵⁶³ Zde se však stále pohybujeme v okruhu onoho „zíbrtovského“ kulturního dějepisu, který jsem nazval *konkrétním*. Jakmile se ovšem dostáváme k Rezkově postoji k dobovým koncepcím *všeobecného* kulturního dějepisu, *neshledáváme* věru nic, co by nasvědčovalo jeho údajnému zvláštnímu pochopení pro tyto nové proudy.

⁵⁵⁶ Viz např. Peter RUFF, *Emil du Bois-Reymond*, Leipzig 1981.

⁵⁵⁷ Potřebu negativně se vymezit vůči du Bois-Reymondovým názorům cítil také Masaryk. Viz T. G. MASARYK, *Základové*, s. 86-87, 91. Dále viz např. Georg von BELOW, *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. Geschichte und Kulturgeschichte*, Leipzig 1916, s. 68-70, 84; Ernst. BERNHEIM, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig 1908, s. 63, 102-103, 124-129, 681-685.

⁵⁵⁸ Srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 36-37.

⁵⁵⁹ Viz recenzi Sborníku historického *O dějepřavě osvěty. Píše dr. Max Wellner. V Táboře 1885. Nákladem Karla Janského*. 8° str. 38, SH 3, 1885, s. 189. Wellnerovi byla sice přiznána heuristická zručnost a sběhlost v okruhu tematické literatury, avšak jeho představy o kulturním dějepise byly označeny jako nejasné a vyrůstající často z nepochopení předchozích autorů. Autory posudků v recenzní rubrice jsou Antonín Rezek a Ferdinand Tadra. Srov. *O písemnictví dějepřavy osvěty. Napsal Max Wellner. V Táboře, Nákladem Jana Janského*, 8° str. 35, SH 3, 1885, s. 315.

⁵⁶⁰ Viz Antonín REZEK, *Kapitola o staročeských krojích*, Lumír 6, 1878, s. 150-152.

⁵⁶¹ Viz TÝŽ, *Staročeská tragedie o masopustu*, Lumír 11, 1883, s. 106-108.

⁵⁶² Namátkou viz *Tři stati Ant. Rezka o českých blouznivcích*, ČČH 24, 1918, s. 120-164.

⁵⁶³ Viz TÝŽ, *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského*.

Nebyly to jenom názory Wellnerovy, ale také mnohem důležitější a ve své době nesrovnatelně působivější teorie Thomase Buckla, kterou Rezek, stejně jako Goll a Masaryk, výslovně odmítl. Neučinil tak ale na základě věcné argumentace, kterou bychom snad od člověka s oním hlubším smyslem pro nové intence tzv. kulturní historie čekali. Recenze Masarykova pojednání o Bucklovi, kterou Rezkův *Sborník historický* přinesl ke konci roku 1884, zaujímala toliko čtrnáct řádek, jež byly uvozeny dosti lapidárním tvrzením, že „v obecném mínění zásady Buckleovy a význam prací jeho velmi se přeceňují.“⁵⁶⁴ Buckle sám je zde ironicky nazýván „kulturním“ historikem takto, v uvozovkách, což svědčí nejen o tom, že Rezek s jeho teorií nesouhlasil - což by pro naše téma samo o sobě ještě nic neznamenal - ale především o tom, že k ní choval jen minimální respekt, a proto ji záměrně zlehčoval. Porovnáme-li Rezkova slova s Gollovou recenzí Masarykova spisu o Bucklovi, která vyšla v *Lumíru* již 1. srpna stejného roku, zjistíme značné podobnosti.⁵⁶⁵ I její rozsah je velmi omezený (což je však na stránkách *Lumíru* pochopitelnější, než ve *Sborníku historickém*, nota bene uvědomíme-li si, že Rezek byl jeho šéfredaktorem, a tudíž mohl určovat rozsah jednotlivých článků víceméně dle libosti) a rovněž některé řečnické obraty jsou si až nápadně podobné. V jednom je ale podstatný rozdíl: Goll se snažil Bucklovy názory alespoň zasadit do kontextu tehdejších diskusí o teorii historické vědy a přiznal jim místo mezi vlivnými impulzy, které přicházely z různých odvětví tzv. kulturního dějepisu, aby změnily charakter dobové historiografické práce.

Pokud bychom si Rezkovo počínání vysvětlovali jednoduše tím, že Bucklovy ani Wellnerovy představy se zkrátka neslučovaly s jeho vlastním pojetím všeobecných kulturních dějin, museli bychom pak také vysvětlit, proč tedy Rezek toto své pojetí nevnesl do koncepce své syntézy českých dějin nové doby? I toto dílo zůstalo v pohledu na dějiny věrno primátu politických dějin. Píše se v něm sice, že historik nesmí „zanedbávati také líčení proměn společenských, národohospodářských a kulturních, poněvadž jen tehdyž, rozumíme-li těmto věcem, můžeme správně vysvětliti vývoj hlavních a zásadních směrů politických, náboženských a národních.“⁵⁶⁶ Čteme-li však pozorně, vidíme, že se tento postup váže výhradně jen k *noetice* historického bádání, neboť *dějepisec* musí nejprve proniknout do dějin hospodářských, sociálních apod., aby (si) poté mohl *správně vysvětlit*

⁵⁶⁴ *Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea. Napsal prof. T. G. Masaryk. (Sbírka přednášek a rozprav III. č. 1.) V Praze. Nakladatel J. Otto. 8° str. 56, SH 2, 1884, s. 253. Recenze zpracovávali: František Štorch, Ferdinand Tadra a Antonín Rezek.*

⁵⁶⁵ Viz [Jaroslav GOLL (rec.)], *Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea. Napsal prof. T. G. Masaryk. (Sbírka přednášek a rozprav III. č. 1.) V Praze. Nakladatel J. Otto. 8° str. 56, Lumír 12, 1884, s. 352. Autor recenze je uveden pod zkratkou Z.*

⁵⁶⁶ Antonín REZEK, *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha první. Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. (1648 – 1657)*, Praha 1892, s. 27.

události politické. Ovšem v samotné *realitě dějin* platí podle Rezka opačný vztah: „*ráz pak dějinám národa dává – politika. Od politických výsledků a směrů odvisly jsou řády právní, společenské, umělecké i vědecké; a proto dějiny vzdělanosti ve všech směrech jen tehda jsou dokonale možny, jsou-li napřed systematicky a pragmaticky zpracovány děje politické.*“⁵⁶⁷ Jak víme, Rezek sám témata z nepolitických segmentů dějin zpracovával hojně a rád. Přesto však jeho slova nezůstávala pouhými teoretickými postuláty. Jeden z největších znalců jeho díla, historik Rudolf Urbánek, prokázal, nakolik Rezka jeho přesvědčení o prioritě politických jevů v historickém vývoji skutečně omezovalo i v jeho vlastním nazírání na dějinný proces, konkrétně např. při posuzování příčin povstání českých stavů proti Ferdinandu I.⁵⁶⁸

Vraťme se zpět k Jaroslavu Gollovi. Nyní již ale s vědomím, že jeho přístup k dobovým proudům *všeobecného* kulturního dějepisu *nebyl* oproti většině historiků tehdejší doby nijak výjimečně odmítavý, ale šel ruku v ruce se stanovisky majority české vědy, ze které v tomto ohledu opět nevybočoval ani Antonín Rezek.

3.2.3 Požadavek syntézy

Jak už několikrát zaznělo, nejpřijatelnějším se pro Golla stal určitý konkrétní typ *všeobecného kulturního dějepisu*, čímž se dostáváme k otázce jeho vztahu k historickým syntézám. Jaroslavu Gollovi bývá obvykle vytýkána neschopnost *ocenit a aplikovat* syntetický pohled na dějiny. Jde o dvě zcela rozdílné věci. Goll byl bezesporu historik, který se svým zájmem soustředil na tvorbu analytických studií. Jeho názor na hodnotu historických syntéz byl však veskrze *kladný*. Bez námitek přijímal nutnost vytvoření ucelené kulturně-historické syntézy s tím, že roli jejího tvůrce má sehrát onen *pravý*, *všeobecný kulturní dějepis*. Proti názorům, které z analytické povahy Gollových prací *automaticky odvozují* jeho údajnou skepsi k potřebám historických syntéz, je možno postavit doložitelné tvrzení, že si Goll závažnost takové práce jednoznačně připouštěl a historickými syntézami nijak nepohrdal. Svědčí o tom jeho postoj k onomu *encyklopedizujícímu* typu kulturního dějepisu, o němž nepřímo napsal: „*Veškeré dějiny nejsou dějiny všeobecné. Když spojíme dějiny sebe většího počtu rozličných národů a států v jedné knize nebo v jednom díle (nebo řadě děl, třeba od rozličných spisovatelův,) tím ještě všeobecný dějepis nepovstane* (všechna zvyř. R.P.). (...) *Kdybychom obsah kulturní historie vyměřili sebohojněji, pouhé mechanické*

⁵⁶⁷ TÝŽ (rec.), *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV a XVI věku. Díl první. Napsal Zikmund Winter*, s. 514. Slosloví *dějiny vzdělanosti* znamenalo v tehdejší době, z etymologických příčin, totéž, co kulturní dějiny.

⁵⁶⁸ Viz Rudolf URBÁNEK, *Rezek – historik*, Praha 1909, s. 45.

*spojení ani tu nestačí, sice bude platit: de omnibus aliquid, de toto nihil. K zevnějšímu spojení musí přistoupit vnitřní: třeba vypsati a vyložit, jak vše navzájem souvisí, jak v historickém vývoji vše navzájem na sebe působilo. Tato souvislost by byla hlavní věcí.*⁵⁶⁹ Goll tím neříká nic jiného, než že zevrubné a úplné vypsání historie *není* podstatou opravdové syntézy.⁵⁷⁰ Soudloví „*allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen*“ považoval za oxymóron.⁵⁷¹ Postavil se tak za ty kulturní dějiny, které chtěly mapovat dějiny lidstva netoliko v jejich úplném komplexu, nýbrž v jejich *smysluplném kontextu*. „*Při dějepise kulturním stojíme nad předmětem svých studií, přehlédíme jej s vyššího stanoviska.*“⁵⁷²

Pozorný čtenář *Dějin a dějepisu* si jistě povšimne analogie dvou vět, které Goll ve své stati vyslovuje. Obě byly již citovány i v této studii. Nyní je postavíme vedle sebe, abychom na základě jasných pojmů ukázali, že se Gollovo volání po syntéze všeobecných kulturních dějin lidstva *nijak nevyklučovalo* s jeho apologií politického dějepisectví. Čtěme a srovnávejme pozorně: „*Historik v obyčejném slova smyslu stojí v proudu politických dějin, na ostatní dějiny pohlíží s tohoto pevného stanoviska.*“⁵⁷³ A o stranu dále: „*Při dějepise kulturním stojíme nad předmětem svých studií, přehlédíme jej s vyššího stanoviska.* (obě zvýr. R.P.)“⁵⁷⁴ Vyšší stanovisko není totéž, co stanovisko *pevné*. Jejich význam je odlišný. O prvním již bylo pojednáno: politické dějiny mají být studovány přednostně, neboť nám poskytují *pevný orientační bod*, ze kterého je možno pohlížet na celek dějin. Stanovisko vyšší nám však politické dějiny nabídnout nemohou, neboť ony samy jsou unášeny proudem dějin. Povznést se nad tento proud, tj. vidět dějiny shora, v jejich nejširších *souvislostech a kontextech*, nám může umožnit jen *všeobecně-kulturní pohled*, který je – a musí být – vždy *pohledem syntetickým*.⁵⁷⁵ Analýzy diplomatických jednání, válečných střetů apod. jsou mu stejně vzdáleny, jako analýzy hmotných a duchovních statků lidové kultury, neboť jeho cílem je, řečeno s Josefem Šustou: „*podati obraz vystihující pokud možno nejúplněji souvěké ovzduší se všemi jeho předpoklady.*“⁵⁷⁶ I na základě právě uvedeného je snad dostatečně

⁵⁶⁹ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3, 7-8.

⁵⁷⁰ Srov. Zdeněk BENEŠ, *Výzva syntéz a úskalí jejich realizací. Dějiny dějepisectví celostně?* in: Jiří MIKULEC – Miloslav POLÍVKA (edd.), *Per saecula ad tempora nostra II*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 875.

⁵⁷¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

⁵⁷² *Tamtéž*, s. 8.

⁵⁷³ *Tamtéž*, s. 7.

⁵⁷⁴ *Tamtéž*, s. 8.

⁵⁷⁵ Příkladem takového přístupu je Gollovi Palackého syntéza českých dějin. Goll praví, že když Palacký hned v první části *Dějin* předkládá čtenáři svou koncepci dějin, „*vyměřuje taktó hned na počátku svého velkého díla hlavní obsah dějin českých, postavil se tak na vyvýšené stanovisko dějin kulturních v širším a vyšším toho slova smyslu.*“ J. GOLL, *František Palacký*, s. 97.

⁵⁷⁶ Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje II. Počátky lucemburské 1308 – 1320*, Praha 1919, s. IX.

zřejmé, že Goll svou schopností pochopit smysl pravé syntézy, která nevzniká vypsáním všech informací o dějinách, nýbrž jejich originálním pojetím, jednoznačně předčil obzory historického myšlení pozdně obrozenecké historiografie.

V čem pak podle Golla tkví ona postulovaná *všeobecnost* kulturních dějin, pokud ne v jejich vyčerpávající obsažnosti? Aby nedošlo k naplnění zásady „o všem něco, o celku nic“, musí všeobecný kulturní dějepis hledat jakýsi integrační prvek nebo sjednocujícího ducha, který učiní ze změní historických událostí formálně jednotný celek. Nezapomínejme přitom, že určitá jednota historických jevů je Gollovi dána již jejich kauzální souvislostí tak, jak ji definuje genetické dějepisectví.⁵⁷⁷ „Vlastním úkolem dějepisu všeobecného by bylo vypsati onu jednotu, jak se tvoří. V něm by místo našly ne všechny možné příběhy a události, nýbrž jen takové, které jsou významu universálně-historického.“⁵⁷⁸ Z výše načrtnuté Gollovy představy o ideálním koncipování všeobecných kulturních dějin vidíme, že k fenoménu dějepisného zobecnování, stojícím na principu hledání univerzálně-historických jevů v dějinách, zaujímal stanovisko pozitivní.⁵⁷⁹ „Všeobecný dějepis kulturní (dosavadní pokusy nemohou uspokojiti) leží před námi v budoucnosti. A bude to zároveň onen pravý, všeobecný dějepis, o kterém již řeč byla. K němu přispívati budou ostatní dějepisové (také dějepis politický), v něm se bude registrovati pokrok, vykonaný v odvětvích jiných. V něm přibude ona vzájemná souvislost: tuto vyšetřiti bude nejvlastnější úlohou jeho.“⁵⁸⁰

Zbývá již jen jediné: odpovědět na otázku, proč Jaroslav Goll, mající zjevné pochopení i sympatie k podstatě a poslání všeobecného kulturního dějepisu coby všeobecné syntézy, tento typ bádání ve své vlastní práci přímo neuplatňoval a odsouval jej do budoucnosti. Měli jsme již možnost poznat, že cesty jeho historického myšlení byly určovány velmi logickými pochody. Goll nespolehal na historickou intuici, naopak, jeho činění mívalo zpravidla své jasné racionální odůvodnění.⁵⁸¹ Nejinak tomu proto bylo i v případě jeho vztahu k aplikaci všeobecného kulturního dějepisu. Sdílel pevné přesvědčení, že tvorba analýz je *bezpodmínečně nutným předpokladem* pro možnost sepsání syntézy.⁵⁸² Syntéza, přestože není enumerátem analýz, musí stát na faktografické základně analytických zjištění.⁵⁸³ Analytické studie Goll vidí nikoli jako komponenty, ale jako *výchozí základ* pro budoucí

⁵⁷⁷ Srov. T. VOJTĚCH: *Česká historiografie*, s. 20. Srov. s druhou kapitolou této práce.

⁵⁷⁸ J. GOLL: *Dějiny a dějepis*, s. 3.

⁵⁷⁹ Srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 13.

⁵⁸⁰ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 8.

⁵⁸¹ Srov. Z. BENEŠ, *Gollovec Josef Pekař?*, s. 338.

⁵⁸² Srov. Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, ČČH 35, 1929, s. 481.

⁵⁸³ Srov. např. Zdeněk BENEŠ, *Opravdu dějepisectví bez syntézy?*, in: *Cestou dějin II. K počtům prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., Praha 2007*, s. 11-21; TÝŽ, *Výzva syntéz*, s. 874-877; TÝŽ, *Obtížné pojmy*, s. 75-76. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 28.

syntézu. Stejně tak, jako se ani sebenápaditější malíř, mající sice již od počátku svou vlastní specifickou koncepci díla, kterou pak v jím zrealizované podobě vnímáme jako výsledný umělecký produkt, i přesto primárně neobejde bez bohaté sady jednotlivých barev, z nichž ovšem mnohé vytřídí, smíchá či zředí; neobejde se ani sebelepší syntetik, držící sice pevně v rukou jak své know-how, tak svou představu o duchu zamýšleného díla, bez pevně základny analytických poznatků, které mu dávají poznat „jak se to tenkrát vlastně stalo.“ Vzhledem k tomu, že vůbec největší důraz Goll kladl na snahu po co nejobjektivnějším výkladu historie, nemohl souhlasit s psaním syntézy tam, kde ještě neproběhl elementární analytický výzkum. Žádné, ani na sebeoriginálnějších půdorysu vystavěné syntetické dílo, se nesmí budovat na chatrných, spekulativních či dokonce nesprávných faktografických základech, neboť takováto práce by zcela popřela historiografii jako disciplínu vědeckou a odsunula by ji naopak do sféry čistého umění, kde se hodnota díla neposuzuje dle ničeho jiného, než dle kreativních schopností jeho autora.⁵⁸⁴

Přednost, kterou Goll analytickým počínům ze strany syntézy nárokoval, nebyla povahy axiologické, nýbrž *chronologické*. Skutečným cílem dějzpytné práce mu stále zůstává ona všeobecná kulturní syntéza, dodává ale, že tato je až záležitostí budoucnosti. Nejde o výraz jeho údajné skepse, nechuti, či dokonce nedostatku odvahy k její realizaci.⁵⁸⁵ Běží zde o snahu přispět k tomu, aby očekávaná syntéza byla skutečně kvalitní, tj. aby mimo jiné stála na pravdivých výchozích faktografických informacích.⁵⁸⁶ Jednoduše řečeno: požadavku všeobecné kulturní syntézy Goll neříká „ne“, nýbrž „ještě ne“, což je podstatný rozdíl.⁵⁸⁷

Goll si hluboce uvědomoval, že patří do epochy bádání, které musí předně revidovat v romantismu vzniklé syntézy, jež se často nechávaly unést etickými či jinými ideály, které měly tendence podstatou historických událostí manipulovat. Hlavní úkol své vědecké generace proto spatřoval v ověřování věcné správnosti dějzpytných počínů starší produkce a v jejich dalším prohlubování. V tomto kontextu je třeba vnímat i stejně různě jako často interpretovaný požadavek Golla a jeho žáků na tzv. *kritickou revizi Palackého díla*.⁵⁸⁸ Cílem této revize nebylo vytvoření konkurenční koncepce českých dějin, jejíž absence byla v této

⁵⁸⁴ Srov. J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 16.

⁵⁸⁵ Srov. J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1926), s. 2, kde čteme: „Goll nenapsal sice souhrnného díla o celku našich dějin, jež by bylo vystřídalo gigantickou stavbu Palackého, ale příčina toho netkvěla ani v bytostné nechuti k podnikům takového rázu, ani nemožnosti osobní, nýbrž ve správném poznání předpokladů, jichž nebylo lze obejít, mělo-li vůbec dějepisné úsilí naše jíti dále cestou ryzího pokroku a osvědčiti poctivě naši rovnocennost ve vědecké soutěži evropské.“

⁵⁸⁶ Srov. J. PETRÁŇ, *Spor o smysl*, s. 510.

⁵⁸⁷ Srov. Jaroslav KUDRNA, *K vývojovým tendencím pozitivistické historiografie*, in: TÝŽ, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983, s. 21.

⁵⁸⁸ Srov. T. VOJTĚCH, *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji I*, s. 853.

souvislosti Gollově škole nesčetněkrát nesmyslně vytýkána,⁵⁸⁹ nýbrž šlo o to, *verifikovat obsah*, nikoli měnit formu Palackého nadčasového díla.⁵⁹⁰ Intenzita této potřeby zřetelně vzrostla právě v době, kdy byla prokázána nepravost RKZ, na jejichž základě Palacký vykreslil svůj obraz tzv. báječných dějin českých. Josef Šusta dokonce nadhodil hypotézu, podle níž měl mladý Goll pomýšlet na možnost stát se pokračovatelem Palackého, o čemž mohou nasvědčovat některé z jeho raných studií, např. ta o Rudolfově Majestátu.⁵⁹¹ Dle Šusty to bylo až svědomí badatele, které Golla přesvědčilo o naléhavé potřebě revidovat Palackého dílo ještě předtím, než se v něm bude pokračovat.⁵⁹²

Velikost Gollova osobnostního i profesního formátu spočívala ve schopnosti přijmout pro svá díla roli *prostředků*, které *v budoucnu poslouží pravému cíli dějepisné práce* – všeobecné kulturní syntéze. „*Pokrok a nové výsledky práce historické objevují se bezmála vždy jen v dílech speciálních: všeobecný dějepis z nich kořistiti bude.*“⁵⁹³ Uvedený citát slouží B. Jirouškovi jako doklad Gollova zpochybňování hodnoty historické syntézy,⁵⁹⁴ avšak zcela bez ohledu na to, že Goll své tvrzení dále upřesnil slovy: „*(...) pokrok se často objevuje nejprve (zvýr. R.P.) v práci podrobné.*“⁵⁹⁵ Nemohu se proto ztotožnit s úsudkem, že analytické monografie z oboru politických dějin byly Jaroslavu Gollovi jednoznačným *cílem všeho dějepisného bádání*,⁵⁹⁶ neboť mu byly *pouze náplní jeho bádání vlastního*, jehož cílem bylo teprve *připravovat prostor* pro pozdější syntetické zpracování dějin. Ještě otevřeněji tento svůj postulát vyjádřil při vzpomínce na duchovní konstituci svého předčasně zesnulého žáka L. Hofmana. Tvořily ji „*synthese a historické umění.*“⁵⁹⁷ A Goll pokračuje: „*Takový*

⁵⁸⁹ Stěžoval si na to J. Pekař. Viz J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 502an.

⁵⁹⁰ Viz slova V. Novotného: „*Ozývaly-li se hlasy volající po novém zpracování českých dějin, v kruzích odborných při tom nejvíce pociťována potřeba revise všeho dosavadního bádání.*“ V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, s. IX. Za pozornost stojí, že Novotný z úcty k Otci národa nikde nehovoří o revizi konkrétně jeho díla, ačkoli jej má evidentně namysli.

⁵⁹¹ Viz Jaroslav GOLL, *O slezském majestátě Rudolfa II*, ČČM 48, 1874, s. 3-22.

⁵⁹² „*Ein Historiker (Goll, pozn. R.P.), welcher diese schwierigen und eine genaue Kenntnis des neuzeitlichen Europas voraussetzenden Fragen mit Sicherheit und seltener Geschichte treu blieb, förmlich prädestiniert, zum Fortsetzer des grossen Werkes von Palacký zu werden; (...) Vielleicht schwebte Goll wirklich dieses Ziel vor, und seine in den Jahren 1874 – 75 erschienenen Aufsätze über den Majestätsbrief Rudolf II. oder über Comenius könnten wohl als erste Vorarbeiten in dieser Richtung aufgefasst werden; das strenge Forschergewissen überzeugte ihn aber bald, dass ein unentwegtes Zugreifen nicht ratsam wäre, und dass zuvor eine gründliche Revision jener Partien des grossen Werkes, an welche die Fortsetzung anknüpfen sollte, vorgenommen werden müsse.*“ J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 8.

⁵⁹³ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

⁵⁹⁴ Viz B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 146.

⁵⁹⁵ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 6.

⁵⁹⁶ Viz B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 146.

⁵⁹⁷ Gollův příznivý vztah k Hofmanovi, který byl svým filozofickým promýšlením dějin a jednoznačně syntetickým nadáním opakem svého učitele, vyvolával vždy řadu otázek. Jelikož Gollova snaha připravovat svou práci prostor pro budoucí vznik všeobecných kulturních syntéz, zůstávala prozatím nepovšimnuta, objevovaly se snahy nacházet ve vřelém vztahu obou historiků nejružnější trhliny a rozepře. Tyto tendence vyvrcholily ve studii – jinak velmi nadaného – T. Vojtěcha, který zcela nepřijatelně převrátil význam

*talent a tento směr mají své zvláštní nebezpečnosti. Ale Hofman na témže místě vyslovil i to, co tvoří protiváhu, a pověděl, že je to 'odborná specializace jako první a nezbytná podmínka každého obecného pojetí.'“⁵⁹⁸ V tomto světle se jeho snaha odsunout všeobecnou kulturní syntézu do budoucnosti nejví jako projev skepse, ale jako výraz *profesní trpělivosti a zodpovědnosti*. Goll se nikdy nepokoušel o syntetické zpracování nějakého historického tématu, ačkoli se syntetizujícímu duchu s přibývajícím věkem stále více přibližoval. Jeho tvůrčí duch vydává své nejobsáhlejší plody v dílech *Čechy a Prusy ve středověku* a *Válka o země koruny české*. Právě těmto knihám bývá někdy přisuzována role Gollových pokusů o syntézu.⁵⁹⁹ A u pokusů skutečně zůstalo, ačkoli je třeba dát zapravdu J. Glücklichovi, jenž psal o tom, že v *Čechách a Prusích* Goll „nejvíce vykročil ze své osobnosti.“⁶⁰⁰ Již mladý Josef Pekař označil *Čechy a Prusy* příznačně za souhrn za sebou jdoucích analytických kapitol, které nejsou kromě společného tématu ničím stmeleny.⁶⁰¹ Jak jsem již naznačil, Goll neměl potřebu psát syntetická díla, neboť si byl vědom svého údelu: být *průkopníkem*, nikoli dovršitelem vznešených cílů dějepisectví. Platnost si dodnes udržela sedmdesát let stará Vávra teze o tom, že se „Goll v souhlasu se svým názorem na potřeby soudobého dějepisného bádání, vědomě omezil (zvyř. R.P.) na práci monografickou (...).“⁶⁰² Otázkou samozřejmě zůstává, zda by byl syntetického pohledu na dějiny vůbec schopen.⁶⁰³ Zkušenost učí, že syntetické a analytické postupy nejsou pouhými pracovními metodami historiků, nýbrž že jde o samotnou podstatu a způsob jejich historického myšlení.⁶⁰⁴ Dějiny*

Gollových (a původně Dykových) slov o Hofmanově pozdním tzv. „*mystickém moralismu*.“ Vojtěch uvedl, že Gollovi šlo o devaluaci Hofmanových syntetických myšlenek s poukazem, že jde o pochybný produkt již souchotinami sužovaného ducha. Viz Tomáš VOJTĚCH, *Ladislav Hofman. (Ke kritice buržoazního historismu začátkem 20. století)*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 6, 1979, s. 200. Střízlivě viz Dagmar BLÜMLOVÁ, *Teskný historik Ladislav Hofman*, České Budějovice 2005, s. 117 an. Gollovo celoživotní trauma ze ztráty nadaného žáka dokumentují i některé vzpomínky z let, kdy by se bolavá rána, způsobená Hofmanovým předčasným odchodem, zdála být vlivem času již plně zhojena. Viz např. *deníkový záznam Františka Hrubého z 28. srpna 1926*, in: Tomáš BOROVSÝ – Jiří LACH (edd.), Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci. *Prameny dějin moravských* 12, Brno 2006, s. 245.

⁵⁹⁸ J. GOLL, *Ladislav Hofman*, s. 156-157.

⁵⁹⁹ Srov. R. TUREK, *Metodický přínos*, s. 176; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 253-256, 364; K. STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, s. 112, 119.

⁶⁰⁰ Viz J. GLÜCKLICH, *Jaroslav Goll zemřel*, s. 2.

⁶⁰¹ Viz J. PEKAŘ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, s. 247.

⁶⁰² J. VÁVRA, *Styl Jaroslava Golla*, s. 49. J. Šusta, byv přesvědčen o Gollově syntetickém talentu, vygradoval toto *vědomé omezení na vědomé odříkání*. Viz J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1926), s. 2.

⁶⁰³ Jedním z propagátorů dodnes menšinového názoru byl Josef Šusta, který napsal, že v podstatě Gollovy bytosti „*dřímaly i mocné synthetické síly, o tom nemůže pochybovati nikdo, před jehož zrakem Goll rozvínoval ve svých přednáškách velkorysá freska obecných dějin evropských a pozorně oko postřehuje schopnost tu zajisté dostatečně také v jeho literární činnosti, byť byla zdánlivě omezena na velmi odborná témata.*“ Viz J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1926), s. 2.

⁶⁰⁴ Srov. Z. BENEŠ, *Opravdu dějepisectví bez syntézy?* s. 16. J. Werstadt ne zcela spravedlivě považoval analytiku za tzv. *nižší* a syntetiku za *vyšší typy dějepisectví*. Obě tvůrčí roviny totiž degradoval na pouhé za sebou jdoucí postupy historikovy práce (analytické funkce podle něho odpovídají heuristice, kritice a

dějepisectví znají jen málo geniů schopných uplatňovat obojí způsob tvorby. Osobně se domnívám, že Jaroslav Goll mezi ně nepatřil.

Jeho analytické dílo mělo být předně motivujícím odkazem pro historiografii nové epochy. Byl přesvědčen, že čas pro souhrnné zpracování všeobecných kulturních dějin lidstva ještě nenastal a nenadejde do té doby, dokud nebude jejich obsah exaktně prostudován. A právě v tom spatřoval také svůj životní úkol. V tomto smyslu postupoval v duchu kréda svého německého vrstevníka: „*je ausgezeichnete rmand in seinem besonderen Fach arbeitet, desto mehr Aufklärung verdanken wir ihm auf kulturgeschichtlichem Gebiet.*“⁶⁰⁵ Gollova trpělivost kráčela ruku v ruce s pocitem odpovědnosti za to, na jaké faktografické úrovni bude budoucí kulturní historiografie konstruovat svoje podání dějin a působit tím na atmosféru společenského dění. K takto pojatému cíli se snažil přispět dvěma prostředky:

1) Vlastním bádáním ve smyslu tvorby analytických monografií z oblasti politických a náboženských dějin, jejichž cílem byla verifikace historických faktů a jejich následné začleňování do vnitřního kauzálního nexu dějinného vývoje.

2) Aktivní edukací svých univerzitních studentů, které vnímal jako představitele budoucí elity českého dějepisectví, pročež jejich zájem prokazatelně směřoval k jiným, než politickým segmentům historie (zvl. k hospodářským a sociálním dějinám) a zároveň z nich nejvíce podporoval právě ty mladé historiky, kteří disponovali výrazně syntetickým myšlením. Dodejme, že ačkoli tento proud „Gollovy školy“ nacházel v tomto ohledu tehdy největšího personálního příkladu v Antonínu Rezkovi,⁶⁰⁶ nelze v žádném případě říci, že by zde Jaroslav Goll hrál roli jakési „brzdy“, tedy chronického analytika, nepřipouštějícího jiný

interpretaci, syntetické pak naraci), aniž by si byl vědom jejich autarktního postavení ve smyslu stylu historického myšlení. Viz J. WERSTADT, *Na okraj*, s. 93.

⁶⁰⁵ G. von BELOW, *Die deutsche Geschichtsschreibung* s. 78.

⁶⁰⁶ Srov. B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 182; J. ŠTAIF, *Historici*, s. 256-260. Skutečnost, že Antonín Rezek byl bezpochyby největším syntetickým duchem české historiografie poslední čtvrtiny 19. věku, se mi jeví jako nesporná. Avšak tvrzení, že Rezek svým syntetickým myšlením dalece překračoval obzory tehdy převládajícího proudu analytického dějepisectví směrem k modernímu chápání historických syntéz, které bylo u nás postulováno až v období První republiky (viz B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 165-166), považuji za přehnané. Jestliže pohlížíme na Rezkovy evidentně syntetické postupy, musíme se ptát, zda jde opravdu o nadčasové projevy, spějící k tomu, s čím se setkáváme až o téměř půlstoletí později, zvl. v myšlení J. Šusty; anebo nejsme-li spíše svědky návratu k takovému způsobu celostního pojímání dějin, jenž nacházíme u Palackého. Domnívám se, že Rezkovo okázalé vlastenectví a hluboce prožívané národovectví, stejně tak, jako jeho úzká osobní vazba ke „staré gardě“ českého dějepisectví - ztělesněné V. V. Tomkem -, jeho obezřetný postoj v průběhu bouřlivých debat ohledně pravosti Rukopisu Královédvorského, a nakonec i jeho explicitně vyjadřované touhy stát se novým pokračovatelem a nástupcem Palackého, spojené s místy až nevybíravým hanobením tvorby Antonína Gindelyho, svědčí spíše o druhé variantě (k tomu viz Jiří ŠPET, *Rezkovy snahy stát se pokračovatelem Palackého*, ČNM 167, 1998, s. 1-16). Reálné působení Rezkova syntetického ducha na Pekaře a Šustu je tedy možno připustit spíše v omezené míře personálního příkladu, nežli v nějakém zásadnějším metodologickém rozměru, podle něhož by se snad dokonce mohlo zdát, že bez vlivu Antonína Rezka nebylo by ani vrcholných syntetiků české historiografie meziválečného období.

styl práce, než jaký pěstuje on sám.⁶⁰⁷ Právě naopak. Je známo, že např. Václav Novotný, který stál stylem své dějezpytné činnosti Gollovi nejbliže,⁶⁰⁸ se jen těžko vyrovnával s Gollovým neskrývaným protěžováním tzv. „pekařovsko-šustovské“ větve svých spolužáků.⁶⁰⁹

Gollova „sázka na syntetiky“ se vyplatila. Josef Pekař a Josef Šusta se stali bezesporu nejvýraznějšími představiteli českého dějepisectví, přinejmenším první poloviny minulého století a ztělesňovali jeho, dodnes nepřekonaný, „zlatý věk“. Posledně jmenovaný se na vrcholu své životní dráhy pokusil stvořit to, o čem Jaroslav Goll nejdnou psal, co si ale zároveň sám nedokázal dost dobře představit: syntézu všeobecných kulturních dějin.⁶¹⁰ Smutný fakt, že monumentální *Dějiny lidstva* zůstaly, vlivem krajně nepříznivých podmínek doby, pouhým torzem, nemění nic na tom, že se Gollovy představy o naléhavých úkolech a dominujících proudech nadcházející epochy české historiografie, ubíraly jednoznačně správným směrem.⁶¹¹ Nepatří i tento zřetelný otisk historikovy dosti přesné *intuice* k tomu, co u Jaroslava Golla zůstává prozatím nedoceneně?

3.3 HISTORIOGRAFIE V INTERDISCIPLINÁRNÍM DISKURZU

Mýtus o Gollově nepřátelství k sociologii, filozofii dějin, a vůbec o jeho údajné nelibosti k interdisciplinární diskusi s příbuznými vědními obory, bývá banálně schematizován jako model rigorózní polarity Goll vs. Masaryk. Gollovův osobní vztah k filozofii již byl

⁶⁰⁷ Srov. K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 209.

⁶⁰⁸ Gollovskou tezi o nutném předcházení analytických studií syntetickým dílům Novotný zakomponoval na samý počátek svého životního díla. Viz V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, s. 1-2. Srov. Z. BENEŠ, *Obtížné pojmy*, s. 74-75.

⁶⁰⁹ Srov. Z. BENEŠ, *Opravdu dějepisectví bez syntézy?*, s. 16. Srov. J. HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný*, s. 402 – 403; F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny II*, s. 136an. Podobné pocity, jako u Novotného, lze nalézt také u J. Bidla. Viz Marek ĎURČANSKÝ, *Jaroslav Bidlo a Gollova škola*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 439-449.

⁶¹⁰ Viz Josef ŠUSTA a kol., *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku I – 6*, Praha 1936-1942. Šustově koncepci šlo především o to, aby „celková nálada, duchový smysl a životní sloh té oné doby náležitě vynikly s pomocí vhodných charakteristik vrcholných výkonů ducha.“ Cit. dle Josef BLÜML, *Šustovy Dějiny lidstva*, in: Hana BARVÍKOVÁ (ed.), *Věda v českých zemích za druhé světové války. Sborník z konference (Praha, 18 – 19. listopadu 1997)*, *Práce z dějin Akademie věd. Seria C, fasciculus 3*, Praha 1998, s. 273. Dále srov. J. LACH, *Josef Šusta*, s. 49-65.

⁶¹¹ Jedinečným zachycením toku Gollových myšlenek jsou v tomto směru Novotného zápisky. A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: *Dějiny středního věku do Karla Velikého*, s. 5, kde čteme Gollova slova: „hledíme-li k budoucnosti, můžeme dospět k mínění jinému, jinému vývoji věcí a tedy i dějepisných studií. V naší době, kdy evropské kultuře dobytá jest západní polokoule, kdy Anglii patří Indie a Afrika snad bude rozdělena v nejbližší době mezi státy evropské, a to nejen ona stará severní, ale i ona, jež nám je ještě zakryta, v době naší, kdy dožili jsme se války francouzskočeské, kdy obilí dováží se ze severní Ameriky a ohrožuje nás, kdy máme několik světových jazyků, zdá se pro budoucnost dějinám i studii historie, otevírati role t/a/, že dějiny celého lidstva čím dále tím více splývati budou v jeden celek.“ I zde však upozorňuje: „ale ani potom nebude z toho plynouti pro dějepisce úloha, že by měl studovati jen dějiny tohoto celku, leda by si vybíral vezdy to, co ten celek tvořilo.“

vyložen.⁶¹² Na tomto místě se snad ještě sluší připomenout, že pokud by si Jaroslav Goll měl vybrat disciplínu, která stojí vědám historickým nejbliže, označil by nepochybně právě filozofii. Dokládá to jeho dopis generálnímu sekretáři České akademie z 2. prosince 1891, v němž odmítá přijmout volbu své osoby za řádného člena Akademie.⁶¹³ Důvodem mu bylo složení její I. třídy, kde byl vedle sboru filozofického a historického početně zastoupen také veškerý obor práva. Goll považuje spojení filozofie a historie s právní vědou za *nevhodný* a vysvětluje, že i sebelepší právník většinou nemá pro filozofii ani historii dostatek „*porozumění ani citu, on je jim cizím, ba někdy nepřátelským.*“ Z citovaného listu jasně vysvítá, že Goll těsné spojení filozofie a historie pokládal za samozřejmé a mezi oběma činnostmi spatřoval četné konotace, a to nejen v příbuznosti objektivní, dané prostě tím, že se obě vědy úzce potýkají s tématy minulosti, ale zejména právě v příbuznosti subjektivní: historik a filozof spolu sdílí to, co bychom dnes mohli označit pojmem *feeling*, jehož charakter je odlišný subjektu právníka. I tento moment náleží k dokladům toho, že teze o Gollově averzi k filozofii a k filozofům je již nadále neudržitelná.⁶¹⁴

Přejdeme nyní k otázce sociologie. Gollovo známé prohlášení, že *sociologie jest věda budoucnosti*“ se stalo základním argumentem nejrůznějších teorií o zarputilém skeptikovi, který se vši silou snažil *odsunout* sociologii do dálek budoucnosti, aby ji alespoň ve své době mohl umlčet. Goll sám přitom svůj postoj dostatečně ozřejmil, ke škodě věci se tak ale stalo pouze z pozice univerzitní katedry, protože jeho slova nenašla rezonanci v širším společenském povědomí a zůstávají proto dodnes obětí častých dezinterpretací. Ano, Goll opravdu říkal svým žákům, že „*sociologie jest věda budoucnosti,*“ záhy však – vědom si možných nedorozumění – jasně dodal: „*míním to v tom smyslu: jí náleží budoucnost.*“⁶¹⁵ Jeho původní vyjádření tak rázem dostává zcela nový význam. Podle Golla *jest sociologie vědou budoucnosti* tak, že jí *patří budoucnost*, nikoli tak, jak se to obvykle vnímá, že totiž možná až někdy *v budoucnu* přijde čas na to, zabývat se sociologií. Ne sociologie je v rukou budoucnosti, nýbrž budoucnost je v rukou sociologie, což je markantní rozdíl. Úkolem následujících řádků proto bude, s vědomím tohoto postoje, ukázat Gollův pravý vztah k sousedním oborům, který rozhodně nebyl černobílý, stejně, jako jeho vztah k Masarykovým myšlenkám, neřkuli pak k Masarykovi samému.

Nejprve si poslechněme, co Goll ve své stati praví o vztahu sociologie a historie. Masarykovo pojetí sociologie komentuje se slovy: „*kdož by pochyboval, že by taková věda*

⁶¹² Viz kapitolu 2.1 této práce.

⁶¹³ A AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, kart. 187, inv. č. 258.

⁶¹⁴ Tento bod bude blíže objasněn v následující části práce.

⁶¹⁵ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 76.

platně posloužila historickým studiím všech odvětví a zejména dějepisu politickému, ano že by mezi historií a sociologií nastati měl poměr zvláště intimní. Sociologie jest věda budoucnosti také v tom smyslu, že jest to věda ještě nehotová, kterážto podle přiznání těch, kdo ji pěstují, 'na ten čas ani co do metody, ani co do předmětu není s dostatek ustavena', ve které i při otázkách zásadních se ještě nejednou vyskytují velmi patrné neshody.⁶¹⁶ Tolik o nynějším stavu sociologie. Proti tomu slyšíme uznání, že znamenití historikové také sociologicky zkoumali, že jejich práce i sociologii prospívají.⁶¹⁷ A tak lze očekávati, zůstane i potom, až sociologie dospěje. Mezi ní a historií, kteréž z pokroku sociologie vždy pomoc přijde, vládně a zůstane poměr vzájemný.⁶¹⁸ Goll považuje za oprávněný i požadavek, „aby historik byl ne-li sociolog, přece sociologicky připraven a vzdělán.“⁶¹⁹ Lze tedy na základě toho, co bylo právě odcitováno, souhlasit s názorem, který Golla obviňuje z toho, že „se staví proti blížící se interdisciplinarity vědy“ a historickou vědu „se snaží vytrhnout ze vznikajícího epistémového pole koexistujících věd, jež společně vytvářejí diskursivní prostředí.“⁶²⁰ Pokud se Goll něčemu bránil, pak to nebyla postupující interdisciplinarizace, nýbrž nucená *unifikace* společenských věd, řekněme, jakási *indisciplinarizace*. Usiloval o to, aby nebyla narušena tradiční harmonie panující mezi vědními obory, vybudovaná na základě vyrovnanosti a vzájemného respektu jednotlivých věd k sobě navzájem. Tento stav se ocitl v ohrožení v momentě, kdy se vynořila naivní představa o nezbytném vytvoření jakési jedné jediné pansofické vědy, která *do sebe*, resp. *pod sebe*, pohltí všechny ostatní disciplíny, pro něž bude napříště jediným měřítkem jejich významu kritérium možného zžitkování výsledků jejich výzkumu onou všepostihující „nadvědou“. Tento jev ovládnutí a inkorporace, během jehož aplikace je nabourána primární akademická představa o rovnocennosti všech vědních disciplín, stojí proto zcela proti požadavku interdisciplinarizace

⁶¹⁶ Goll zde cituje známý Masarykův výrok. Není od věci připomenout, že v německém, upraveném vydání svého spisu o konkrétní logice (vyšlo jako *Versuch einer concreten Logik. Classification und Organisation der Wissenschaften* ve Vídni roku 1887), Masaryk své stanovisko nenápadně pozměnil. Namísto původních slov: „sociologie na ten čas (po Comtovi, pozn. R.P.) ani co do předmětu, ani co do metody není s dostatek ustavena“, nově zaznívá, že „sociologie nebyla v té době (za Comta, pozn. R.P.) dostatečně konstituována ani co do svého předmětu, ani co se týče její metody.“ T. G. MASARYK, *Základové*, s. 95; TÝŽ, *Pokus o konkrétní logiku. (Třídění a soustava věd)*, Praha 2001, s. 120.

⁶¹⁷ Opět jde o reakci na Masaryka, který takto charakterizoval Františka Palackého. Srov. TÝŽ, *Základové*, s. 98.

⁶¹⁸ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 11.

⁶¹⁹ *Tamtéž*, s. 10.

⁶²⁰ B. JIROUŠEK, *Jaroslav Goll*, s. 147.

a harmonické koexistence společenských věd a je příznačný pro tendenci, jíž jsem obrazně nazval jako *indisciplinarizaci* - včleňování.⁶²¹

Interdisciplinaritu Goll naopak považoval za zcela nepostradatelný předpoklad pro vytváření závažných výsledků vědecké práce. Vycházel přitom z logiky názoru, že rezortní klasifikace vědních oborů, podle oblastí badatelského zájmu, je *uměle vytvořenou stratifikací*, neboť „*co v theorii se dá oddělit, ve skutečnosti odděleno nebylo.*“⁶²² I historie je tudíž *jen jedna*, jak s oblibou říkával svým žákům.⁶²³ Předmětem zájmu vědy je svět, který je ve své přirozenosti jedním univerzálním celkem. Jako takový jej ale člověk není schopen uchopit, a proto si vytvořil strukturu vědních disciplín. Během konstatování soudů o jednotlivých částech tohoto světa – které vynášejí na základě svých zjištění speciální vědní obory - nesmí však nikdy zůstat opomenuta ona vnitřní provázanost všech zkoumaných jsoucen, daná jejich společným pobytem ve světě, což lze v praxi zajistit pouze jediným způsobem: cestou *vzájemné kooperace vědních oborů*. Její podstatou je porovnávání a kontextualizace *výsledků*, které svým bádáním přinesly jednotlivé speciální disciplíny. Avšak konkrétní postupy tohoto bádání samotného, jeho zvyklosti, náležitosti, pravidla a metody, musí zůstat i nadále odděleny.

V takto pojaté kooperativní dimenzi je třeba nahlížet na Gollův vztah k fenoménu interdisciplinární spolupráce věd. Vizi, volající po vytvoření jedné pansofické vědy o celku světa (v případě společenských věd o celku civilizace), tudíž nepovažoval z hlediska ideálu za nesmysl, avšak z pohledu realisty ji pokládal za neuskutečnitelný projev naivity, která je dána nedoceněním nepřekročitelných limitů možností lidského poznání. Ani zde nebyly Gollovy názory prototypem archaického a zkosnatělého myšlení člověka, neschopného přizpůsobit se pokroku moderní doby. Ještě v polovině dvacátého století se jeden z nejlepších českých teoretiků vědy vracel k ambicím některých disciplín, které se ve druhé polovině devatenáctého věku snažily stát se univerzální vědou, která by v sobě integrovala vědy ostatní, čímž by získala nejenom moc působit na proces získávání jejich poznatků, ale tyto poznatky také hodnotit a třídit. I on došel ve svých složitých úvahách k závěru, že nic takového, jako tzv. *universální věda* (integrující v sobě všechny poznatky ostatních disciplín, bez ohledu na to, že jako reflexe skutečnosti vznikly na půdě odlišných vědních soustav, tj. pod odlišným úhlem pohledu), ani tzv. *ústřední věda*, tj. *nadvěda* (integrující v sobě už

⁶²¹ Srov. Bernard LEPETIT, *Teze o interdisciplinaritě. Návrhy na praktické uplatnění interdisciplinaritě v omezeném rozsahu*, ČČH 90, 1992, s. 64-72. Na s. 71 se píše, že interdisciplinaritu nelze definovat jako „*úsílí o unifikaci společenských věd tím, že by se redukovaly jejich rozdíly.*“

⁶²² J. GOLL, *Dějiny*, s. 7.

⁶²³ Viz J. HANZAL, *Vědecká metoda*, s. 50.

nikoli konkrétní poznatky, ale celé vědní soustavy), jednoduše není možné, protože tyto jednotky „*musily by býti do sebe zakloubitelné, což je možné jen tenkrát, jsou-li všechny poznatky tvořeny s jednoho hlediska. Ale ani všech empirických poznatků nelze získati s jednoho hlediska; lze se sice na celou skutečnost dívat na př. ontologicky a sjednati o ní takto jednotný obraz, ale tím jsme nevyčerpali všech poznatků o skutečnosti, protože máme také poznatky nabyté jiným pozorovacím hlediskem, na př. poznatky teleologické, které pak nejsou v ontologické soustavě obsaženy. A obojích – různorodých poznatků o téže empirické skutečnosti nelze ani do sebe ani vedle sebe začleniti do jedné vědné soustavy*“⁶²⁴ Ze stejného důvodu platí, že „*není-li možná věda universální, není možná ani věda ústřední (nadvěda)*.“⁶²⁵

Vrcholem profesionalizace a maximalizace kvality i kvantity lidského poznání, jehož záštitou je věda, je Gollovi mezioborová spolupráce jednotlivých věd, uskutečňující se na bázi vzájemného obohacování se výsledky individuálního, speciálního výzkumu. Klíčové je, že vědní obory takto aplikovanou kooperací *neztrácejí svou identitu*, ale naopak si ji utvrzují. Spolupráce, která by vedla v ní zainteresované činitele ke ztrátě jejich originální tváře tím, že by se postupně rozmělnily do neidentifikovatelné směsi abstraktního zájmu o vše, není pro Golla přijatelná. Předpokladem pro rentabilně fungující interdisciplinární kooperaci je proto *zachování svébytnosti* každého zúčastněného oboru. V mapování Gollova historického myšlení se tu ne náhodou setkáváme s podobným rysem, jako v předchozí části: s požadavkem *trpělivosti* a *disciplinovanosti*. Goll říká, že každá věda a každý v ní angažovaný badatel má své pevné, konkrétní, nenahraditelné místo a poslání, které je povinen naplňovat, a tudíž především *dodržovat*. Zdravý systém je narušen vždy, když ze složité struktury této kooperativní „*dělby práce*“ vypadne nějaký článek. Příčinou většinou bývá nedisciplinovanost některých vědců, kteří z nedostatku pochopení významu svého vlastního úkolu podlehnou pokušení pansofie. Opět zde zaznívá starý gollovský postulát, žádající po jednotlivých badatelích disciplinované, soustavné, pečlivé a zodpovědné naplňování nějakého vyššího programu s vidinou toho, že jejich vlastní dílo bude „*pouze*“ prostředníkem k dovršení tohoto cíle a jako takové pravděpodobně nebude v době svého vzniku nijak zvlášť společensky oslavované, neboť je svým přínosem právě jen jakýmsi střípkem do monumentální mozaiky všeho lidského poznání.⁶²⁶ Josef Šusta právem napsal o svém učiteli, že on nebyl jedním z těch, kteří se zvučnými slovy a velkými gesty snaží

⁶²⁴ K. ENGLIŠ, *Malá logika*, s. 315.

⁶²⁵ *Tamtéž*, s. 316.

⁶²⁶ S těmito Gollovými požadavky kráčela ruku v ruce také jeho obecná nedůvěra k revolučním zvrátům. Srov. T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 113; K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 200.

pojistit si dalece patrné místo v popředí veřejného života.⁶²⁷ K jeho nejlepším vlastnostem patřila skromnost a schopnost pokory před ideálem, ke kterému vzpínáme své síly ne proto, abychom s ním pro uspokojení svého ega zápasili, nýbrž proto, abychom z úcty k němu postupně směřovali k jeho naplnění.

Jelikož si Goll *uvědomoval* důležitost toho, co nazýváme veřejným zájmem, snažil se s vědomím zodpovědnosti vší silou přispět k tomu, aby každá idea, jež se může stát hybnou silou společenského dění, byla zkonstruována na základě *pravdivě, resp. věcně správně vyložené historie*.⁶²⁸ Jestliže u Masaryka čteme, že „*nebude-li se sociologie pěstovat v pravém vědeckém smyslu a přesně, pak musí působit zhoubně,*“ neboť „*tím, že svádí k fantastickému pojetí společenského bytí a vývoje, vede k nespokojenosti se skutečnými poměry a k násilným akcím vůči nim, reformace se stává revolucí. Nesprávným pojetím pravidelnosti v historickém vývoji (za něž ovšem nenese odpovědnost historiografie, nýbrž filozofie dějin, pozn. R.P.) činí sociologie z historického determinismu fatalismus a namnoze umrtvuje ušlechtilé city, mravní zápal a obětavost,*“⁶²⁹ Goll praví: „*Jakou cenu by pro sociologii měl zákon, ke kterému dospíváme indukci, kdyby případy, na nichž tato se zakládá, byly třeba jen z části klamem? A chceme-li o dějinách filosoficky uvažovati, dějiny 'filosoficky pojímati', jakou cenu by měly výsledky, k nimž bychom dospěli, je-li substrát 'fable convenue' nebo fikce, nebo dokonce lež?*“⁶³⁰ Verifikace tohoto věcného substrátu je hlavní náplní historikovy práce. Neúčelově zkonstruované výsledky bádání, které tato činnost přináší, se podle Golla nejen mohou, ale také *mají* stát *výchozím materiálem* pro jiné obory,⁶³¹ typu filozofie dějin, sociologie, ale také pro politiku, kterou Masaryk definuje jako praktickou sociologii.⁶³² Tyto podstatné formy „*zužitkování*“ však stojí – a Goll neusiluje o nic více, než aby také nadále stály – *mimo* oblast vlastní historické vědy. Tato má totiž „*svůj zvláštní, svůj nejvlastnější úkol. S výsledky práce její at' naloží filosofie, jak dovede.*“⁶³³ Proto nemá historiografie žádný důvod „*své samostatnosti se vzdávati.*“⁶³⁴

⁶²⁷ Josef ŠUSTA, *Jaroslav Goll's wissenschaftliches Werk*, Prager Presse 9, 9. Juli 1929, nr. 184, s. 1.

⁶²⁸ Srov. K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1930), s. 212; J. PEKAŘ, *Smysl českých dějin*, s. 515.

⁶²⁹ T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 145. Srov. TÝŽ, *Základové*, s. 109.

⁶³⁰ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

⁶³¹ „*Její výtěžky (historie, pozn. R.P.) jsou pro jiné vědy látkou k dalšímu zpracování. Pro filoso/fii/ dějin a sociologii.*“ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepis, s. 2.

⁶³² Viz T. G. MASARYK, *Základové*, s. 96. K tomu viz nejlépe Miloslav TRAPL, *Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické teorie*, Brno 1947.

⁶³³ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 12.

⁶³⁴ *Tamtéž.*

3.4 GOLLOVO A MASARYKOVO POJETÍ HISTORICKÉ VĚDY

Celek kapitoly, pojednávající o konkrétních projevech Gollova historického myšlení v dobovém společensko-vědním diskursu, snad ani nemůže být završen jinak, než otázkou vzájemného poměru Gollova a Masarykova pojetí historiografie. Základním předpokladem všeho lidského poznání je vždy fenomén porovnání. Snažíme-li se charakterizovat určitou skutečnost, neděláme vlastně nic jiného, než že ji podvědomě vymezujeme vůči skutečnosti jiné. Pro historické vědomí českého národa je dokonale příznačné, že má-li být podána charakteristika dějinného zjevu Jaroslava Golla, činí se tak zpravidla na půdorysu jeho kontinuálního poměřování se zjevem Masarykovým. Prostá, víceméně náhodná, efektní snaha vyzdvihnout, nebo naopak umenšit něčí význam pomocí oživující komparace s jinou osobností – jak byla typická např. pro oslavný článek J. Vančury, který se stal katalyzátorem tzv. „Sporu o smysl českých dějin“ a v němž byly Masarykovy zásluhy o české dějepiscectví vyloženy na úkor zásluh Gollových⁶³⁵ – není pro tento případ adekvátním vysvětlením. Vztah Goll - Masaryk se totiž stal bytostnou součástí našeho vnímání obou osobností i v jejich singularnosti. Lze si vůbec představit nějaký ucelenější portrét Gollova myšlení bez jakékoli zmínky o Masarykovi? A není i samotný subjektivní výběr reprezentativních rovin Gollova dějinného působení ze strany těch, kteří o něm hovoří, apriori motivován a determinován podvědomou touhou konečně vyřknout otázku: „a co na to říkal Masaryk?“

Důkazem tohoto stavu je samozřejmě široká škála literatury, věnované vzájemnému poměru obou vůdčích duchů české inteligence přelomu století. Vzhledem k tématu předkládané práce se omezují pouze na srovnání Gollova a Masarykova chápání úkolu a kompetencí historické vědy. V tomto rámci podal orientační schéma navykklých výkladových standardů – ztělesněných zvláště statí Jaroslava Papouška z roku 1938⁶³⁶ - v přehledné práci Josef Blüml.⁶³⁷ Čerstvé inspirativní motivy však přinesla až vynikající studie Tomáše Hermanna.⁶³⁸ Také mým cílem je narušit stereotypní výkladový rámec, nahlížející na Masarykova a Gollova stanoviska k otázce konstituce historické vědy jako na zcela

⁶³⁵ Viz J. VANČURA, *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, s. 125-148.

⁶³⁶ Viz J. PAPOUŠEK, *T. G. Masaryk a československé dějepiscectví*, s. 1-29. Nutno doznat, že studii dnes zmiňujeme víceméně z bibliografických důvodů, neboť navzdory svému imponujícímu názvu nevyniká výraznější snahou přispět k tématu novými, tvůrčími impulzy. Byla psána pod znatelným emocionálním dojmem z nedávného Masarykova a Pekařova skonu, pročež má sklon ožehavá témata spíše umírnňovat a jejich obvyklé výklady zakonzervovávat, nežli nově problematizovat. Stálá tendence vyvažovat svá hodnocení jednotlivých protagonistů má pak za následek, že si autor na některých místech textu evidentně protiřečí. Studii se tudíž nepodařilo přirozeně skloubit Gollovy a Masarykovy postoje v harmonickou syntézu, kterou dosud poprvé a naposledy vytvořil Z. Nejedlý. Viz Z. NEJEDLÝ, *Spor o smysl*. Určité pochyby nad Papouškovým článkem ostatně nezakrývali ani někteří čelní dějepisci té doby. Viz např. Kamil KROFTA, *Nesmrtelný národ. Od Bílé hory k Palackému*, Praha 1940, s. 17-18.

⁶³⁷ Viz J. BLÜML, *T. G. Masaryk* s. 20-35.

⁶³⁸ Viz T. HERMANN, *Gollovo a Masarykovo čtení Františka Palackého*, s. 269 -281.

protikladné koncepcce. Ačkoli se v některých starších pracích setkáváme s určitými záblesky, naznačujícími, že v Masarykově a Gollově teoretickém myšlení lze nalézt i jisté shody, nikdy nebyly tyto nástřely konkretizovány a doloženy pramenným materiálem.⁶³⁹ Chci proto cestou rozboru vlastních pramenných textů poukázat na to, že postuláty, o nichž psal v osmdesátých letech Goll, v drtivé většině korespondovaly s tím, co bylo souborně a systematicky vyloženo v Masarykových spisech o konkrétní logice z téže doby. Zažitý příběh o nesmiřitelné rivalitě obou kolegů je na poli pojetí historické vědy víceméně fikcí. Lze jistě hovořit o zcela odlišném osobnostním naturelu obou profilujících postav české vědy i společnosti, a rovněž o jejich protikladných politických postojích.⁶⁴⁰ Předmětem mého zájmu je však sféra vědeckého myšlení. A právě ta patřila k nejpevnějším svorníkům Masarykovy a Gollovy kolegiality.⁶⁴¹

Takřka čtyřicetiletý, tehdy ještě mimořádný, profesor pražské univerzity Tomáš Masaryk definoval v půli osmdesátých let 19. století historii jako *konkrétní sociologii*, zkoumající *sociální dynamiku*.⁶⁴² Historie jako konkrétní věda musí, podobně jako každá jiná empirická disciplína, vyrůstat z určitého teoretického podhoubí, ke kterému svými novými poznatky vytváří zpětnou vazbu.⁶⁴³ Otázka adekvátnosti těchto teoretických předpokladů však není v kompetenci historie, nýbrž filozofie dějin.⁶⁴⁴ Samotné historii tak podle Masaryka zůstává toto specifikum: „*Konkrétní dějiny jsou vylíčením skutečné konkrétní společenské organizace (ras, národů, států církví atd.), popisují a vysvětlují vývoj těchto skutečných společenských organizací, kdežto filozofie dějin se táže po obecných zákonech, podle nichž probíhá vývoj lidské společnosti.*“⁶⁴⁵ Tvrzení, že Masaryka na tehdejší historické vědě iritovala absence filozofie dějin se tedy nezakládá na pravdě.⁶⁴⁶ Právě proti takovému směšování, způsobenému nedostatečným rozlišováním mezi vědní disciplínou historie na jedné a filozofie dějin na druhé straně, vystoupil Masaryk i během své kritiky marxismu.⁶⁴⁷

⁶³⁹ Viz např. F. KUTNAR – [J. MAREK], *Přehledné dějiny II*, s. 36.

⁶⁴⁰ Vývoj vzájemného vztahu Masaryk – Goll velmi přehledně a kvalitně zpracoval J. Hanzal. I z jeho studie je patrné, že jábtkem sváru byly vesměs politické otázky, popř. odlišnosti osobnostní a psychologické povahy (impulzivní a vášnivý vizionář Masaryk vs. distingovaný a konzervativnější Goll). Viz Josef HANZAL, *T. G. Masaryk a Jaroslav Goll*, in: Zdeněk POUŠTA – Pavel SEIFTER – Jiří PEŠEK (edd.), *Occursus. Setkání. Begegnung. Sborník ku počtě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena*, Praha 1996, s. 98-107. Srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 152-157 a jinde. Ze starší literatury viz Z. NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk IV*, s. 17.

⁶⁴¹ Srov. Jiřina POPELOVÁ, *Tři studie z filozofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění*, Praha 1947, s. 189.

⁶⁴² Viz T. G. MASARYK, *Základové*, s. 98.

⁶⁴³ Viz TÝŽ, *Pokus* s. 118.

⁶⁴⁴ Viz *Tamtéž*, s. 124.

⁶⁴⁵ Viz *Tamtéž*.

⁶⁴⁶ Viz J. BLÜML, *T. G. Masaryk*, s. 24.

⁶⁴⁷ Viz Tomáš Garrigue MASARYK, *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické I*, Praha 1947, s. 173.

V pojetí jakéhosi suboboru dějepisectví Masaryk nepřítomnost filozofie dějin vysvětluje a přijímá jako důsledek jejího autonomního postavení v rámci klasifikace věd.⁶⁴⁸ Pro historický výzkum jsou však její poznatky nepostradatelné.⁶⁴⁹

Ke vzájemnému vztahu mezi historiografií a filozofií dějin zaujal tedy Masaryk stejné stanovisko, jako jeho tehdejší univerzitní kolega Goll. I on totiž tvrdil, že pohled historika na dějiny není možný bez výchozí teoretické představy vývoje, která se odvozuje od filozofického a náboženského přesvědčení daného dějepisce.⁶⁵⁰ V rámci dobové historiografie nešlo o nijak výjimečné stanovisko.⁶⁵¹ V Bernheimově *Lehrbuch* se o poměru mezi historií a filozofií dějin mimo jiné píše: „*die Kenntnis der allgemeinen Bedingungen des historischen Verlaufs in ihren Wechselwirkungen wie die Feststellung relativer Wertmassstäbe zur Beurteilung der verschiedenen Entwicklungsphasen und Ereignisse in ihrem Verhältnisse zum Ganzen der betreffenden Entwicklung sind unentbehrliche Hilfsmittel methodischer Auffassung, die uns die Geschichtsphilosophie gewähren muss* (obě zvýr. R.P.).“⁶⁵² „*Gerade der Historiker kann am wenigsten eine solche Gesamtauffassung entbehren.*“⁶⁵³ Historik je tedy ve svém pohledu na dějiny uživatelem určité filozofie dějin, avšak k tomu, být zároveň jejím zpracovatelem a verifikátorem, není z titulu své profese kompetentní.⁶⁵⁴ To je úkol pro filozofa dějin.⁶⁵⁵

Masaryk i Goll ve shodě tvrdí, že cílem dějepisu, jako historické vědy, je předložení konkrétního historického vývoje - historické *filiace*.⁶⁵⁶ Úkolem dějepisu je pro oba hledání kauzálních a filiačních vývojových spojení. Zatímco historik v dějinách hledá spojení příčinná, filozof dějin pátrá po spojení teleologickém, které však – jak podotýká Goll – není možné bez primárního nexu kauzálního.⁶⁵⁷ Otázkou zůstává, nakolik si připouštěl fakt, že takto kompetenčně vymezený vztah mezi historiografií a filozofií dějin uzavírá noetické možnosti obou disciplín do pasti hermeneutického kruhu, neboť orientace v charakteru celku historického dění, o níž usiluje filozofie dějin, není možná bez elementární znalosti jeho průběhu, stejně tak, jako není možné pojmut sled dějinných událostí bez vědomí o povaze celku dějin. Náplň historikovy práce spočívá ve vyšetření vývoje lidské společnosti, jakožto

⁶⁴⁸ Viz *Tamtéž*; TÝŽ, *Pokus*, s. 124.

⁶⁴⁹ Viz *Tamtéž*, s. 118, 131; TÝŽ, *Základové*, s. 101.

⁶⁵⁰ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13. Srov. T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 118.

⁶⁵¹ Srov. Jaroslav KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*, Brno 1977, s. 2.

⁶⁵² E. BERNHEIM, *Lehrbuch*, (1889), s. 490.

⁶⁵³ *Tamtéž*, s. 489-490.

⁶⁵⁴ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13.

⁶⁵⁵ Tento poznatek nedocenil T. Vojtěch, který považoval absenci Gollovy vlastní filozofie dějin za „*útěk před požadavkem vyjádřit svůj zobecnující názor na vývoj společnosti.*“ T. VOJTĚCH, *Česká historiografie*, s. 20.

⁶⁵⁶ Viz T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 117an.

⁶⁵⁷ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 13-14.

průběhu příčin a následků. Masaryk přitom klade důraz na upozornění, že skutečná historická filiace není chronologickým odstupňováním vývojových stupňů toho kterého jevu.⁶⁵⁸ Zcela ve shodě s Gollem tím naléhá na potřebu hledání *vnitřních, pragmatických souvislostí*, nikoli pouhých mechanických spojení v dějinách, o čemž již bylo v této práci pojednáno.⁶⁵⁹ Vidíme tedy, že Masarykovy požadavky na podobu výzkumu konkrétní sociální dynamiky – čili vývoje společnosti – se podstatně shodují s Gollem dodržovanými postuláty tzv. genetického dějepisectví.

Jako důkaz kakofonie Gollova a Masarykova pohledu na dějzpytnou činnost se často tlumočí Masarykův výrok „*napřed věci a pak vývoj*“,⁶⁶⁰ jakožto jeho základní metodologické východisko, které stojí v opozici vůči údajné jednosměrné orientaci genetického dějepisectví na historický vývoj jako takový, a z ní plynoucí podcenění výzkumu jeho konkrétních nositelů. Masaryk žádá, aby historici hned na počátku svého bádání nepodléhali cíli svého výzkumu, tj. vyložení daného jevu z hlediska dynamiky, ale aby během své práce pronikli též do podstaty *statiky* studovaného předmětu. „*Každý historik musí znáti podstatu předmětu, jehož historii píše, neboť historie je přece historií něčeho, vývoj není něco prázdného, ale něco plného.*“⁶⁶¹ Gollovské dějepisectví nebylo natolik jednoduché, aby se toto Masarykovo upozornění snažilo negovat.⁶⁶² Na otázku vztahu mezi sociální statikou a dynamikou - tedy mezi jevy a vývojem - však nahlíželo z poněkud jiné perspektivy. Jaroslav Goll píše, že snahou dějepisce je „*poznati proměny věcí lidských: to naznačuje již slovo ‘dějiny’*. Ptáme se netoliko, jaké bylo státní zřízení římské, než také jak vzniklo, jak se měnilo.“⁶⁶³ Lze však obě otázky chápat samostatně? Z Gollova tvrzení, že „*zde vývoj patří k věci samé*“⁶⁶⁴ plyne, že otázka *podstaty* kteréhokoliv jevu (*jaký byl* nebo *jaký je?*) vlastně splývá s otázkou po jeho *historii* (*jak se vyvíjel?*). Dějiny reálně existujících věcí se tudíž stávají nejpodstatnější složkou jejich vlastní identity.⁶⁶⁵ Tuto svou tezi přitom Goll vyslovil již v roce 1879, kdy ve své přednášce o vzniku anglického parlamentu na příkladu politických institucí konstatoval, že věci „*nejlépe poznáme, když prozkoumáme, proč a jak povstaly a se vyvinuly, když vyložíme, abych tak řekl, genetickou*

⁶⁵⁸ Viz T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 118; TÝŽ, *Otázka sociální I*, s. 174.

⁶⁵⁹ Srov. kapitulu 2.3.1 této práce. Dále srov. s Bernheimovou poznámkou v jednom z pozdějších vydání *Lehrbuch*: E. BERNHEIM, *Lehrbuch*, (1908), s. 9: „*Ich muss noch bemerken: der Ausdruck ‘Kausalität’ ist nicht im Sinne mechanischer Kausalität gemeint.*“

⁶⁶⁰ T. G. MASARYK, *Otázka sociální I*, s. 103.

⁶⁶¹ TÝŽ, *Základové*, s. 98-99.

⁶⁶² Viz J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, s. 28.

⁶⁶³ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

⁶⁶⁴ *Tamtéž*.

⁶⁶⁵ Srov. TÝŽ, *T. G. Masaryk*, s. 223-224.

jejich definici.“⁶⁶⁶ Význam historie se tím výrazně zvyšuje, neboť tato už není jen muzejní sbírkou časově odumřelých artefaktů minulosti, není pouhým zpestřujícím pohledem zpět, ale je součástí věci jako takové, její podstaty – její identity. Historická věda se sice v Gollově pojetí *náplní své práce zaměřuje čistě na minulost*,⁶⁶⁷ ale svou *výpovědí se vztahuje k přítomnosti*. Masaryk pak jednoznačně odmítá tehdy ještě živou představu o tom, že úplné vyšetření minulosti stačí k plnému poznání přítomnosti a dodává, že to je právě jeden z inovativních prvků sociologie, že totiž doplňuje historické poznání dějin nějaké určité věci o „*pozorování a zkoumání přítomných poměrů*.“⁶⁶⁸ Gollův historismus⁶⁶⁹ a Masarykův prezentismus zde podle všeho nestojí proti sobě, ale vedle sebe, jakožto dvě varianty možného zkoumání společenských fenoménů: historického a sociologického. Masaryk a Goll si své pohledy vzájemně nevyklučují, neboť svou tvorbou reprezentují ten, pro který se cítí být profesně kvalifikováni.

Vraťme se však ještě ke Gollově pojetí vztahu mezi tím, co Masaryk nazýval sociální statikou a sociální dynamikou. Řekl jsem, že otázka po tom, *jaké zkoumané fenomény jsou*, neoddelitelně souvisí s tím, *jaké jsou jejich dějiny*, tj. *jaký byl jejich vývoj*. Je tudíž logické, že Goll nepřipouští existenci něčeho, co by neprošlo žádnou časovou genezí. Na svůj vývoj, jakožto nutný předpoklad své reálné existence, tedy daná jsoucí věc odkazuje nejen tím, *jaká jest* (svou esencí), ale už tím, *že jest* (svou existencí). Goll tím nepopírá Masarykovu tezi, že vývoj logicky není možný bez existence konkrétních věcí, které se v tomto vývoji generují,⁶⁷⁰ zároveň je ale přesvědčen o tom, že tato existence (a zároveň i esence) věcí je vždy až produktem jejich vývoje.⁶⁷¹ Nemůže proto existovat nic, co by nemělo žádnou minulost, resp. co by neprodělalo žádný historický vývoj. Podle Golla „*skoro všechno ve světě má své dějiny a může nalézt svého dějepisce*.“⁶⁷²

Nyní, po shlédnutí myšlenkových kontur Masarykova a Gollova pojmání vzájemného vztahu historických skutečností na jedné a historického vývoje na druhé straně, nadešel čas pro zodpovězení otázky, do jaké míry byl gollovským genetickým dějepisem akceptován

⁶⁶⁶ TÝŽ, *Vznik anglického parlamentu*, s. 6.

⁶⁶⁷ „*Historie hledí do minulosti, chtíc vyložit, jak se věci sběhly*.“ TÝŽ, *Dějiny a dějepis*, s. 13.

⁶⁶⁸ T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 119.

⁶⁶⁹ Pro Gollovo myšlení je pojem *historismus* příznačný ve svém obojím možném významu: jako zaujatý pohled do minulosti i jako metodologické zdůrazňování historického vývoje. Viz J. HORSKÝ, *Úvahy*, s. 442-448.

⁶⁷⁰ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26.

⁶⁷¹ I v tom se přímo shoduje s Masarykem, který píše: „*(...) není věcí bez vývoje, jako naopak není vývoje bez věcí*.“ T. G. MASARYK, *Otázka sociální I*, s. 103.

⁶⁷² J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 2. V konceptu Gollových přednášek z roku 1898 ani v zápiscích posluchačů, už nenacházíme ono tajuplné *skoro*. A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisů, s. 17; A AV ČR, fond Václav Novotný, kart. 2, Jaroslav Goll: Dějiny středního věku do Karla Velikého, s. 1.

Masarykův imperativ, doporučující historikům zkoumat „nejdříve věci a pak teprve jejich vývoj“. Jaroslav Goll připodobňuje kauzální historický vývoj k řetězu a konstatuje, že „*než utvoříme řetěz, musíme mít jednotlivé články, a to dosti pevné, aby řetěz držel pohromadě.*“⁶⁷³ Svou práci proto vždy začíná verifikací izolovaných faktů, které až po jejich samostatném vyšetření zasazuje, coby příčinné faktory historického dění, do kýženého řetězu vývoje. Kdybychom chtěli Masarykův výrok parafrázovat, řekli bychom, že i pro Golla platí „nejdřív fakta a pak vývoj“. Takovým konstatováním bychom ale přehlédli jeden důležitý moment: zatímco pro Golla je uvedený postup důležitý *noeticky*, pro Masaryka je jeho význam především *ontologický*. Goll, co do chronologie dějepisného bádání, upřednostňuje fakta před vývojem prostě proto, že mu takový postup umožňuje historiografickou (re)konstrukci zkoumané skutečnosti. Naproti tomu Masaryk tuto metodu prosazuje proto, že ji považuje za konformní s přirozeností zkoumaného historického jevu. Jinými slovy: Goll přijímá premisu „*nejdřív věci a pak vývoj*“ jako noetickou pomůcku; Masaryk jako výraz respektu ke skutečnému bytostnému stavu reálie, která je předmětem výzkumu.

Tážeme-li se, jak se lišilo vlastní pojetí ideálního koncipování historické vědy v představách Masarykových a Gollových, budeme opět svědky velmi harmonické souhry názorů. Vydání revidované verze Masarykova spisu o konkrétní logice znamenalo mimo jiné podstatné rozšíření pasáže, týkající se otázek historické vědy. Masaryk předně vnímá a označuje historii - coby konkrétní sociologii - jako *exaktní* vědu. Znovu tedy opakuji, že ve shodě s Gollem nepovažoval teoretické otázky, zkoumající obecnou povahu historického vývoje (např. jeho možnou teleologii apod.), za doménu samotného dějepisectví. Po něm Masaryk nežádá více, než „*přesný popis a vysvětlení společenskodějinných událostí.*“⁶⁷⁴ S úctou, ale zároveň s motivačním impulzem, se Masaryk vyjadřuje na adresu těch historiků, kteří svou prací většinou ulpívají v heuristické fázi dějepisné práce.⁶⁷⁵ S vědomím nepostradatelnosti tohoto sběru pramenného materiálu - jehož zužitkování si od historika žádá profesionální vyškolenost zvláště v celém spektru tzv. pomocných věd historických - upozorňuje Masaryk na to, že preferencí právě těchto složek bádání nezbyvá při univerzitní

⁶⁷³ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 9.

⁶⁷⁴ T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 126. Podobně: „*Na historii opravdu vědecké požadujeme dvojí. Musí se, a to se rozumělo samo sebou už v době Marxově, držet přísně zkušenosti jako všechny vědy ostatní; musí tedy být opravdu realistická, chceme-li tím názvem označit pečlivé konstatování jednotlivých fakt. Za druhé požadujeme na vědecké historii také výklad smyslu konstatovaných fakt – historie nesmí být pouhou pečlivou registraturou fakt, pouhou sbírkou 'lidských dokumentů', nýbrž také výkladem jednotlivých fakt a dokumentů, jak vznikly a co pro člověka a pro společnost znamenají.*“ TÝŽ, *Otázka sociální I*, s. 175.

⁶⁷⁵ „*(...) nechceme říci, že sběr materiálu není nezbytným předpokladem vlastní historické myšlenkové práce; samozřejmě se tím neříká, že tento sběr materiálu nevyžaduje velmi významné výkony rozumu; zajisté se domníváme, že inventarizace látky, která má být zpracována, je nutným předpokladem každé exaktní vědecké práce, tedy také historické.*“ TÝŽ, *Pokus*, s. 126.

výuce mladých adeptů historie mnohdy čas na prezentaci dalších fází historiografického výzkumu.⁶⁷⁶ Výsledkem tohoto neutěšeného stavu je produkce historiků, kteří spatřují smysl svého oboru právě jenom v bravurní heuristice a kritice, což jsou sice i pro Masaryka složky od profesionální historiografie neoddelitelné, přesto v ní však zůstávají „pouhou“ *methodos*: cestou. Ve známém appendixu své metodologicko-metodické stati se v této otázce staví jednoznačně na stranu Masarykovu i Goll, podle něhož student historie „*především musí projít školou pomocných věd (paleografie, diplomatiky atd.). Než tyto samy nestačí. Mám za to, že mezi všemi studujícími fakulty filosofické třeba historikovi přípravy nejrozmanitější.*“⁶⁷⁷

Podobná libozvučnost obou přístupů k historiografii zaznívá i v dalších bodech. Uvedme ty nejpodstatnější. Goll, zcela identicky s Masarykem, rozděluje dějepis na všeobecný a speciální.⁶⁷⁸ Vrcholem všeobecného dějepisu je oběma vytvoření ucelené syntézy světových dějin.⁶⁷⁹ Když Masaryk hovoří o poměru obecného a speciálního, podotýká, že se od sebe neliší kvantitou informací (i když je mnohost jednotlivin základním předpokladem tohoto dělení), nýbrž *způsobem jejich uchopení*. Obecné dějiny proto nejsou enumeračním kompilátem dějin speciálních, neboť jejich smyslem není podat vyčerpávající přehled jednotlivin, ale vytvořit obraz jejich přirozeného kontextu ve světě.⁶⁸⁰ Totéž, jak víme, říká i Goll: že totiž všeobecné dějiny nikdy nejsou totéž, co veškeré dějiny.⁶⁸¹

Z hlediska chronologického postupu dějepisova bádání jsou Masaryk i Goll (narozdíl např. od Buckla)⁶⁸² zajedno i v tom, že obecné dějiny nemohou být věčným podkladem dějin speciálních.⁶⁸³ Své ocenění zde proto nachází speciální výzkum v podobě analytických monografií. Monografické studium a z něj vyplývající nutnost kooperace (Masaryk hovoří o dělbě práce) jednotlivých specializací, považuje Masaryk za základní kámen rozvoje sociologického (a v jeho pojetí tudíž i historického) poznání.⁶⁸⁴ I zde nám rezonují Gollova slova o tom, že pokrok a nové výsledky historické vědy se často objevují nejprve v podrobných a speciálních pracích.⁶⁸⁵

⁶⁷⁶ Viz *Tamtéž*, s. 126-127.

⁶⁷⁷ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 26.

⁶⁷⁸ Viz *Tamtéž*, s. 3; T. G. MASARYK, *Základové*, s. 99; TÝŽ, *Pokus*, s. 128.

⁶⁷⁹ Masaryk píše: „*Ze stanoviska nejvšeobecnějšího můžeme se pak vyšínouti až k pojmu skutečných dějin světových, ve kterých by ovšem dějiny člověčenstva byly podstatnou částí.*“ TÝŽ, *Základové*, s. 99; srov. TÝŽ, *Pokus*, s. 128.

⁶⁸⁰ Viz *Tamtéž*, s. 171; srov. TÝŽ, *Základové*, s. 130an.

⁶⁸¹ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

⁶⁸² Viz T. H. BUCKLE, *Dějiny vzdělanosti*, s. 3-24.

⁶⁸³ Viz T. G. MASARYK, *Pokus*, s. 171. Srov. TÝŽ, *Teorie dějin*, s. 102.

⁶⁸⁴ Viz TÝŽ, *Základové*, s. 95; TÝŽ, *Pokus*, s. 119.

⁶⁸⁵ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3, 6. Srov. T. G. MASARYK, *Teorie dějin*, s. 102.

Masarykův *Pokus o konkrétní logiku* doplnil svého předchůdce také o dva významné odstavce, týkající se otázky kulturních a politických dějin.⁶⁸⁶ S odvoláním na Aristotela se tu praví, že dokonalé dějiny by měly být „*dějiny všech sociálních událostí*“.⁶⁸⁷ V této snaze vkládá Masaryk velké naděje do kulturního dějepisu. Zdůrazňuji, že kulturní dějepis definuje jako „*pokus o obecné konkrétní dějiny*“.⁶⁸⁸ Takové nazírání na smysl kulturních dějin lahodil i názoru Gollovu. Oba odmítají kulturní dějepis ztotožňovat se zájmem o kulturně-umělecké a etnografické artefakty lidské society. Kulturní dějiny vidí jako všeobecnou syntézu dějin civilizace. Pokud se dodnes Gollův postoj ke všeobecné syntéze kulturních dějin lidstva chybně interpretuje jako skeptický proto, že její rozmach považoval až za záležitost budoucího věku, zůstává zjevně bez náležité pozornosti v tomto ohledu klíčová věta z Masarykovy konkrétní logiky: „*Sotva lze již pochybovat o tom, že také dnes jsou již politické dějiny jenom dílčími pracemi nesnadného, a proto také až budoucího výkladu celého sociálního vývoje*“.⁶⁸⁹ Masaryk si byl stejně jako Goll vědom toho, že skutečně ucelená syntéza lidských dějin je možná až po zevrubném zpracování dějin jednotlivostí, které potřebuje ne proto, aby je komplexně shrnula, ale proto, aby na jejich příkladu pozorovala obecné vývojové tendence, jejichž význam je „*univerzálně-historický*“.⁶⁹⁰

Tážeme-li se po příčinách výše uvedených spojnic Masarykovy a Gollovy koncepce historické vědy, je třeba uvést především jeden faktor: oba muži byli produktem pozitivistického paradigmatu vědy, přičemž každý navazoval na ty impulzy, které mohl aplikovat a rozvíjet ve své vědecké disciplíně.⁶⁹¹ Masarykovi imponoval zvláště silný duch *scientismu*, snaha filozoficky doložit a vyložit důležitost a smysl vědeckého poznávání pro lidskou společnost.⁶⁹² Jeho úsilím byla maximální kultivace lidského ducha prostřednictvím rozvoje vědy, který měl skrze pedagogické dovednosti - postulované tehdy vysoce vlivným učením J. F. Herbarta - vést k celospolečenské osvětě.⁶⁹³ Jaroslav Goll pak v rámci historiografie navázal zejména na obecný pozitivistický požadavek omezení vědeckého zájmu jen na skutečnosti, jež jsou člověku empiricky dostupné a ověřitelné. V dějepisné

⁶⁸⁶ Viz TÝŽ, *Pokus*, s. 129.

⁶⁸⁷ *Tamtéž*..

⁶⁸⁸ *Tamtéž*.

⁶⁸⁹ *Tamtéž*.

⁶⁹⁰ Viz J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 3.

⁶⁹¹ Srov. J. POPELOVÁ, *Rozjímání o českých dějinách*, s. 20an.

⁶⁹² Srov. např. Josef Lukl HROMÁDKA, *Masaryk mezi věřejškem a zítřkem. (Československý boj o novou Evropu)*, in: M. HAVELKA (ed.), *Spor o smysl českých dějin 2*, s. 114-123.

⁶⁹³ Srov. Josef ZUMR, *Masaryk und die Herbartianer*, in: TÝŽ – Thomas BINDER (hrsg.), *T. G. Masaryk und die Brentano Schule. Beiträge zur gleichnamigen Symposium vom 15. – 17. October 1991, Praha-Graz 1992*, s. 188-194. K spojnicím pozitivismu a herbartismu viz J. CETL, *Český pozitivismus*, s. 40an. Další odkazy viz kapitulu 1.3 této práce.

práci znamenal takový program zvýšenou orientací na heuristickou a kritickou fázi historického bádání.

Ve svém chápání základního úkolu a poslání historiografie stáli tedy Masaryk i Goll na stejných propedeutických pozicích. Připomeňme, že historie je oběma *exaktní vědou*. Nebyly to tudíž otázky metodologické, které postupem času oba muže navzájem stále více a více vzdalovaly, nýbrž Masarykova politická činnost a její konkrétní program. Jestliže právem hovoříme o tom, že měl Jaroslav Goll věcné připomínky a námitky vůči „Masarykovi České otázky“ – abychom parafrázovali Pekařovu terminologii⁶⁹⁴ – pak je ale zároveň nutno dodat, že s „Masarykem konkrétní logiky“ jej daleko více věcí spojovalo, než rozdělovalo.⁶⁹⁵ A teoreticko-metodologické otázky historické vědy k těmto spojnicím bezpochyby patřily.

3.4.1 Od dějepiscectví k dějinám

Neodiskutovatelný fakt, že Gollův a Masarykův přístup k *dějtinám* byl odlišný, není v žádném rozporu s tím, co bylo řečeno výše: že totiž jejich smýšlení o podstatě historické vědy bylo více než blízké. A nejen to. Jiný poměr mezi oběma složkami není dokonce ani myslitelný. Jelikož Masaryk a Goll reprezentovali rozdílné vědní disciplíny - první filozofii a sociologii, druhý historii – jejich způsob práce s dějinnou materií nemohl a nesměl být totožný. Na úplný závěr druhé kapitoly této práce se proto pokusím stručně definovat základní příčinu disproporce Gollova a Masarykova přístupu k dějinám, kterou ovšem nebudu pojímat jako příslovečný „casus belli,“ který měl vztahy obou mužů natrvalo rozrušit, nýbrž jako logický a přirozený důsledek jejich odlišné pozice, kterou ve světě české vědy zaujímal.

V souvislosti s Jaroslavem Gollem již padla zmínka o jeho důrazu na etický rozměr historiografického studia.⁶⁹⁶ I v Masarykově případě shledávám silný vliv postulátu mravně čistého přístupu k historii, na jehož počátku stojí enormně silný *respekt* k dějinám jako takovým. Tento primární *etický vztah k dějinám* tvoří jednu z veledůležitých spojnic Gollova a Masarykova historického myšlení. Způsobem své praktické aplikace se však stává naopak klíčovou různicí obou přístupů k práci s historickou látkou. Fundamentální rozdíl Gollova a Masarykova myšlení o dějinách má svůj původ právě zde: v odlišném uplatňování etické dimenze v práci s historií, které bylo pro oba nejzásadnějším pravidlem jejich práce.

⁶⁹⁴ Viz J. PEKAŘ, *Masarykova česká filosofie*, s. 32, 37.

⁶⁹⁵ K Masarykovu posunu „od lartpourlartismu k ocenění politické tendenčnosti a aktuálnosti“ viz Lubomír NOVÝ, *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*, Brno 1994, s. 43.

⁶⁹⁶ Viz kapitolu 2.5 této práce.

Pro Golla se tento etický postulát naplňuje v *objektivistickém přístupu* k historické skutečnosti. Masarykův přístup byl zřetelně odlišný. Jestliže Goll chápal dějiny primárně jako soubor – s větší, či menší přesností - rekonstruovatelných realit, které je třeba *poznávat*, na jeho univerzitního kolegu Masaryka působily především jako program, který je třeba *naplňovat*.⁶⁹⁷ Kdo by se blíže seznámil s Masarykovými spisy zabírajícími se tématy z historie, zjistí, že jej interesovaly pouze ty dějinné segmenty, které bylo možno pojmout jako programový odkaz pro budoucnost.⁶⁹⁸ Určující postavy českých dějin pro něj, jako pouhé exponáty fyzicky i duchovně odumřelé doby, neměly žádnou cenu.⁶⁹⁹ Hus, Chelčický, Komenský, Dobrovský, Jungmann, Kollár, Šafařík, Palacký nebo Havlíček se stávali ústředními postavami jeho děl proto, že jejich myšlenky vždy nějakým způsobem souvisely s Masarykovou přítomností. Obrovský respekt k těmto dějinným zjevům vedl Masaryka k názoru, že *nejvyšším projevem našeho eticky dokonalého vztahu k historii, je snaha dovršit ty mravně čisté duchovní impulzy minulosti, které v dějinách vlivem různých okolností nedošly svého naplnění*. On sám tyto nenaplněné cíle nazýval dějinnými „*snahami a tužbami*“. A svou představu o způsobu jejich dovršení předložil své přítomnosti jako její nejzávažnější úkol.

Zatímco tedy do Gollova zájmu o dějiny proniká jako eticky nejčistší a nejdokonalejší forma přístupu k historii jeho úsilí dějiny *historicky poznat tak, jak se „opravdu staly*,“ Masaryk se je snaží *ideově naplňovat*. Historické vědomí bylo v Gollově případě formováno otázkou: *co, kdy a jak se v dějinách stalo?* V případě Masaryka zněla tato determinující otázka jinak: *v čem je to aktuální pro nás a pro naši dobu?*

Z takového poznání nám nutně plyne otázka: je v této souvislosti vůbec možné hovořit o nějakém sporu o pojetí dějin, který měl údajně probíhat mezi Gollem a Masarykem? Jsou oba tyto rozdílné náhledy opravdu nesmiřitelnými antipóly a neslučitelnými antitezemi, které měly údajně vrazit klín i do jejich osobního vztahu? Domnívám se, že nikoli. Oba přístupy jsou stejně legitimní a stejně důležité. Podstata jejich difference v žádném případě netkví v tom, že by Gollův pohled koncipoval „vědu pro vědu“ a Masarykův naproti tomu „vědu pro život.“⁷⁰⁰ To, co oba přístupy k dějinám rozděluje, ale zároveň je nečiní navzájem si odporujícími, je poznatek o tom, *z jakých profesních pozic byly obě směrnice vyřčeny*.

⁶⁹⁷ Srov. M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 92. Podle Havelky jsou dějiny Masarykovi „*morálním závazkem*“. Sám Masaryk dokonce hovořil o dějinách jakožto povinnosti. Viz Masarykova ženevská řeč k výročí upálení M. Jana Husa ze 6. července 1915. Viz Tomáš Garrigue MASARYK, *Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914 – 1916*, Praha 2005, s. 82-83.

⁶⁹⁸ Viz TÝŽ, *Česká otázka*.

⁶⁹⁹ Srov. Milan MACHOVEC, *Tomáš G. Masaryk*, Praha 1968, s. 107-136.

⁷⁰⁰ Viz J. BLÜML, *T. G. Masaryk*, s. 34.

Gollův pohled na dějiny se odehrává z *perspektivy dějepisce* (kterého, připomeňme, Masaryk sám definuje jako vědce exaktního). Masarykův pohled pak musí být zákonitě odlišný, neboť je úhlem svého pohledu *filozofický a sociologický*.

Jak Masarykovo, tak i Gollovo historické myšlení bylo zcela v harmonii s nároky i kompetencemi toho vědního oboru, na jehož půdě oba oficiálně i fakticky stáli. Vzpomeňme na Gollova slova o tom, že etické posuzování dějin „*historie nezapovídá nikomu, ani historikovi. Tento sám však překročuje hranice její, jakmile soud taký pronáší.*“⁷⁰¹ Proto se oba modely praktického zacházení s historickou látkou nevyklučují. Pokud by Goll přistupoval k dějinám s otázkou, v čem jsou aktuální pro přítomnost, jednoznačně by se tím ocitl za horizontem pravomocí, jež mu poskytuje *jeho* vědní disciplína. A byl to konec konců právě Masaryk, který svými zásadami konkrétní logiky všem oborům – historii nevyjímaje - jasně stanovil striktní meze jejich působnosti. Paradoxně by se proto Goll ocitl v neslučitelné disharmonii s Masarykem až tehdy, kdyby jako historik pojímal dějiny masarykovsky.

⁷⁰¹ J. GOLL, *Dějiny a dějepis*, s. 15.

4. Od myšlení k člověku: Klíč ke Gollovi

Ve druhé kapitole předkládané práce jsem se zaměřil na Gollova metodologická východiska, ve třetí pak na jeho pojetí historiografie v kontextu dobového diskurzu. Obě kategorie jsou velmi podstatné, nicméně zachycují až výsledné produkty Gollova historického myšlení, do značné míry navíc ovlivněné recepcí cizích stanovisek (zejm. v metodologické rovině) nebo reflexí vnějších vlivů, směrů a tendencí (zejm. v diskuzích o postavení a náplni historické vědy). Celý dosavadní výklad by tak měl logicky směřovat ke snaze o nástin původních *iniciačních impulzů* a *spouštěcích mechanismů* Gollova historického myšlení, které určovaly jeho budoucí názorové pochody a determinovaly povahu Gollových stanovisek. Jedná se o velmi náročný pokus o proniknutí do vnitřní podstaty Gollovy osobnosti, za účelem *vysvětlení* toho, *proč* vlastně myslel a vystupoval právě daným způsobem. Neodvážuji se vstupovat na pole psychologie, k čemuž nemám ani dostatečné předpoklady, ale vzhledem k účelu své práce ani relevantní důvod. Jde mi pouze o to, nabídnout možnou variantu *jak lze Gollovi porozumět*. Na základě dosažených poznatků již známe základní kontury toho, *jak* o dějinách a dějepisu *smýšlel* a *jak* následkem toho *jednal*. To, co nám schází, je odpověď na otázku: *proč*? Každá osobnost disponuje nějakou ústřední formativní a integrující silou, která dává jejímu duchu tvář a předurčuje její životní postoje a činy. Lze hovořit o jedinečném poslání daného člověka, možno říci, o smyslu jeho života. A pouze skrze tento aspekt je možno zvolenému individuovi porozumět, pochopit jej. Smysl jeho života se tak zároveň stává i klíčem k němu.

Na základě všeho, co je mi o Gollovi známo, soudím, že takovou roli v jeho případě plní *pedagogický moment*. Je známo, že přínos, kterým Goll vešel do dějin, neměl povahu monumentální tvorby, nýbrž *fatálního působení* na své okolí. Působení nikoli skrze svá díla, ale sebe sama, skrze kouzlo své vlastní osobnosti. Goll vychovával dominantní vrstvu české intelektuality usilovnou a soustavnou péčí, o své studenty se staral takřka otcovsky.⁷⁰² Pedagogického talentu, jehož se mu dostalo, si byl dobře vědom, a právě proto mu ve svém životě přiřkl výsadní postavení.⁷⁰³ Gollovo poslání bylo povoláním (Be-ruf) v primárním významu toho slova. I z toho plyne vyrovnanost jeho osobnosti, její klid a harmonie, které způsobily zvýšenou citlivost i na drobné otřesy navykých standardů.⁷⁰⁴ Kdo by tento zásadní výchovně-vzdělávací aspekt u Golla přehlédl či nedocenil, nemůže dost dobře

⁷⁰² O Gollově působení na střední škole viz J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 78.

⁷⁰³ Viz *Gollův dopis Pekařovi ze 14. července 1906*, in: J. KLIK (ed.), *Listy úcty*, s. 455.

⁷⁰⁴ Viz Zdeněk KALISTA, *Po proudu života 2*, Brno 1996, s. 76.

porozumět jeho životním postojům, činům ani myšlenkám. Všechny vychází a jsou odvoditelné právě z něj. Slova J. Marka, podle nichž byl „*sice geniálním učitelem, ale ne plnokrevným vědcem*“,⁷⁰⁵ jsou snad poněkud nadsazená, nicméně míří správným směrem. „*Svou učitelskou činnost pokládal jsem za hlavní svůj úkol, ne spisovatelskou*“ napsal Goll v roce 1906 jednomu ze svých žáků.⁷⁰⁶ Řadí se proto k osobnostem, které svou velikost vybudovaly na celkové působivosti své persóny. Toto charisma však primárně oslovuje iracionální složky lidského myšlení, „okouzluje“ v pravém slova smyslu, podobně, jako např. hudba. Odtud pochází scestnost snah zatlačovat Golla do stínu jiných velkých osobností prostřednictvím racionálního zdůvodnění, že nebyl původcem paradigmatických změn. V míře, jakou Goll svým žákům imponoval, nehraje takový poznatek žádnou roli. L. Hofman se měl během své studijní cesty možnost setkat s nositeli jmen, kteří takové významné metodologické a konceptuální změny iniciovali: Max Lenz, Gustav Schmoller, Adolf Harnack nebo Georg Simmel. Přesto jasně napsal: „*Lenz mluví živě s různými a prudkými gesty, má řeč obraznou a velmi názornou, ale – Goll to není!! Nenašel jsem tu vůbec dosud nic co by se Gollovi vyrovnalo.*“⁷⁰⁷ Dále pak zcela lapidárně: „*co se týče umění přednášet, není a není nad Golla!!*“⁷⁰⁸

Důležitost pedagogického momentu pro celek Gollova činění lze jasně nalézt minimálně ve dvou oblastech. Jeho vliv shledáváme jednak v historikově osobitém dikčním stylu a dále v tématické struktuře jeho díla.

4.1 FUNKCE NĚKTERÝCH GOLLOVÝCH DIKČNÍCH SPECIFIK

Jedná-li se o Gollův styl vyjadřování v odborných textech, byla otázka po jeho příčinách již nejdnou nastolena.⁷⁰⁹ Předkládaná práce jim záměrně nevěnovala pozornost, ačkoli jsem se při četbě Gollových textů jeho specifický styl snažil reflektovat jako další důležitý konstitutivní prvek jeho myšlení. Nyní se pokusím využít alespoň jeden segment z této výkladově velmi náročné sféry, a to za účelem proniknutí do nejhlubší vrstvy Gollova myšlení, kterou lze dokázat intenzitou síly onoho pedagogického momentu. Jde o otázku motivů k tvorbě toho, co můžeme podle – v tomto směru průkopnické – studie Z. Beneše nazývat *smělými časovými oblouky*. V popředí Benešovy pozornosti tehdy stály „*konstrukce*

⁷⁰⁵ J. MAREK, *Historik a slova*, s. 533.

⁷⁰⁶ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5. Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 15.

⁷⁰⁷ Hofmanův dopis Glücklichovi z 29. října 1900, in: Viktor DYK – Kamil KROFTA – Julius GLÜCKLICH (edd.), Ladislav Karel HOFMAN, *Sebrané spisy II. Spisy smíšené*, Praha 1905, s. 284.

⁷⁰⁸ Hofmanův dopis Leiserovi z 13. listopadu 1900, in: Tamtéž, s. 288.

⁷⁰⁹ Viz Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 392; Jan HORSKÝ, *Dějzpytec a pojmosloví*, in: TÝŽ, *Kulturní a sociální skutečnost*, s. 29.

*smělých oblouků, pro něž není dějinný čas žádnou limitou.*⁷¹⁰ V Gollově díle má tento dikční rys vždy podobu srovnávání dvou jedinečných reálií, přičemž jsou buď obě již součástí minulosti (oblouk tvoří svorník mezi dvěma historickými skutečnostmi, byť z rozdílných časových epoch), nebo je jedna z nich jevem soudobým.

Otázkou je, co Golla motivovalo k tvorbě formulací takového typu, jako je např. sdělení, že za Jiřího z Poděbrad „byly by se tedy vyskytly plány podobné jako někdy za Přemysla Otakara před jeho druhou výpravou do Prus“⁷¹¹ nebo věta: „(...) zde však nastala v posledních letech Karla VI. stagnace, připomínající pozdější dobu t. zv. předbřeznovou (před r. 1848), také tím, že otec Marie Terezie na konci své vlády byl obklopen ministry, z nichž některé již vysoký věk nakloňoval k nečinnosti.“⁷¹² Šlo o sdělení diktovaná „didaktickými ohledy“, nebo leží jejich podstata v metodologickém přesvědčení o dějinně konstantních formách historických jevů, které se vývojem pouze modifikují, ale jejich podstata zůstává stejná? Hledáním odpovědi na takto položenou otázku se, po mém soudu, dotýkáme možná vůbec toho nejhlušího, co lze v Gollově historickém myšlení stopovat. Pokusím se o vlastní výklad.

Druhá varianta je jistě svůdná a znamenala by veliký zlom v tradičním chápání Gollova myšlení. Ovšem jenom představa, že bychom skutečně došli k poznání, že Goll v hloubi duše věřil v určité neměnné substance, které ovlivňují tok všeho historického dění, by, s ohledem na dodnes sdílené výklady, vyvolala přinejmenším určité rozpaky. Nicméně, respektujme fakta: vůbec první věta, se kterou dvacetiletý Jaroslav Goll zahájil svou odbornou publikační činnost, zněla velmi svébytně a dodnes si zasluhuje naši pozornost: „Z dějin novověkých a proti dějinám věku starého poznáváme zákon ten, že národové dostoupivše vrcholu (vývoje sil svých), nehynou více vniternou jakousi hnilobou, nýbrž že i z úpadku hlubokého nabyvše úplnou jakousi regenerací sil nových, za okolnostmi příznivými k novému povstávají životu.“ A dále ještě přesvědčeněji: „Nejjasněji vysvitl zákon tento z dějin národa českého, který vlastní vinou, částečně více ale zlobou osudův tak hluboko byl klesl, že ztrácel již i individualnost svoji, propadá vaje živlu nepřátelskému, proti kterému, jak daleko paměť lidská o něm sahá, zápas vésti nepřestává.“⁷¹³ Z ukázky lze bez větších obtíží rozpoznat tehdejší mladíkovu fascinaci Palackého pojetím českých dějin, která byla

⁷¹⁰ Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 392.

⁷¹¹ J. GOLL, *Čechy a Prusy*, s. 264.

⁷¹² J. GOLL, *Válka*, s. 16.

⁷¹³ TÝŽ, *Slovo o naší literatuře*, s. 42.

živena silným vlasteneckým zápalem⁷¹⁴ a prýštila z Gollova nitra nejenom v tomto článku.⁷¹⁵ Jistě, bylo by bláhové chtít vztahovat vůbec první závažnější myšlenkové projevy teprve dozrávajícího myslitele - jenž se v oné době navíc jednoznačně více cítil být básníkem, nežli vědcem - na celoživotní dílo jedné z největších osobností české duchovní kultury. Ještě méně je však přípustno uvedené Gollovy myšlenkové projevy bagatelizovat, jako pouhý produkt „romantického ducha mládí“. Mnohé z těchto původních představ mohly být v průběhu času zatlačeny do pozadí, být umlčeny vnějšími požadavky a nároky, jež si žádal dobový svět vědy. To ovšem neznamená, že navzdory tomu nemohly z nezapadléjších koutů historikova ducha podvědomě působit na Gollovo historické myšlení a ovlivňovat jej po celý život.

Sledujeme-li myšlenkový scénář Gollových dějepisných prvotin, užití zde celé trsy toho, co nazýváme *smělými časovými oblouky*. Mladý Goll je tvořil v logickém souladu s Palackého představou o odvěkém kontinuálním zápase českého a německého živlu, který tehdy tak nadšeně sdílel: *“Vlast naše, jak často se uvádí, podobá se tvrzi, stojící na rozhraní národu slovanského a německého. Podstatnou známkou dějin českých jest odvěký boj se sousedy na západě; ‘vezdy nám sousěd Němci’. Boj tento byl vždycky po přednosti bojem obranným a zůstával jím i v dobách nejvíťežnějších, - za časů válek husitských. Výpravy za hranice české neměly nikdy charakter výboje, nýbrž měly sousedy pouze k míru přinutiti.”*⁷¹⁶ Jeho postoj, zachycený v předchozí ukázce, doznal v průběhu Gollova života, jak víme, velmi podstatných změn. Avšak tajemná záliba ve vzletných, nadčasových exkurzech ve formě oněch smělých oblouků zůstala a procházela celým Gollovým dílem, čímž významným způsobem spoluvytvářela jeho duchovní jednotu. Ve chvíli, kdy jako dvaapadesátiletý profesor psal svou slavnou tezi o příčinách českého národního obrození, nechal po přísně racionálním a konkrétním výkladu kauzálních příčin tohoto jevu zaznít ještě nenápadný dovětek: *“u nás k tomu přistoupily tradice z minulosti pocházející.”*⁷¹⁷ Připustil tím přinejmenším možnost existence určitých konstantních, nadčasových forem duchovního vývoje českého národa, které jsou pro něj signifikantní a projevují se v klíčových okamžicích jeho dějin.

⁷¹⁴ Viz např. Gollova báseň k založení Národního divadla, v níž zaznívá podobný motiv, jako v citované ukázce: *„Až dokončeny budou dnešní činy
A mus sborem devaterý zazní hlas,
Zpěv musy tragické ať učí nás,
Že národ nehynie, leč z vlastní viny.“*

A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 5, inv. č. 388. Typografická beseda ke dni 16. května 1868. Praha 1868. Vyd. Ed. Grégr. Na tištěném listě se nachází Gollova poznámka, že k sepsání básně byl vyzván Janem Nerudou.

⁷¹⁵ Viz Jaroslav GOLL, *O některých důležitých momentech českých dějin*, Lumír 2, 1866, č. 8, s. 123-124.

⁷¹⁶ *Tamtéž*, s. 123.

⁷¹⁷ TÝŽ, *František Palacký*, s. 52-53.

Gollovy *smělé oblouky* můžeme chápat jako *pozůstatek* mladických představ o povaze dějinného procesu. Ovšem lze si tento fenomén, vzhledem k intenzitě jeho projevů v Gollových dílech, představovat skutečně jen v rovině pouhého *pozůstatku* mladického myšlení, tj. něčeho vlastně už dávno zašlého, co se již těší autorově oblibě jenom jako nostalgicky vzpomínaný exponát odumřelé minulosti? Pro kriticky uvažujícího Golla by taková forma ospravedlnění mohla být jen sotva postačujícím důvodem k tak časté tvorbě příznačných oblouků. Tento pozůstatek se tudíž tím, že byl tak hojně používán, musel stát součástí nějakého jiného myšlenkového vzorce, který mu v rámci Gollova myšlení vtiskl novou úlohu a tím i opodstatnění. Roli tohoto nového zdroje, dle mého uvážení, sehrál právě již zmíněný *pedagogický moment*.

Lze tedy vyslovit následující závěr: ve chvíli, kdy Gollovy *smělé oblouky* a *aktualizace*, vlivem jeho průběžného duchovního zrání, postupně ztrácely své metodologické opodstatnění – dané původním nekritickým přijímáním Palackého koncepce českých dějin – nacházely v jeho myšlení nové, neméně důležité místo, v podobě *účinné didaktické pomůcky*. Vyslovená hypotéza je doložitelná tehdy, uvědomíme-li si, že z hlediska užívání sledovaných díků rysů je v Gollově vývoji patrný zhruba tento postup: od prvotního nadšeného, metodologicky motivovaného užívání, přichází od počátku 70. let jisté vystřízlivění, dané odborným vyškolením a okouzlením možnostmi historické kritiky, které se u Golla dostavilo zejména během jeho zahraničního studijního pobytu. V jádru sedmdesátých let se proto v rámci jeho produkce setkáváme jen s ryze analytickými, faktografickými studiemi, v nichž nenachází místo nic, co není exaktně vyvoditelné přímo z pramenů. Prvek zobecnění a občasná potřeba spekulace se objevují až od sklonku sedmdesátých let, tedy přesně v době, kdy se naplno rozjíždí Gollova pedagogická dráha. Spolu s jejím vyvrcholením pak na přelomu století kulminují i zobecňující pasáže v jeho dílech. Příčiny Gollovy záliby v nadčasových exkurzech byly tedy jak metodologické, tak didaktické. Nepůsobily však souběžně, ale první se postupně - vlivem vnějších okolností (Gollova pedagogická kariéra) - přetransformovala ve druhou.

Obě varianty funkce Gollových *oblouků* uvádí konec konců v soulad Pekařovo konstatování: „*Goll se zvláštním zájmem sledoval přerod ideí a změnu názorů o téže hodnotě nebo téžže problému nebo protivy dob stavěl v účinné paralele proti sobě (...)*“⁷¹⁸ (zvýř. R.P.) Pokud Pekař zvolil pro ony gollovské paralely adjektivum „účinné“, evokuje tím jejich didaktický smysl. Účinné jsou proto, že jev na bázi přirovnání přibližují a tím vysvětlují.

⁷¹⁸ J. PEKAŘ, *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, s. 247.

A ještě jeden příklad, tentokrát z Gollovy korespondence: roku 1922 napsal ze svého letního pobytu v Louňovicích pod Bláníkem Pekařovi velice zajímavou věc: „*Zmínil jsem se o Madelinově knize (revoluce). Dávno jsem nic nečtl, co by mne tak zajímalo. Ovšem předpokládá to znalost věcí, a to podrobnou. Co zvláště zajímá, jsou paralely – s naší dobou. Kniha pomáhá k lepšímu porozumění doby, kterou jsme prošli a ve které ještě žijeme (et vice versa). Jak se to opakuje! (...) Přijde pro nás něco, co by odpovídalo – Napoleonovi?*“⁷¹⁹ (zvýr. R.P.). Odpovědi na poslední otázku se Goll již nedočkal. Jeho – ve své době ještě řečnickou - otázku roku 1945 vzkřísil až Jaroslav Werstadt a bez rozpaků ji ihned také zodpověděl: ano, přišlo: Hitler.⁷²⁰ Gollova slova jsou pro nás však klíčová v jiném ohledu. Oceňují totiž napříč časovou osou vedené paralely a analogie proto, že pomáhají k lepšímu porozumění době, čili proto, že mají mohutnou didaktickou hodnotu. Daleko problematičtější se ovšem jeví ono spojení „co by odpovídalo – Napoleonovi“. Jaký smysl tu má pojem „odpovídat“, resp. jinak řečeno „být podoben“? Rozdíl spočívá v tom, chápeme-li ono „odpovídání“ *geneticky*, tj. jako přímou návaznost a jakousi dědičnost či vyrůstání, nebo prostě *symbolicky*, tj. „pouze“ obrazně? V prvním případě se naše mysl obrací k *dějínám* jako takovým, v druhém pak k *historické paměti*. Jestliže ale vzpomeneme na to, co bylo vyřčeno o Gollově vztahu k údajným principům zákonitosti v dějinách, pro něž je prvek genetického opakování daných jevů nosným elementem; a také k Masarykově koncepci stále živých konstant českých dějin na způsob věčných platónských ideí, která je rovněž zkonstruována na podkladě genetického spojení substancí dějinných jevů, považují za vhodnější upřednostnit tu variantu, která hovoří o Gollově obdivu k účinně, tedy záměrně a v tomto smyslu proto uměle vedené paralele, mající za cíl *didaktický užitek*.

Můžeme říci, že fenomén aktualizací má v Gollově pedagogickém myšlení zásadní postavení proto, že nejsou řečeny za účelem agitace ve jménu nějakého politického programu - jako to u většiny dějinných aktualizací bývá obvyklé⁷²¹ – nýbrž z důvodu hlubšího pochopení a osvojení látky.⁷²² V čistě didaktické a nepropagandistické komunikaci pak mají dvojí stěžejní význam: *noetický* a *stimulační*, neboť aktualizace jednak „*žákům*

⁷¹⁹ *Gollův dopis Pekařovi z 20. srpna 1922*, in: J. KLIK (ed.), *Listy úcty*, s. 638.

⁷²⁰ František KUTNAR – Jaroslav WERSTADT, *Odkaz a úkol. Dva projevy k naší dnešní obci historické*, Praha 1946, s. 22.

⁷²¹ V 19. století se můžeme setkat s četným užíváním aktualizací, zejména v německé (např. Mommsen, Droysen, Treitsche, Sybel), francouzské (např. Sorel, Fustel de Coulanges) nebo ruské (např. Solověv) historiografii. Jedná se však zpravidla o projevy politické tendence, nesené zvláště ideou nacionální horlivosti (zejm. Treitsche).

⁷²² Srov. Marek ĎURČANSKÝ (ed.), Jaroslav BIDLO, *Moje styky s Gollem*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 661. Bidlo píše: „*Přednáška byla jasná, pěkné formy, protkávána 'duchaplými' floskulami a vložkami, které však přispívaly k zvýšení zájmu.*“

*přibližuje smysl lidského snažení v minulosti ve vztahu k současnosti*⁷²³ a jednak „*pomáhá žákům pochopit smysl dějepisného vyučování*“⁷²⁴ a je tudíž „*jednou ze složek průběžné motivační metody dějepisného vyučování*“.⁷²⁵

Vedle oblouků poukazují na důležitost didaktického aspektu v Gollově myšlení i další dikční rysy. Významným ukazatelem je jeho obrana zaběhlého historiografického pojmosloví, kterou lze demonstrovat na příkladu užívání názvu „Rakousko“ pro habsburské državy před polovinou 18. věku.⁷²⁶ Goll by přece jako prototyp tzv. „pozitivistického“ dějepisce měl zcela bez ohledu na vnější dopady bojovat za sterilitu a detailní přesnost v dějepisectví užívaných pojmů. Neučinil tak, neboť si uvědomil, že takovými zásahy sice na jedné straně dosáhne uznání úzké komunity „čistých historiků“, ale na straně druhé způsobí totální chaos v historickém vědomí zbytku společnosti. Posvětil-li se pojem „války o dědictví zemí domu habsburského“ jako historicky přesnější, než zaběhnutý pojem „války o dědictví rakouské“, důsledkem bude jen záměrné ztížení přístupnosti historie ze strany zájmu laické veřejnosti, v důsledku čehož vznikne mezi oběma světy nepřekročitelná bariéra. Jestliže byl tedy Goll schopen i tímto způsobem korigovat formální a vyjadřovací styl svých prací, činil tak výhradně z přesvědčení, že podobné úpravy učiní jeho dílo didakticky upotřebitelnější a pedagogicky prospěšnější.

4.2 UČÍCÍ BADATEL, NEBO BÁDAJÍCÍ UČITEL?

Přecházím k druhému dokladu o významu pedagogického ducha v Gollově myšlení. Je jím náčrt přímých souvislostí mezi jeho badatelským a učitelským zaměřením. Výuka a tvorba, v institucionalizované podobě univerzita a badatelna, pro něj byly vzájemně spojenými nádobami. Goll nebyl, narozdíl od mnohých svých kolegů, schopen oba světy rozdělit. Vysvětlovat např. jeho přechod od novověké ke středověké látce, ke kterému došlo s počátkem 80. let 19. století, pouze z didaktického hlediska by bylo krajně zjednodušující. Nicméně i tento aspekt zde sehrál významnou roli. Kamil Krofta zdůraznil, že Gollova orientace na středověké dějiny vyplynula do značné míry právě z pedagogického ohledu, neboť jestliže chtěl své studenty v semináři učit zásadám historické kritiky, věděl, že nejlepším prostředkem pro to jsou prameny středověké provenience.⁷²⁷ Vyžadují totiž sběhlost v pomocných vědách historických, cizích jazycích, ve schopnosti kritického

⁷²³ J. JANOVSKÝ a kol., *Základy didaktiky dějepisu*, s. 72.

⁷²⁴ *Tamtéž*.

⁷²⁵ Stanislav JULÍNEK a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2004, s. 166.

⁷²⁶ Viz J. GOLL: *Válka*, s. 93.

⁷²⁷ Viz K. KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepisectví*, s. 255.

posouzení pravosti pramenů a samozřejmě také v umění interpretace jejich smyslu, která předpokládá širokou obeznámenost s „duchem“ středověku. Kromě toho jsou středověká témata heuristicky vyčerpatelná a tudíž je možno je uchopit jako celek a dojít tak k definitivním závěrům. V takovém duchu fungoval Waitzův seminář, v němž se mladý Goll ještě usilovně snažil aplikovat mediévistické metody na látku z novověkých dějin.⁷²⁸ Během vlastní učitelské praxe však vědomě navázal na model, který poznal v Göttingen. V souvislosti s Gollem Krofta málokdy opomněl připomenout, že k dějinám českého náboženského hnutí byl přiveden „jejich problémy pro historickou kritiku.“⁷²⁹ A z téhož důvodu dovedl své dějiny Jednoty bratrské jen do poloviny 16. století: zde pro něj končí ona lákavost historické látky, která by natolik kriticky myslícího ducha mohla i nadále tak silně fascinovat.⁷³⁰

Je zajímavé sledovat, nakolik se Gollova náplň výuky zrcadlila v jeho vlastní tvorbě.⁷³¹ Existují práce, které vznikly přímo jako produkt výsledků seminárních cvičení. Goll v nich sumarizoval výsledky, k nimž se svými studenty během kritické a interpretační aktivity dospěl.⁷³² Z německy psaných zpráv o průběhu historického semináře, které Goll pravidelně zasílal Josefu Emlerovi, se dozvídáme, že v zimním semestru 1890 byla předmětem cvičení – vedle éry Jindřicha III. – také problematika druhé křížové výpravy Přemysla Otakara II.⁷³³ Není vůbec náhodou, že jen zakrátko poté vydává Goll studii s názvem *Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšiti biskupství olomoucké na arcibiskupství*.⁷³⁴ „Pouhá“ školní diskuze s „pouhými“ studenty – která zvláště díky seminární práci mladého posluchače J. Pekaře⁷³⁵ překonávala běžnou úroveň seminární výuky – se tehdy pro Golla stala natolik inspirativní, že se odrazila i v jeho vlastním bádání.

⁷²⁸ Viz J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 86.

⁷²⁹ Goll to napsal Kroftovi ve svém autobiografickém dopise. Viz K. KROFTA, *Úvod*, s. II; TÝŽ, *Jaroslav Goll* (1907), s. 17. Srov. V. NOVOTNÝ *Jaroslav Goll*, s. 282.

⁷³⁰ Viz J. GLÜCKLICH, *Jaroslav Goll zemřel*, s. 2.

⁷³¹ Srov. Josef PETRÁŇ, *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy do roku 1948*, Praha 1983, s. 213.

⁷³² Viz J. GOLL, *Der Fürstentag von Tribur und Oppenheim*, s. 389-399; TÝŽ, *Příspěvky k rozboru Řehoře Tourského*, s. 35-45; TÝŽ, *Samo und die karantanischen Slaven*, s. 443-446; TÝŽ, *Dva příspěvky ke kritice Tomanova Husitského válečnictví*, s. 54-69; TÝŽ, *Kosmas II*, ČČH 6, s. 355-357; TÝŽ, *Zu Brunnos von Olmütz*, s. 487-490.

⁷³³ LA PNP, fond Josef Emler, kart. 2: Rukopisy cizí, složka: Goll, Jaroslav: Zprávy o historickém semináři z let 1890-1893. Wintersemester 1890-1891.

⁷³⁴ Viz Jaroslav GOLL, *Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšiti biskupství olomoucké na arcibiskupství*, ČMM 15, 1891, s. 102-109.

⁷³⁵ Jednalo se o práci *Kandidatury krále Přemysla Otakara II. na německý trůn*. Goll v citovaném listu Emlerovi doporučoval její zveřejnění, neboť se podle něj kromě důrazu na prameny vyznačovala také svébytností úsudku. Studie nakonec vyšla na pokračování v ČMM 1891, 1892 a 1893.

Projekce náplně práce na univerzitě do Gollovy domácí badatelské dílny je patrná i v dalších segmentech jeho díla.⁷³⁶ Připomeňme si některé příklady. Byly to přednášky o reformaci v letním semestru 1876, které Golla motivovaly k podniknutí výzkumných cest do zahraničních archivů, v nichž shledal množství materiálu pro dějiny českého náboženského hnutí, jež vyústily v intenzivní zájem o počátky Jednoty bratrské.⁷³⁷ Pozornost věnovaná dějinám počátků anglické ústavnosti pak na základě univerzitních čtení ze zimního semestru 1878-1879 zase vykrystalizovala v populárně laděnou studii z téhož roku. I stať o dějinách a dějepisu vznikla na podkladě úvodníků, které Goll pravidelně pronášel při zahajování některých přednášek. Přelom osmého a devátého decenia devatenáctého století pak v jeho výuce znamenal obrat k politickým a diplomatickým dějinám středověku. V letním semestru 1892 přednášel o středověkých kontaktech Čech a Prus a o čtyři roky později se soustředil na evropské dějiny 15. století, čímž evidentně kopíroval linii geneze své slavné knihy *Čechy a Prusy ve středověku*. I toto očividné spojení mezi světem univerzity a badatelny poukazuje na důležitost pedagogického momentu pro celkový vývoj Gollovy tvorby.

4.3 PAEDAGOGUS NASCITUR

Jak vidno, Goll vnímal své pedagogické povolání velmi intenzivně a jistě lze dát zapravdu tvrzení, že si byl „*vědom svého odhodlání sloužit především univerzitě.*“⁷³⁸ „*Svou učitelskou činnost pokládal jsem za hlavní svůj úkol, ne spisovatelskou*“ napsal v roce 1906 jednomu ze svých žáků.⁷³⁹ Není pochyb, že se s darem osobního kouzla a charismatu už narodil. Prvního aplausu za působivé vystoupení se mu dostalo již v době gymnaziálních studií, když svým spolužákům vykládal o Calderonovi.⁷⁴⁰ Ani v době své univerzitní kariéry neměl co do oblíbenosti u studentů žádného odpovídajícího soupeře. Mimořádné popularitě se těšil již během učitelování na střední škole.⁷⁴¹ Každý, kdo prošel škamny jakéhokoli vzdělávacího stupně potvrdí, že studenti hodnotí vyučujícího vždy v komplexu jeho zjevu: od stylu a módního vkusu přes rétorickou zdatnost, organizační schopnosti a chování, odbornost, až po pozornost, kterou svým studentům věnuje.⁷⁴² Ve svých „*Lehrjahre*“ si těchto momentů

⁷³⁶ Následující údaje o Gollových univerzitních přednáškách jsou převzaty z práce K. Kazbundy. Viz K. KAZBUNDA, *Stolice dějin 2*, s. 217-219; TÝŽ, *Stolice dějin 3*, s. 51-60. O návštěvnosti Gollových přednášek v porovnání s jeho kolegy viz Jiří SUK, *Studie o počátcích Gollovy školy*, in: *Problémy dějin historiografie VI*, s. 147-169.

⁷³⁷ Viz Jaroslav GOLL, *Archiv Ochránovský*, ČČM 50, 1876, s. 733-752.

⁷³⁸ K. STLOUKAL, *Jaroslav Goll*, s. 121. Srov. K. KROFTA, *Masaryk, Goll a české dějepisectví*, s. 247.

⁷³⁹ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5. Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 15.

⁷⁴⁰ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5. Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 2.

⁷⁴¹ Srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 77-78.

⁷⁴² Ke Gollovým reflexím svých pedagogů viz J. ČECHURA, *Historikem z nouze?*, s. 287-290.

samozřejmě všimal i Goll, který v tomto smyslu oceňoval působení K. Höflera.⁷⁴³ Také v pozdějších letech často mluvil o potřebě jistého niternějšího souznění mezi učitelem a žákem. Ve svých přednáškách k úvodu do studia dějepisu věnoval této problematice poměrně značný prostor a mnohé z jeho stanovisek neopustilo sféru diskuzí o didaktice dějepisu dodnes.⁷⁴⁴

Tedy proto se Goll zcela vymyká měřítkům, která uplatňujeme na vědecké pracovníky z uzavřených akademických pracovišť. Nic naplat, že recepci německých a francouzských metod, které Goll učil své žáky, přinesli do českého prostředí již Tomek s Höflerem. V očích studenta hraje zásadní roli to, že Goll „po rozdělení univerzity působil jako zjevení“⁷⁴⁵ své posluchače doslova „elektrizoval“ a svými způsoby se pro ně stal i „lidsky přitažlivým.“⁷⁴⁶ „Při jeho přednášce posluchač přímo žil dobu, o níž Goll přednášel, viděl živé, konkrétní lidi a radoval se i zase tesnil podle úspěchu neb neúspěchu dobré věci. Byla to zkrátka živá historie (...).“⁷⁴⁷ Jakým konkurentem mohl být takovému muži sebelepší vědec a erudit Tomek, jehož přednášky byly „více než suché, pouhé mechanické předcítání dávno hotových a všem známých archů“⁷⁴⁸ a který byl „svou nevšímavostí ke studentům přece tak proslulý“⁷⁴⁹ Šusta dokonce vzpomíná na to, jak V. Novotný mezi spolužáky parodoval Tomkův projev a spolu s B. Navrátilem předváděl, „jak by asi Tomek s Kalouskem na staročeské veselici tancovali dupáka.“⁷⁵⁰ Nic naplat, že to byl Gindely, kdo se už před Gollem snažil inkorporovat důležité momenty českých dějin do rámce dějin evropského západu, když nebyl svým působením na univerzitě ani pronikavý ani výrazný a vždy jej chápal až jako druhořadou činnost.⁷⁵¹ Nic naplat, že u zrodu historického semináře na české univerzitě stál po Gollově boku také J. Emler, když byl člověkem bez názoru, bez schopnosti

⁷⁴³ Viz Jaroslav GOLL, *Konstantin Höfler (nekrolog)*, ČČH 4, 1898, s. 69-70. Srov. F. MACHILEK, *Jaroslav Goll*, s. 165. K Höflerovu působení na univerzitě viz zvl. Alena BERÁNKOVÁ, *Konstantin Höfler na pražské univerzitě*, in: *Problémy dějin historiografie VIII*, s. 45-84; Blanka ZILYNSKÁ, *Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel*, in: Pavel SOUKUP – František ŠMAHEL (edd.), *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Praha 2004, s. 193-224.

⁷⁴⁴ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 68-80. Aktuální je zvl. jeho představa o požadavcích na studenty během examínací.

⁷⁴⁵ Z. NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk IV*, s. 15.

⁷⁴⁶ J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 33-34.

⁷⁴⁷ Z. NEJEDLÝ, *Dějiny českého národa*, s. 93.

⁷⁴⁸ *Tamtéž*.

⁷⁴⁹ TÝŽ, *T. G. Masaryk IV*, s. 13. Srov. Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 240.

⁷⁵⁰ J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 37. Srov. Milan SVOBODA, *Ojedinelá parodie na historické texty V. V. Tomka?*, in: W. W. Tomek, s. 225 – 227; Jaroslav TEPLÝ, *Wacław Wladivoj Tomek v pamětech některých svých posluchačů*, in: *Tamtéž*, s. 175-181. Miloš ŘEZNÍK, *W. W. Tomek jako pedagog*, in: B. JIROUŠEK – J. BLÜML – D. BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 131-149; Zdeněk ŠIMEČEK, *Seminární cvičení k českým dějinám V. V. Tomka v letech 1852 – 1854*, in: L. SLEZÁK – R. VLČEK (edd.), *K počtům Jaroslava Marka*, s. 49-72.

⁷⁵¹ A AV ČR, fond Kamil Krofta, kart. 5. Opis Gollova dopisu Kroftovi, s. 13. Dále srov. J. MAREK, *Jaroslav Goll*, s. 51; K. KROFTA, *Antonín Gindely*, s. 132, 142.

nadchnout se pro ideál;⁷⁵² člověkem, během jehož monotónních výkladů posluchači většinou podřimovali⁷⁵³ a který vedle Golla vypadal – slovy J. Bidla – „jako ocásek.“⁷⁵⁴

Když v polovině 80. let vypukla Rukopisná smršť, Gollova autorita neskonalé vzrostla. Svým vystoupením naplnil vrchovatě to, co je třeba u jakékoli společenské autority – a tím spíše pedagogické – cenit nejvýše: schopnost *jít příkladem*.⁷⁵⁵ Studenti zajisté mohou respektovat vědeckou erudici svého učitele, mohou si jej vážit jakožto odborné kapacity, avšak nejde-li jim takový pedagog zároveň příkladem svým lidským a mravním jednáním, nejsou mu z hlediska přímého vlivu na studenty jeho odborné kvality příliš platné. Proto není užívání pojmu *Gollova škola* žádnou nespravedlností vůči Antonínu Rezkovi, který v neklidném roce 1886 nenalezl dostatek odvahy postavit se Tomkově a Kalouskově autoritě.⁷⁵⁶ Sám si tím v dějinách české historiografie přisoudil roli věrného sekundanta generace tzv. Palackého pokračovatelů, zejména V. V. Tomka, s nímž byl jeho vztah nejužší. Rezek bezesporu na studenty působil a bylo by nespravedlivé upírat jeho zemité osobnosti jisté charisma. Zároveň ale nedokázal riskovat svou kariéru ve prospěch pravdy, tak, jako to učinil Goll. Angažovanost v rukopisném boji byla především mravní výzvou, nebylo třeba být odborníkem na problematiku písemných pramenů raného středověku, což podle některých názorů Rezkovi účast ve sporu neumožňovalo.⁷⁵⁷ V boji o Rukopisy zdaleka nešlo jen o dílčí vědecký problém, ale především o otázku *autority* vědy, která se v tomto okamžiku českých dějin výjimečně ocitla ve společném táboře s vizionářskými hlasy, jež kladly důraz na budoucnost národa, nutnost čistoty jeho tradic, na jeho étos. Možná bychom právě od budoucího vrcholného politika čekali při takové konstelaci hodnot poněkud jiné nasazení, než s jakým se tehdy setkáváme u Rezka. Když v roce 1900 získal ministerské křeslo v Koerberově vládě, chápal to jako největší úspěch své životní kariéry. Těžko si lze něco podobného představit u Golla, který usedl do lavic panské sněmovny až tehdy, když cítil, že svým studentům už nemůže být „plně k dispozici“, jako dřív. Život mimo univerzitu si v době svých vrcholných sil nedokázal představit. Nebylo obtížné to postřehnout a věděli to tudíž předně jeho studenti.

⁷⁵² Viz Z. NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk IV*, s. 10-11.

⁷⁵³ Viz J. ŠUSTA, *Mladá léta*, s. 39-40, 65.

⁷⁵⁴ Viz J. BIDLO, *Moje styky s Gollem*, s. 661. Srovnání Golla a Emlera viz J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1906), s. 17-18.

⁷⁵⁵ Srov. Jaroslav WERSTADT, *Jaroslav Goll*, *České slovo* 21, 9. červenec 1929, č. 158, s. 5.

⁷⁵⁶ Ke sporu o Rukopisy, jako periodizačnímu mezníku, jímž vzniká *Gollova škola*, viz Z. BENEŠ, *Pojmy*, s. 369; Zdeněk FIALA, *Sto let od narození Václava Novotného*, *ČsČH* 17, 1969, s. 379.

⁷⁵⁷ Viz B. JIROUŠEK, *Antonín Rezek*, s. 194.

Fenomén *Gollovy školy* je s ohledem na výše řečené třeba chápat nikoli v metodologickém, ale pedagogickém smyslu.⁷⁵⁸ Pedagog může stvořit svou školu jen uceleným vlivem celé své osobnosti.⁷⁵⁹ Na české dějepisectví nezapůsobilo toliko Gollovo dílo, nýbrž Goll sám. Byla to celková síla jeho osobnosti, která mu vtiskla „pečeť svého ducha.“⁷⁶⁰

Podmanivému kouzlu starého muže přitom podléhali ještě i někteří představitelé generace žáků Gollových žáků, což je zvláště pozoruhodné, uvědomíme-li, že šlo o generaci ke starší historiografické tradici zpravidla dosti kritickou a že to byla právě ona, která se poprvé ve vývoji českého dějepisectví od Gollových metodologických postulátů zcela emancipovala a přinesla do našeho prostředí skutečně nové obzory. Myšlenkový svět těchto nadějných historiků byl již zcela jiný, než ten, v němž se pohyboval Goll. Avšak přesto, že starému profesorovi mohli být v oblasti teorie historické vědy již ve studentských letech velmi vážnými oponenty, uvědomovali si, že Goll symbolizuje ještě „něco více“, než názory obsažené v *Dějínách a dějepisu*. Velmi procítěně vzpomínal na Gollovo charisma Zdeněk Kalista,⁷⁶¹ ale také jiní, mnohem prozaičtější dějepisci, než byl autor *Tváře baroka*. Otakar Odložilík např. píše, že *při rozhovoru s ním není se možno ubrániti dosti silnému dojmu.*⁷⁶² Také u F. M. Bartoše – vedle Jana Slavíka vůbec největšího rivala Gollova neoblíbenějšího žáka – můžeme číst, že přes všechny projevy stáří a úbytku sil „byly Gollovy přednášky stále úrovně evropské, nejvyšší úrovně, jaké jsem poslouchal v Praze.“⁷⁶³

Porozumět smyslu Gollova působení si vyžaduje schopnost ocenit hodnoty, které nejsou zhmotnitelné. Nezanechal po sobě kvanta popsaných stran, která by postupem času – nejlépe v kožené vazbě – našla místo v každé knihovně.⁷⁶⁴ Zůstalo po něm něco jiného: duch člověka, jeho kouzlo, šarm, charisma a podmanivý vliv.⁷⁶⁵ Takovou formu odkazu lze uchovávat jen obtížně a dodejme, že české společensko-politické klima pogollovské epochy tento náročný úkol nijak neulehčovalo. Nejsme-li ani dnes schopni hlavní Gollův vliv reflektovat jenom proto, že není příliš dobře kvantifikovatelný a vyjádřitelný počtem objemných bibliografických jednotek, že není hmatatelný a vždy jej bude možno „pouze“

⁷⁵⁸ Srov. K. KAZBUNDA, *Stolice dějin* 3, s. 171; K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1907), s. 29.

⁷⁵⁹ Srov. Ladislav HOFMAN, *O organizaci historického studia na vysokých školách v Paříži*, ČČH 8, 1902, s. 300.

⁷⁶⁰ K. KROFTA, *Jaroslav Goll*, (1907), s. 23.

⁷⁶¹ Viz Z. KALISTA, *Po proudu života* 2, zvl. s. 71-77.

⁷⁶² Otakar ODLOŽILÍK, *Deníky z let 1924 – 1948. I. 1924 – 1939*, Praha 2002, s. 91.

⁷⁶³ František Michálek BARTOŠ, *Vzpomínky husitského pracovníka*, Praha 1970, s. 26.

⁷⁶⁴ Srov. krásná slova J. Šusty: „Goll naopak, jsa si dobře vědom toho, čím mladá vysoká škola národu i dorostu býti má a musí, neváhal vzdáti se lákavé vyhlídky na napsání nejedné knihy, jež by pak snad v životní rozvaze jeho byla zvláště honosně jmenována, jen aby česká práce odborná v jeho oboru mohutněla přílivem nových, dobře vyškolených pracovníků.“ J. ŠUSTA, *Jaroslav Goll*, (1926), s. 2.

⁷⁶⁵ Snad nejsilněji tento prvek artikuluje článek Z. NEJEDLÝ, *Jaroslav Goll* (1906), s. 499-504.

niterně vnímat a cítit, tak, jako jej cítili jeho žáci, je třeba hledat problém spíše na naší, než na Gollově straně. Jeho odkaz je příkladem jevu, kdy do historického vědomí a kolektivní paměti určité society nevstupuje až nějaká konkrétní lidská myšlenka, zanesená v mnohosvazkovém díle, nýbrž *sám člověk v celku své osobnosti*. Být Gollovým žákem znamenalo především subjektivní vyznání osobních sympatií k živoucí bytosti člověka, jenž na své okolí fatálně zapůsobil prostřednictvím výjimečného pedagogického daru, který co do intenzity, v níž rezonoval, nenašel v české historiografii dodnes srovnatelné období.

Závěr

Charakter posledních řádků snad může vyvolat zdání, že namísto všeobecně deklarované potřeby konečně *demýtizovat Golla* usiluji spíše o zakonzervování stereotypních výkladů a emblémů, které se kolem jeho osobnosti vytvořily ve vývoji její reflexe. Věřím, že dvě nosné kapitoly 2. a 3. předkládané práce jsou dostatečným důkazem toho, že tomu tak není a že v dosavadním chápání Gollova myšlenkového světa spatřuji četné momenty, jež do sféry nepodložených mýtů skutečně patří a které jsem se tudíž pokusil podrobit náležitě revizi. Předchozí část pak nabídla možný výkladový rámec, na jehož základě je možné porozumět celku Gollova působení, které vtiskuje jeho místu v českém dějepisectví určitý nezaměnitelný význam a smysl.

Při snahách *demýtizovat Golla* je nutné důsledně rozlišovat dvě věci a mít na paměti, že demýtizace, coby odstraňování nepodložených nánosů iluzorních představ, které se nahromadily v průběhu reflexe určité dějinné skutečnosti a participovaly tak na vytvoření jejího zkresleného obrazu, se nikdy nesmí zvrtnout v programovou ignoraci všech těch komponentů daného obrazu, které jsou svou povahou iracionální a nelze je empiricky dost dobře doložit ani vyjádřit, což však zároveň nevylučuje jejich existenci. Jestliže budeme k úkolu Gollovy demýtizace přistupovat tak, že se od nás vyžaduje nekompromisní vymazání všeho, co překračuje rámec možností empirického poznání a racionálního odůvodnění; pak hrozí, že nám z celkového obrazu Jaroslava Golla zbyde pouhé ztělesnění určitých názorů a vědeckých postupů, přičemž nám duchovní dimenze jeho osobnosti, která činí z pouhého nosiče dat (jež pouze informují) živého člověka (jenž vpravdě působí), nepozorovaně proklouzne mezi prsty.

Nedoceněním této skutečnosti pak v některých případech dochází k paradoxní situaci, že údajný „pozitivist Goll“ je z pozic některých současných kritiků a bořitelů „jeho mýtu“ posuzován pod přísně „pozitivistickým“ úhlem pohledu, proti kterému se postmoderní myšlení tak rádo vymezuje. Vždyť jak jinak nazvat postupy, které záměrně neberou v potaz takové pramenné zdroje, jež zachycují *niterné pocity* Gollova bezprostředního okolí z reality jeho zjevu, *zážitky* z celkové kompozice jeho osobnosti a *subjektivní dojmy* z jeho vystupování; které chápou jako nejtypičtější projevy onoho škodlivého „mýtu“, jenž je třeba nahradit portrétem individua, jehož celková síla osobnosti, vliv a působení se vyčerpávají racionálními a empiricky zachytitelnými projevy, jako je zvláště prezentace určitých názorů. Prvek onoho obtížně vyjádřitelného osobního kouzla tak zůstává stranou pozornosti a je neoprávněně odsunut do nežádoucí sféry mýtických představ. „Pozitivismus“ takového

přístupu spočívá v tom, že se vůbec nesnaží *vcítit se* do prostředí, o kterém píše, ale usiluje jen o to, analyzovat a zmocnit se jej čistě racionálními a empirickými prostředky. V kontextu možností a sebe prezentace soudobé vědy jde vsutku jen o těžko obhájitelný postup. Právě dnes se po dlouhých letech zjednodušujícího materialismu opět zdůrazňuje klíčová role takových entit, jako je subjekt, jeho duch a mnohvrstevnatý horizont dosahu jeho působení. Pojímat charisma nějaké osobnosti, která svým kouzlem prokazatelně strhovala, či přinejmenším silně imponovala svému okolí, jako výplod pouhého mytického poblouznění, bylo vpravdě signifikantní pro svět pozitivistické a materialistické filozofie devatenáctého století a nemá vůbec nic společného ani s postmoderním programem ani se zdravým rozumem, jehož nejvyšším výkonem je – řečeno s Pascalem – přiznat své hranice.

Adekvátní porozumění místu, které Jaroslavu Gollovi v dějinách české historiografie právem náleží, si proto vyžaduje především schopnost a ochotu smířit se s tím, že ani význam představitelů dějin vědy nelze posuzovat jen v redukci na „objektivní“ a racionální měřítko, která nám umožní poznat, zda byli nositeli změn paradigmatu, jestli vytvořili nějaký nový odborný program a stali se tak iniciátory nové *vědecké revoluce*.⁷⁶⁶ Symbolem určité éry ve vývoji vědy se totiž mohli stát i z jiných, daleko vnitřnějších, osobitějších a subjektivnějších důvodů, než je prezentace převratných vědeckých stanovisek. V tomto směru představuje Jaroslav Goll zcela typický příklad.

Ke zvyklostem závěrečných ohlédnutí neodmyslitelně patří také stručná bilance zjištěných poznatků. Jelikož se domnívám, že jsem svá jednotlivá stanoviska dostatečně zdůvodnil i shrnul již ve vlastním textu, nevidím na tomto místě důvod k jejich mechanickému opakování. Omezují se proto jen na několik rámcových a elementárních charakteristik výsledků provedeného výzkumu:

Po úvodní části jsem v dílčích bodech druhé kapitoly dospěl k závěru, že Gollova metodologie disponovala určitými specifiky, která nám dovolují řadit jej po bok těch českých historiků, jež překonali popisné *faktopisectví* tzv. liberálního dějepisectví druhé poloviny devatenáctého století, ať už šlo o ryze encyklopedické pojetí dějepisu u V. V. Tomka, nebo o úzké spojení historiografie s prosazováním národně-emancipačních a politických cílů, ze kterého se nikdy nevymanil Josef Kalousek a do značné míry zůstával

⁷⁶⁶ Společně s tímto pojmem recipuji Kuhnův model vývoje vědy, viz Thomas Samuel KUHN, *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 1997.

tomuto signifikantnímu rysu pozdně obrozenecké historiografie věren také Antonín Rezek. V oblasti metodologie překročil Goll obzory této éry zvláště postupným zráním svého historického myšlení, které jsem nazval cestou *od poznání k porozumění*, ale také svým pojetím „objektivitý“ historického poznání, jež vzbuzuje ostrý kontrast zejména ve srovnání s pohledem Tomkovým. Je-li tedy některými představiteli soudobých dějin dějepisectví Gollovým metodologickým postulátům upírána dostatečná originalita na to, aby mohla být pojímána jako zásadnější posun ve vývoji české historiografie, domnívám se, že se tak činí poněkud nespravedlivě.

Třetí kapitola přinesla naopak zjištění, že Gollova stanoviska, jež hájil v dobovém historiografickém diskurzu, nepředstavovala ve své době mezi historiky žádnou výraznější výjimku, která by neodpovídala tehdejšímu standardu, či dokonce pokulhávala za dominujícím trendem dějepisectví, ať už šlo o zdůvodnění jistého „privilegia“ politických dějin, o přístup ke kulturní historii nebo o definování podstaty historiografie v rámci systému věd. Také v tomto smyslu byl Jaroslav Goll člověkem své doby a jestliže z jejího horizontu v některých aspektech vybočoval, bylo to prokazatelně spíše směrem kupředu k Pekařovi a Šustovi, nežli zpět k Tomkovi a Palackému.

Podstatou čtvrté kapitoly byla snaha zdůraznit, že hodnocení významu konkrétní osobnosti nemusí vždy splývat s pouhým posouzením originality jejího díla, především ve smyslu míry kumulace nových vědeckých informací a inovace koncepčního podhoubí daného pole bádání. Vezmeme-li vážně Gollova slova, podle nichž „*akademický učitel více než uznání svých vlastních prací si máje ceniti uznání prací svých žáků*“, ⁷⁶⁷ ke kterým si později připsal, že „*akademický učitel není proto akademický, aby produkoval knihy, ale žáky*“, ⁷⁶⁸ máme před sebou dostatečný důvod pro to, abychom celek jeho přínosu české historiografii mohli vyhodnotit jako vpravdě mimořádný. Byl to on, jeho pedagogické působení, jež vtisklo českému dějepisectví tvář, která mu v první půli dvacátého věku vynesla jméno vskutku evropské úrovně. Ačkoli se na formování této budoucí elity českého dějepisectví nezanedbatelně podílely i jiné osobnosti, z nichž není možné přehlížet zvláště vliv Rezkův, je po mém soudu ze skutečnosti, že se drtivá většina těch nejúspěšnějších studentů sama, dobrovolně a vědomě nazývala *Gollovou školou* sdostatek zřejmé, kdo sehrál v tomto procesu onu klíčovou a rozhodující roli integrujícího subjektu. Můžeme sice hledat racionální důvody pro doložení neadekvátnosti a nepřesnosti tohoto označení, otázkou však zůstává, nakolik by mohl úspěch takového počínání zpochybnit přirozenou autoritu, která

⁷⁶⁷ A AV ČR, fond Jaroslav Goll, kart. 6, Úvod do studia dějepisu, s. 77.

⁷⁶⁸ Tamtéž.

Gollovi u studentstva vynesla takovou míru popularity, ve které mu na stolici dějin nemohl konkurovat žádný z jeho kolegů a na půdě univerzity snad jen Masaryk a do určité míry Hostinský.

I přes hluboký obdiv, který chovám k Jaroslavu Gollovi, mi v předkládané práci v žádném případě nešlo jej zvučnými argumenty pouze „dobře prodat“ a snažit se jeho názory za každou cenu pošetile aktualizovat. Konec konců by prvním člověkem, jemuž by se podobné úmysly bytostně přičily, byl právě Jaroslav Goll, který v jedné ze svých básní (není náhodou, že v polovině devadesátých let) napsal:

*„Co bylo, poznat hled'! Nač ptáš se vždy a stále,
co jeho cena dnes, co z toho vytěžíš,
jak kramář-vetešník, jenž všecko prodá dále?“⁷⁶⁹*

Ani Goll jistě není, byť i atraktivním zbožím, podobně, jako současný badatel oním kramářem-vetešníkem. Na druhé straně by bylo stejně vážným pochybením, pokud bychom Golla odsunuli na periferii naší historické paměti, či jej z ní dokonce vytěsnili na pomyslné „smetiště dějin“. V práci s historickým materiálem se totiž vždy otevírá ještě jakási třetí cesta: mezi Scyllou zapomnění a Charybdou eventuálního využití, resp. zneužití, se skrývá ještě třetí možnost *poučení*. I artefakty patřící již čistě minulosti pro nás mohou být mimořádně cenné: s jejich pomocí se lze vyvarovat opakování starých chyb, ale můžeme rovněž navazovat na poznatky a zkušenosti našich předchůdců. Harmonická symbióza obojího nám pak otevírá možnost přispět také svým dílem k průběžné kultivaci lidského ducha. V tom by s námi dozajista souhlasil i Jaroslav Goll, který i tento jev poeticky vyjádřil ve verších:

*„Stará hesla, staré pravdy,
v nich byl věhlas lidský.
A my také něco pravdy,
najdeme tu vždycky“⁷⁷⁰*

Jistě, že byl nemalý počet Gollových teoreticko-metodologických názorů již nenávratně překonán. To ovšem neznamená, že by zájem o jeho osobnost a dílo mohl být považován za zbytečný, či dokonce podřadný. Naopak, i toto téma skýtá ještě mnohými nezcela

⁷⁶⁹ *Básně Jaroslava Golla*, Praha 1930, s. 153.

⁷⁷⁰ *Tamtéž*, s. 168.

probádanými sférami, kterými se ještě bude třeba intenzivněji zabývat. Při otázce volby vhodných přístupů budoucího výzkumu si dovoluji konstatovat, že dominující proud současného pohledu na Golla trpí určitou přehnanou vědeckostí kritérií, podle kterých posuzuje jeho význam pro české dějepisectví. Tento trend si nevyhnutelně žádá jisté vyvážení v podobě plastičtějšího, zvláště psychologičtějšího pohledu na Gollovu osobnost, které by mělo akcentovat, že i komunita vědeckých pracovníků není v určitém smyslu ničím více, ale také ničím méně, než komunitou *lidí*, v níž při utváření vzájemných vztahů hrají čistě lidské sympatie častokrát srovnatelnou, nebo dokonce i významnější roli, než jsou ryze odborné kvality. V případě působení Jaroslava Golla nebyla nikdy nouze ani o jednu z těchto kategorií. Tím spíše je problematika jeho osobnosti a díla jedním z naléhavých námětů pro další zájem ze strany soudobé vědy. Věřím, že své, byť i skromné místo nalezne na tomto poli i předkládaná práce.

Bibliografie použitých pramenů a literatury

Následující soupis nemá být seznamem doporučené literatury a neklade si nárok pokrýt celou škálu pojednávané problematiky. Uvádím pouze ty bibliografické položky, jichž jsem při koncipování této bakalářské práce přímo užil, resp. ty, které jsou v jejím textu řádným způsobem citovány. Ke zvýšení komfortu při případném dohledávání jednotlivých děl jsou v následujícím seznamu uváděna také příslušná nakladatelství a vydavatelství.

A. PRAMENY:

1. Nevydané prameny:

a) Archiv Akademie věd České republiky (Masarykův ústav), Praha

Fond Jaroslav Goll (celý fond)

Fond Kamil Krofta (Jaroslav Goll – k jeho 80. narozeninám)

Fond Zdeněk Nejedlý (korespondence s J. Gollem)

Fond Václav Novotný (zápisky z Gollových přednášek)

Fond Josef Vítězslav Šimák II. (zápisky z Gollových přednášek)

Fond Česká akademie věd a umění (osobní složky členů – J. Goll)

b) Archiv Národního muzea, Praha

Fond Josef Kalousek (deníky, excerpta)

Fond Václav Vladivoj Tomek (excerpta)

Fond Josef Klik (nevydaná korespondence Goll-Pekař)

c) Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha – Staré Hrady

Fond Josef Emler (Gollovy zprávy o historickém semináři)

Fond Rudolf Urbánek (zápisky z Gollových přednášek, Gollova přednáška o Tomkovi)

Fond Čeněk Zíbrt (koncepty úvodů k *Bibliografii české historie*)

d) Národní archiv, Praha

Fond Drobné pozůstalosti (část Jaroslav Goll)

Fond Antonín Gindely (polemika s Rezkem z r. 1880)

Fond Josef Šusta (zápisky z Gollových přednášek)

2. Vydané prameny:

a) Korespondence

Golliana, in: ČČH 37, 1931, s. 97 – 106

Josef Šusta a František Hrubý ve vzájemné korespondenci. Prameny dějin moravských 12, eds. Borovský, Tomáš, Lach, Jiří, Matice moravská, Brno 2006

Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter, eds. Hanzal, Josef, Svadbová, Blanka, Charvát, Jaroslav, Academia, Praha 1978

Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře, ed. Klik, Josef, Vyšehrad, Praha 1941

DVOŘÁK, Max: *Listy o životě a umění. Dopisy Jaroslavu Gollovi, Josefu Pekařovi a Josefu Šustovi*, ed. Pečírka, Jaromír, Vyšehrad, Praha 1943

b) Memoáry

BARTOŠ, František Michálek: *Vzpomínky husitského pracovníka*, Kalich, Praha 1970

KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života 2*, Atlantis, Brno 1996

ODLOŽILÍK, Otakar: *Deníky z let 1924 – 1948. I. 1924 – 1939*, ed. Sekyrková, Milada, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2002

ŠUSTA, Josef: *Mladá léta učňovská a vandrovní. Praha-Vídeň-Řím. Vzpomínky II*, ČSAV, Praha 1963

TOMEK, Wacław Wladiwoj: *Paměti z mého života I.*, František Řiwnáč, Praha 1904

c) Díla Jaroslava Golla

Básně Jaroslava Golla, ed. Fischer, Otokar, Ot. Štorch-Marien, Praha 1930

Posledních padesát let české práce dějepisné. Soubor zpráv Jaroslava Golla o české literatuře historické, vydaných v „Revue Historique“ v letech 1878 – 1906, a souhrnná zpráva Josefa Šusty za léta 1905 – 1924, Historický klub, Praha 1926

GOLL: *Filosofické problémy I. Spolek k poněmčení českého dějepisu. II. Jen blahobyt a nic, než blahobyt*, in: Lumír 2, 1866, s. 95

GOLL: *Slovo o naší literatuře*, in: Lumír 2, 1866, s. 42 - 44

GOLL: *O některých důležitých momentech českých dějin*, in: Lumír 2, 1866, s. 123 – 124

GOLL: *O slezském majestátě Rudolfa II*, in: ČČM 48, 1874, s. 3 – 22

- GOLL: *Der Convent von Segeberg (1621)*, Verlag der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, Prag 1875
- GOLL: *Die französische Heirath. Frankreich und England 1624 und 1625*, J. G. Calve, Prag 1876
- GOLL: *Archiv Ochránovský*, in: ČČM 50, 1876, s. 733 – 752
- GOLL: *Vypsání o Mistru Jeronýmovi z Prahy. Kronika o Janu Žižkovi*, J. Otto, Praha 1878
- GOLL: *Huss et la guerre des Hussites par Ernest Denis*, in: Vybrané spisy drobné II, Historický klub, Praha 1929, s. 255 - 258
- GOLL: *Der Vertrag von Alt-Ranstaedt. Oesterreich und Sweden 1706-1707. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Politik während des nordischen Krieges*, Verlag der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Prag 1879
- GOLL: *Vznik anglického parlamentu*, J. Otto, Praha 1979
- GOLL: *Jak soudil Luther o Husovi*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 125 – 141
- GOLL: *Z dějin obchodu baltického*, in: Osmá roční zpráva o Československé akademii obchodní v Praze za rok školní 1879 – 80, J. Otto, Praha 1880
- GOLL: *Der Fürstentag von Tribur und Oppenheim (1076). Ein Beitrag zur Kritik der Quellen*, in: MIÖG 2, 1881, s. 389 - 399
- GOLL: *Jednota bratrská v XV. století*, in: Chelčický a Jednota v XV. století, Praha Historický klub, 1916, s. 43 - 247
- GOLL: *Georg Waitz, Die Verfassung des deutschen Volkes in ältesten Zeit. Deutsche Verfassungsgeschichte, I. Band, 3. Auflage. Kiel, 1880; Georg Waitz, Die Verfassung des fränkischen Reiches. D. V. 2. und 3. B. 3. Auflage. Kiel, 1882, 1883*, in: Ath. 1, 1884, s. 289 - 290
- GOLL: [*Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea. Napsal prof. T. G. Masaryk. (Sbírka přednášek a rozprav III. č. 1.) V Praze. Nakladatel J. Otto. 8° str. 56*], in: Lumír 12, 1884, s. 352
- GOLL: *O kronice Bartoška z Drahyňic*, KČSN, Praha 1884
- GOLL: *Příspěvky k rozboru Řehoře Tourského*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 35 - 45
- GOLL: *Historický rozbor básní Rukopisu Královodvorského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava*, Nákladem spisovatelovým, Praha 1886
- GOLL: *Odpověď p. prof. Kalouskovi*, in: Ath. 4, říjen 1886, s. 32 – 40
- GOLL: *Dodatek k historickému rozboru Jaroslava*, in: Ath. 4, 1886, s. 40 - 42
- GOLL: *Valdenští a Čechy*, in: Chelčický a Jednota v XV. století, s. 249 - 315
- GOLL: *Dějiny a dějepis*, in: Vybrané spisy drobné I, Historický klub, Praha 1928, s. 1 – 27

- GOLL: *Samo und die karantanischen Slaven*, in: MIÖG 11, 1890, s. 443 - 446
- GOLL: *Ernst Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte. Leipzig 1889. 530 str. 8°*, in: Ath. 7, 1890, s. 116
- GOLL: *Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšiti biskupství olomoucké na arcibiskupství*, in: ČMM 15, 1891, s. 102-109
- GOLL, REZEK, Antonín: *Náš programm*, in: ČČH 1, 1895, s. 1 - 2
- GOLL: *Cesta Arnošta z Pardubic na Litvu*, in: ČČH 1, 1895, s. 3 - 7
- GOLL: [Seznam pověr a zvyklostí pohanských z 8. století. (*Indiculus superstitionum et paganiarum*). Objasňuje Č. Zíbrt. (Rozpravy České Akademie roč. 3., třída I., č. 2.) V Praze 1894], in: ČČH 1, 1895, s. 194 – 196
- GOLL: *Svatý František z Assisi*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 3 - 12
- GOLL: *Ferdinand Tadra, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. V Praze 1897. (Spisů poctěných jubilejní cenou Král. České společnosti nauk č. VIII.) 436 str.*, in: ČČH 3, 1897, s. 109 - 120
- GOLL: *Čechy a Prusy ve středověku*, Bursík & Kohout, Praha 1897
- GOLL: *Palackého program práce historické*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 28 - 38
- GOLL: *František Palacký*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 39 - 112
- GOLL: *Konstantin Höfler (nekrolog)*, in: ČČH 4, 1898, s. 69 – 70
- GOLL: *Dva příspěvky ke kritice Tomanova „Husitského válečnictví“*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 54 - 69
- GOLL: *Paul Fredericq, L'enseignement superieur de l'histoire*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 235 - 237
- GOLL: *Kosmas II*, in: ČČH 6, 1900, s. 355 – 357
- GOLL: [Acta Borussica – Gust. Schmoller, *Umriss und Untersuchungen. Leipzig 1898*], in: ČČH 6, 1900, s. 60 – 62
- GOLL: *Literatura o dějinách hospodářských poměrů*, in: ČČH 6, 1900, s. 93 – 94
- GOLL: [Bibliografie české historie. Sestavil Čeněk Zíbrt. Díl první. I. Knihověda a část všeobecná. II. Pomocné vědy. Praha 1900], ČČH 6, 1900, s. 135-139
- GOLL: *T. G. Masaryk, Otázka sociální*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 219 - 234
- GOLL: *Zur Geschichte des Hussitenkrieges*, KČSN, Prag 1901
- GOLL: *Zu Brunos von Olmütz Bericht an Papst Gregor X. (1273)*, in: MIÖG 23, 1902, s. 487 - 491

- GOLL: *Adolf Bachmann, Die Reimchronik des sogenannten Dalimil*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 247 - 254
- GOLL: *Heinrich Finke, Aus den Tagen Bonifaz VIII*, in: Vybrané spisy drobné II, s. 230 - 238
- GOLL: *Arnošt Kraus, Stará historie česká v německé literatuře*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 239 - 246
- GOLL: [*Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto III. von Karl Uhlig. Erster Band: Otto II. 973 – 983. Leipzig 1902*], in: ČČH 9, 1903, s. 91 – 95
- GOLL: *Ladislav Hofman*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 146 - 160
- GOLL: *Arnošt Denis*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 161 - 196
- GOLL: *Václav Vladivoj Tomek*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 126 - 132
- GOLL: *Jakub Burckhardt: Weltgeschichtliche Betrachtungen*, in: ČČH 12, 1906, s. 392 – 393
- GOLL: *Moje vzpomínky na „Lumír“*, in: Lumír 34, 1906, s. 445
- GOLL: *Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české*, Historický klub, Praha 1908
- GOLL: *Antonín Rezek*, in: Vybrané spisy drobné I, s. 136 - 145
- GOLL: *Válka o země koruny české (1740 – 1742)*, Česká akademie, Praha 1915

B. LITERATURA

1. Díla Gollových předchůdců a souvěkvců

- [*Historický rozbor básní rukopisů Královédvorského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava. Napsal Jaroslav Goll. V Praze. Nákladem spisovatelovým. 8°. Str. 95,*] in: ČČM 60, 1886, s. 427.
- [*J. Kalousek k úmrtí Z. Wintera*], in: Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 21, červen 1912, s. 324
- ARISTOTELÉS: *Poetika*, Oikoymenh, Praha 2008
- BELOW, Georg von: *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. Geschichte und Kulturgeschichte*, Quelle und Meyer, Leipzig 1916
- BERNHEIM, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hülfsmittel zum Studium der Geschichte*, Duncker & Humblot, Leipzig 1889

- BERNHEIM, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Duncker & Humblot, Leipzig 1908
- BERNHEIM, Arnošt: *Úvod do studia dějepisu*, Jan Laichter, Praha 1931
- BUCKLE, Thomas Henry: *Dějiny vzdělanosti v Anglii*, Fr. Borový, Praha 1886
- BURCKHARDT, Jacob: *Griechische Kulturgeschichte. Erster Band. Der Staat und die Religion*, Leipzig 1929
- CICERO, Marcus Tullius: *Troje knihy o řečníku*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1915
- CROCE, Benedetto: *Historie jako myšlení a jako čin*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006
- DENIS, Arnošt: *Konec samostatnosti české I, II*, Šolc a Šimáček, Praha 1932
- DROYSEN, Johann Gustav: *Historik. Rekonstruktion der ersten vollständigen Fassung der Vorlesungen (1857) Grundriss der Historik in der ersten handschriftlichen (1857/1858) und in der letzten gedruckten Fassung (1882)*, ed. Leyh, Peter, Frommann-Holzboog, Stuttgart 1977
- DURDÍK, Josef: *O významu nauky Herbartovy, hledíc obzvláště ku poměrům českým*, in: ČČM 50, 1876, s. 294 – 328
- FISCHER, Josef: *Myšlenka a dílo Františka Palackého I.*, Čin, Praha 1926
- FUETER Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*, R. Oldenbourg, München 1911
- GINDELY, Antonín: *Dějiny českého povstání léta 1618. Díl druhý*, F. Tempský, Praha 1878
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *Filosofie umění a náboženství a jejich vztah k mravnosti a státu*, Jan Laichter, Praha 1943
- HERBEN, Jan: *Masarykova sekta a Gollova škola*, in: *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*, ed. Havelka, Miloš, Torst, Praha 1995
- JIREČEK, Hermenegild: *Palackého práce o dějinách právních*, in: *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, KČSN, Matice Česká, Praha 1898, s. 485 – 498
- KALOUSEK, Josef: *České státní právo*, J. S. Skrejšovský, Praha 1871
- KALOUSEK, Josef: *Historie a materialismus*, in: ČČM 57, 1883, s. 185 – 193
- KALOUSEK, Josef: *Ve sporu o Rukopisy II, III*, in: *Osvěta* 16, 1886, s. 537 – 558, 721 - 737
- KANT, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*, Oikoymenh, Praha 2001
- MARX, Karel: *Kapitál. Kritika politické ekonomie. Díl první. Kniha první. Výrobní proces kapitálu*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953

- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Teorie dějin podle zásad T. H. Buckla*, in: Přednášky a studie z let 1882 – 1884, Ústav T. G. Masaryka, Praha 1998
- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Základové konkrétné logiky. (Třídění a soustava věd)*, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, Praha 2001
- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Pokus o konkrétní logiku. (Třídění a soustava věd)*, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, Praha 2001
- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické I*, Čin, Praha 1947
- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*, Čin, Praha 1948
- MASARYK, Tomáš Garrigue: *Válka a revoluce I. Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914 – 1916*, Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, Praha 2005
- PALACKÝ, František: *Ocenění starých českých dějepisců*, in: Dílo Františka Palackého 1, ed. Charvát, Jaroslav, L. Mazáč, Praha 1941
- PALACKÝ, František: *Právo staroslowanské, aneb Srownání zákonůw cara Srbského Stefana Dušana s nejstaršími řády zemskými w Čechách*, in: Radhost. Sbírká spisůw drobných z oboru řeči a literatury české, krásowědy, historie a politiky. Díl druhý. Spisy z oboru historie, B. Tempský, Praha 1872
- PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, L. Mazáč, Praha 1930
- RANKE, Leopold von: *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, G. Reimer, Leipzig und Berlin 1824
- RANKE, Leopold von: *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*, Duncker und Humblot, Leipzig 1884
- Tři stati Ant. Rezka o českých blouznivcích*, in: ČČH 24, 1918, s. 120-164
- REZEK, Antonín: *Flagellanti. Obrázek z dějin kulturních*, in: Lumír 3, 1875, s. 176 – 178, 187 – 188
- REZEK, Antonín: *Kapitola o staročeských krojích*, in: Lumír 6, 1878, s. 150 - 152
- REZEK, Antonín: *[Dějiny českého povstání léta 1618. Sepsal Ant. Gindely. Svazek IV. V Praze 1880. Nákladem F. Tempského]*, in: Světozor 14, 1880, s. 550 – 551
- REZEK, Antonín: *Staročeská tragedie o masopustu*, in: Lumír 11, 1883, s. 106-108
- [REZEK, Antonín]: *[Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea. Napsal prof. T. G. Masaryk. (Sbírká přednášek a rozprav III. č. 1.) V Praze. Nakladatel J. Otto. 8° str. 56,]* in: SH 2, 1884, s. 253

- [REZEK, Antonín]: [*O dějepřavě osvěty. Píše dr. Max Wellner. V Táboře 1885. Nákladem Karla Janského. 8° str. 38,*] in: SH 3, 1885, sv. 3, s. 189
- [REZEK, Antonín]: [*O písemnictví dějepřavy osvěty. Napsal Max Wellner. V Táboře, Nákladem Jana Janského, 8° str. 35,*] in: SH 3, 1885, sv. 5, s. 315
- REZEK, Antonín: *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy. Část první, František Řivnáč, Praha 1887*
- REZEK, Antonín: [*Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV a XVI věku. Díl první. Napsal Zikmund Winter. Nákladem Matice české 1890. Stran XVI a 795 v 8°,*] in: ČČM 65, 1891, s. 513 – 516
- REZEK, Antonín: *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha první. Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda III. (1648 – 1657), I. L. Korbel, Praha 1892*
- REZEK, Antonín, SVÁTEK, Josef: *Česko-moravská kronika. Založil Karel Vladislav Zap. Kniha šestá, I. G. Korber, Praha 1895*
- SCHULZ, Ferdinand: [*Dějiny českého povstání léta 1618. Sepsal Antonín Gindely. Svazek IV. V Praze 1880. Nákladem F. Tempského,*] in: Národní listy 20, 10. a 12. října 1880, č. 244, 245, s. 3
- TADRA, Ferdinand: *Obrana,* in: ČČH 3, 1897, s. 192 - 198
- TOMEK, Václav Vladivoj: *O nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matiaše (mezi léty 1594-1614),* in: ČČM 28, 1854, s. 240 – 266, 319 – 346, 580 – 613
- TOMEK, Václav Vladivoj: *O synchronické methodě při dějepise rakouském,* in: ČČM 28, 1854, s. 375 – 406.
- VANČURA, Jindřich: *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu,* in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 125 - 148
- WOLF, Gustav: *Einführung in das Studium der neueren Geschichte,* Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1910
- ZÍBRT, Čeněk: *Kukačka v národním podání slovanském,* in: ČČM 61, 1887, s. 26 – 38, 187 – 204
- ZÍBRT, Čeněk: *Skřítek v lidovém podání staročeském,* F. Šimáček, Praha 1891
- ZÍBRT, Čeněk: *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká,* Jos. R. Vilímek, Praha 1892
- ZÍBRT, Čeněk: *Dějiny kroje v zemích českých až po války husitské,* F. Šimáček, Praha 1892
- ZÍBRT, Čeněk: *Bibliografie české historie. Díl první. Knihověda a část všeobecná, pomocné vědy,* Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1900

- ZÍBRT, Čeněk: *Bibliografie české historie. Díl druhý. Prameny. Zpracování (politická historie: celek, jednotlivá období od věků nejstarších do r. 1419)*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1902
- ZÍBRT, Čeněk: *Bibliografie české historie. Díl třetí. Zpracování (politická historie od r. 1419 – 1600. Třicetiletá válka. Prameny, celek)*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1906
- ZÍBRT, Čeněk: *Dr. Zikmund Winter. Vzpomínka k jeho šedesátým narozeninám*, in: Osvěta 37, 1907, s. 248 – 261, 308 - 318
- ZIGEL, Theodor: *Palacký jakožto historik slovanského práva*, in: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, s. 499 – 517
- ZOUBEK, František Jan: *O proroctvích za války třicetileté, zvláště o Kristině Poňatovské. Příspěvek k životopisu J. A. Komenského*, in: ČČM 46, 1872, s. 3 - 16

2. Díla nejvýznamnějších Gollových žáků

- BIDLO, Jaroslav: *Moje styky s Gollem*, ed. Ďurčanský, Marek, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, Jihočeská univerzita, eds. Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blümllová, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2005, s. 657 - 686
- GLÜCKLICH, Julius: *Jaroslav Goll zemřel*, in: Lidové noviny 37, 9. červenec 1929, č. 340, s. 1 - 2
- HOFMAN, Ladislav: *O organizaci historického studia na vysokých školách v Paříži*, in: ČČH 8, 1902, s. 284 - 303
- HOFMAN, Ladislav: *Sebrané spisy II. Spisy smíšené*, eds. Dyk, Viktor, Krofta, Kamil, Glücklich, Julius, Lidové družstvo tiskařské a vydavatelské, Praha 1905
- KROFTA, Kamil: *Jaroslav Goll*, in: ČČH 13, 1907, příloha ke zprávě Historického klubu, s. 11 – 30 (Výroční zpráva Historického klubu za správní rok 1905 – 1906)
- KROFTA, Kamil: *Masaryk, Goll a české dějepisectví*, in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 235 - 264
- KROFTA, Kamil: *Palacký a Gindely*, Nákladem vlastním, Praha 1912
- KROFTA, Kamil: *Antonín Gindely*, Zemský archiv, Praha 1915
- KROFTA, Kamil: *Úvod*, in: GOLL, Jaroslav: Chelčický a Jednota v XV. století, Historický klub, Praha 1916, s. XXVI – XXVII
- KROFTA Kamil: *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě. Opravený a doplněný otisk z Agrárního Archivu I. – V.*, nákladem vlastním, Praha 1919

- KROFTA, Kamil: *Jaroslav Goll*, in: Almanach české akademie věd a umění 40, 1930, s. 181 - 213
- KROFTA, Kamil: *Stará ústava česká a uherská*, nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, Praha 1931
- KROFTA, Kamil: *Nesmrtelný národ. Od Bílé hory k Palackému*, Jan Laichter, Praha 1940
- KROFTA, Kamil: *O bratrském dějepisectví*, Jan Laichter, Praha 1946
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách*, KČSN, Praha 1904
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Jaroslav Goll*, in: Z české literatury a kultury (1860 – 1960), Odeon, Praha 1972, s. 499 - 504
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *August Sedláček*, in: Z české literatury a kultury, s. 511 - 512
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Spor o smysl českých dějin*, in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 321 – 360
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *T. G. Masaryk IV. První výboje*, Melantrich, Praha 1937
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny národa českého. Díl první. Starověk*, Svoboda, Praha 1949
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté. Dědici velikých tradic českého národa*, Československý spisovatel, Praha 1950
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny. Dílu I. část 1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Jan Laichter, Praha 1912
- NOVOTNÝ, Václav: *Jaroslav Goll*, in: ČMM 53, 1929, s. 278 - 288
- NOVOTNÝ, Václav: *Český kníže Václav Svatý*, Státní nakladatelství, Praha 1929
- PEKAŘ, Josef: *Dějiny valdštejnského spiknutí 1630 – 1634. Kritický pokus*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1895
- PEKAŘ, Josef: *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví*, in: ČČH 3, 1897, s. 146 - 160
- PEKAŘ, Josef: *K slovanské politice Čech ve středověku*, in: Česká revue 1, 1897, s. 78 - 86
- PEKAŘ, Josef: *Dějepisectví*, in: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848 – 1898, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1898
- PEKAŘ, Josef: *K sporu o zádruhu slovanskou*, in: ČČH 6, 1900, s. 243-267
- PEKAŘ, Josef: *O t. zv. mapách základních*, in: ČČH 6, 1900, s. 341-348
- PEKAŘ, Josef: *K českým dějinám agrárním ve středověku*, in: ČČH 7, 1901, s. 326-363
- PEKAŘ, Josef: *Nejstarší kronika česká. Ku kritice legend o sv. Ludmile, sv. Václavu a sv. Prokopu*, Bursík & Kohout, Praha 1903

- PEKAŘ, Josef: *Rakouské dějiny. Díl I. Universitní přednášky ř. prof. Dra J. Pekaře*, Jan Strakatý, Praha 1905
- PEKAŘ, Josef: *Polemika s posudky na knihu Die Wenzels – und Ludmilalegenden und die Echtheit Christians*, in: ČČH 13, 1907, s. 117 – 118, 347 – 353, 452 - 453
- PEKAŘ, Josef: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Československý spisovatel, Praha 1970
- PEKAŘ, Josef: *K článku prof. Jindřicha Vančury*, in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 157 - 163
- PEKAŘ, Josef: *Masarykova česká filosofie*, Historický klub, Praha 1927
- PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé pro nejvyšší třídy škol středních*, Historický klub, Praha 1921
- PEKAŘ, Josef: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Vesmír, Praha 1923
- PEKAŘ, Josef: *Smysl českých dějin. (O nový názor na české dějiny)*, in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 499 - 560
- PEKAŘ, Josef: *K osmdesátinám Jaroslava Golla*, in: ČČH 32, 1926, s. 243 – 248
- PEKAŘ, Josef: *Za Augustem Sedláčkem*, in: ČČH 32, 1926, s. 1 - 8
- PEKAŘ, Josef: *Žižka a jeho doba*, Odeon, Praha 1992
- PEKAŘ, Josef: *O periodisaci českých dějin*, in: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, s. 406 - 418
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Prameny a pomůcky Hájkovy*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla, eds. Bidlo, Jaroslav, Friedrich, Gustav, Krofta, Kamil, Historický klub, Praha 1906, s. 195 – 213
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Čeněk Zíbrt*, Česká akademie věd a umění, Praha 1932
- ŠUSTA, Josef: *Karl Gründberg, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien I, II (Leipzig 1893 – 1894)*, in: ČČH 1, 1895, s. 409-415
- ŠUSTA, Josef: *Julius Lippert, Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. I. Band. Die slavische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen (Prag-Wien-Leipzig 1896)*, in: ČČH 3, 1897, s. 48-57
- ŠUSTA, Josef: *Zur Geschichte und Kritik der Urbarialaufzeichnungen*, Sitzungberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien 1898
- ŠUSTA, Josef: *Otroctví a velkostatek v Čechách*, in: ČČH 5, 1899, s. 34-43, 86-97
- ŠUSTA, Josef: *Glossy k rožmberskému urbáři*, in: ČČH 12, 1906, s. 34-43
- ŠUSTA, Josef: *Jaroslav Goll*, in: Čechische Revue 1, 1906, s. 17 – 36

- ŠUSTA, Josef: *Úroční rejstřík kláštera Zlatokorunského z počátku 15. věku*, in: ČČH 13, 1907, s. 312-322
- ŠUSTA, Josef: *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje II. Počátky lucemburské 1308 – 1320*, Česká akademie věd a umění, Praha 1919
- ŠUSTA: *Jaroslav Goll*, in: Lidové noviny 34, 14. červenec 1926, č. 349, s. 2
- ŠUSTA, Josef: *Jaroslav Golls wissenschaftliches Werk*, in: Prager Presse 9, 9. Juli 1929, nr. 184, s. 1 - 2
- ŠUSTA, Josef: *Jaroslav Goll*, in: ČČH 35, 1929, s. 475 – 488
- ŠUSTA, Josef: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Historický klub, Praha 1946
- ŠUSTA, Josef: *Československý dějepis v posledních padesáti letech. 1876 – 1925*, in: Úvahy a drobné spisy historické II, Historický klub, Praha 1934, s. 5 - 23
- ŠUSTA, Josef a kol.: *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku 1 – 6*, Melantrich, Praha 1936 – 1942
- ŠUSTA, Josef: *Josef Pekař. Vědecký a lidský profil*, Miloš Popel, Praha 1947

3. Odborná literatura

- Weltanschauung. Philosophie und Naturwissenschaft im 19. Jahrhundert. 2. Band. Der Darwinismus-Streit*, hrsg. von Bayertz, Kurt, Gerhard, Myriam, Jaeschke, Walter, Meiner, München 2007
- BARTOŠ, František Michálek: *Jaroslav Goll*, Orbis, Praha 1947
- BENEŠ, Zdeněk: *Pekařova periodizace českých dějin*, in: Josef Pekař a české dějiny 15. – 18. století, SOA Semily, Bystrá nad Jizerou 1994, s. 13 - 22
- BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, UK, Praha 1995
- BENEŠ, Zdeněk: *Pojmy jako předmět historiografického studia. (Příklad: Gollova škola a její zakladatel)*, in: ČČH 93, 1995, s. 359 – 397
- BENEŠ, Zdeněk: *Dějiny jako fakt nebo jako obraz?*, in: Návraty do dějin. Sborník příspěvků k 65. narozeninám Doc. PhDr. Karla Štefka, CSc. Dissertationes Historicae 5/1996, Historický klub, Hradec Králové 1996, s. 31 - 39
- BENEŠ, Zdeněk: *Zdeněk Kalista v kontextu rozumějící historiografie*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14. – 15. dubna 2000 v lázních Sedmihorkách, SOA Semily, Semily 2000, s. 13 – 24

- BENEŠ, Zdeněk: *Historiografie mezi poznáváním a porozuměním. Teze k vývojové dynamice české historiografie 30. a 40. let 20. století*, in: Přednášky z XLV běhu Letní školy slovanských studií, FF UK, Praha 2002, s. 133 – 143
- BENEŠ, Zdeněk: *Zdeněk Kalista a česká rozumějící historiografie*, in: KALISTA, Zdeněk: *Cesty historikova myšlení*, Garamond, Praha 2002, s. 5 – 19
- BENEŠ, Zdeněk: *Dějiny, osobnost a odpovědnost (Příspěvek k poznání historického myšlení Z. Kalisty na konci 40. let 20. století)*, in: Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, eds. Koldinská, Marie, Velková, Alice, Libri, Praha 2003, s. 63-70
- BENEŠ, Zdeněk: *Obtížné pojmy, či pojmy na obtíž?*, in: HOLZBACHOVÁ, Ivana: *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, MU, Brno 2004, s. 71 – 84
- BENEŠ, Zdeněk: *Kontinuity a diskontinuity českého dějepisectví 20. století*, in: Přednášky z XLVII. běhu Letní školy slovanských studií, FF UK, Praha 2004, s. 207 – 218.
- BENEŠ, Zdeněk: *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století*, in: Viribus Unitis. Nedosti bylo Jana Křena. Janu Křenovi k pětasedmdesátinám, eds. Kaiserová, Kristina, Pešek, Jiří, Albis International, Ústí nad Labem 2005, s. 15 – 27
- BENEŠ, Zdeněk: *Gollovec Josef Pekař?*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 331 - 341
- BENEŠ, Zdeněk: *Venkov v historickém myšlení Františka Kutnara*, in: Ruralismus, jeho kořeny a dědictví. Osobnosti, díla ideje. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.-23. dubna 2005 v Sedmihorkách, SOA Semily, Semily 2005, s. 195-203
- BENEŠ, Zdeněk: *Tradice a úkol. Tři polské pohledy na dějiny dějepisectví*, in: ČČH 103, 2005, s. 144 - 154
- BENEŠ, Zdeněk: *Opravdu dějepisectví bez syntézy?*, in: Cestou dějin II. K poctě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., HiU AV ČR, Praha 2007, s. 11 – 21
- BENEŠ, Zdeněk: *Výzva syntéz a úskalí jejich realizací. Dějiny dějepisectví celostně?*, in: Per saecula ad tempora nostra II. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, HiU AV ČR, Praha 2007, s. 874 - 876
- BENEŠ, Zdeněk: *Demýtizovat Golla...Kritické úvahy nad kritickým portrétem historika a jeho působení*, in: ČČH 107, 2009, s. 148 - 151
- BERÁNKOVÁ, Alena: *Konstantin Höfler na pražské univerzitě*, in: AUC – Philosophica et historica 2002. Studia historica LIV. Problémy dějin historiografie VIII, UK, Praha 2008, s. 45 – 84
- BLÁHOVÁ, Kateřina: *České dějepisectví v dialogu s Evropou (1890-1914)*, Academia, Praha 2009

- BLÁHOVÁ, Kateřina (rec.): *Naratologie historiografie?*, in: *Česká literatura* 55, 2007, s. 270-273
- BLÜML, Josef: *Univerzitní přednášky Čenka Zírta*, in: *Český lid* 77, 1990, s. 10-18
- BLÜML, Josef: *Čeněk Zíbrt jako profesor všeobecné kulturní historie na pražské univerzitě. K 100. výročí zahájení přednášek o všeobecné kulturní historii na Filozofické fakultě v Praze*, in: *Jihočeský sborník historický* 62, 1993, s. 142-167
- BLÜML, Josef: *August Sedláček a české dějepisectví*, in: *August Sedláček a pomocné vědy historické. Sborník prací z konference ke stopadesátému výročí narození Augusta Sedláčka*, ed. Kopiczková, Božena, Městský úřad v Mladé Vožici, Památník Mladovožicka, Mladá Vožice 1995, 11 - 22
- BLÜML, Josef: *Šustovy Dějiny lidstva*, in: *Věda v českých zemích za druhé světové války. Sborník z konference (Praha, 18 – 19. listopadu 1997)*, ed. Barvíková, Hana, *Práce z dějin Akademie věd. Seria C, fasciculus 3, Archiv AV ČR*, Praha 1998, s. 271 - 278
- BLÜML Josef: *Kulturní historie v pojetí Čenka Zírta*, in: *10 let kulturní historie v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích*, ed. Blümllová, Dagmar, Jihočeská univerzita, Pelhřimov 2001, s. 29-50
- BLÜML, Josef: *Historik Josef Šusta o agrární tematice*, in: *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*, eds. Šouša, Jiří, Miler, Daniel E., Samal, Mary Hrabik, Karolinum, Praha 2001, s. 353-359
- BLÜML, Josef: *Zíbrtovy přednášky o kulturních dějinách na pražské univerzitě*, in: *Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály*, ed. Blümllová, Dagmar, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2003, s. 62-89
- BLÜML, Josef: *T. G. Masaryk a počátky české pozitivistické historiografie (80. léta 19. století)*, in: *Čas pádu Rukopisů. Studie a materiály*, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2004, s. 20 - 35
- BLÜML, Josef: *Jaroslav Goll a počátky české kulturní historie*, in: *Jaroslav Goll a jeho žáci*, s. 121 – 126
- BLÜML, Josef, BLÜMLOVÁ Dagmar: *Čeněk Zíbrt – zakladatel oboru kulturní historie*, in: *Jihočeši v české historické vědě*, eds. Blüml, Josef, Blümllová, Dagmar, Jiroušek, Bohumil, Jihočeská univerzita, České Budějovice 1999, s. 43-57
- BLÜMLOVÁ, Dagmar: *Teskný historik Ladislav Hofman*, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2005
- BRANDI, Karl: *Geschichte der Geschichtswissenschaft*, Athenäum, Bonn 1952

- BURKE, Peter: *Variety kulturních dějin*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006
- BURKE, Peter: *Co je kulturní historie?* Dokořán, Praha 2011
- CETL, Jiří: *Český pozitivismus. Příspěvek k charakteristice jedné z tradic českého buržoazního myšlení*, UJEP, Brno 1981
- CETL, Jiří: *Pozitivismus jako tradice českého myšlení*, in: FČ 13, 1965, s. 592 – 614
- ČECHURA, Jaroslav: *Josef Pekař – sociální historik pozdního středověku*, in: Josef Pekař a české dějiny, s. 99-108
- ČECHURA, Jaroslav: *Josef Pekař a Karel Lamprecht*, in: K poctě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka, eds. Slezák, Lubomír, Vlček, Radomír, HiU AV ČR, Praha 1996, s. 73 – 85
- ČECHURA, Jaroslav: *Historikem z nouze? Sebereflexe šedesátky Jaroslava Goll*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 283 - 292
- ČORNEJ Petr: *Zikmund Winter a Gollova škola*, in: Zikmund Winter mezi vědou a uměním. Materiály z mezioborové vědecké konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR, Muzejním spolkem královského města Rakovníka a Okresním muzeem Rakovník 12. – 14. prosince 1996, ed. Brožová, Věra, Ústav pro českou literaturu, Okresní muzeum Rakovník, Rakovník 1997, s. 60-79
- ČORNEJ, Petr: *Paradoxy Tomkova pojetí Jana Žižky*, in: W. W. Tomek. Historie a politika (1818 – 1905). Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Univerzita Pardubice, Pardubice 2006, s. 111 – 124
- DOKOUPIL, Lumír: *Česká a slovenská historiografie do vystoupení školy Gollovy. (Materiály)*, Pedagogická fakulta v Ostravě, Ostrava 1983
- ĐURČANSKÝ, Marek: *Jaroslav Bidlo a Gollova škola*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 439 – 449
- ENGLIŠ, Karel: *Malá logika. Věda o myšlenkovém řádu*, Melantrich, Praha 1947
- FABER, Karl-Georg: *Ausprägungen des Historismus*, in: Historische Zeitschrift 228, 1979, s. 1-22
- FAYERABEND, Paul Karl: *Věda jako umění*, Ježek, Rychnov nad Kněžnou 2004
- FIALA, Zdeněk: *Sto let od narození Václava Novotného*, in: ČsČH 17, 1969, s. 377 – 392
- GRAUS, František: *Současná krize našeho historického vědomí*, in: ČsČH 16, 1968, s. 485 - 504
- HANUŠ, Josef: *Počátky kritického dějepytu v Čechách*, in: ČČH 15, 1909, s. 277 – 302, 425 – 463

- HANZAL, Josef: *Vědecká metoda a umělecké tvůrčí postupy v moderním českém dějepisectví*, in: Zdeněk Nejedlý doba – život – dílo. Sborník prací, ČSAV, Praha 1975, s. 35 - 69
- HANZAL, Josef: *Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury*, Academia, Praha 1987
- HANZAL, Josef: *T. G. Masaryk a Jaroslav Goll*, in: Setkání = Occursus = Begegnung. Sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena, eds. Pousta, Zdeněk, Seiffter, Pavel, Pešek, Jiří, Karolinum, Praha 1996, s. 69 - 79
- HANZAL, Josef: *Josef Pekař a německá historiografie*, in: Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika, eds. Prečan, Vilém, Janišová, Milena, Roeser, Matthias, Doplněk, Praha – Brno 1999, s. 78 – 86
- HARDTWIG, Wolfgang: *Geschichtskultur und Wissenschaft*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1990
- HAUBELT, Josef: *Dějepisectví Gelasia Dobnera*, UK, Praha 1979
- HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895 - 1989*, Lidové noviny, Praha 2001
- HAVRÁNEK, Jan: *Anton Gindely, ein Historiker, der zwischen zwei Nationen stand*, in: AUC – Philosophica et historica 1993. *Studia historica XXXIX. Problémy dějin historiografie VI*, UK, Praha 1994, s. 101 - 109
- HERMANN, Tomáš: *Gollovo a Masarykovo čtení Františka Palackého*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 269 - 281
- HERTL, Jan: *Prožití dějin. Poznámky k Pekařovu budování dějinnosti*, in: O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životopisu a dílu, ed. Holinka, Rudolf, Řád, Praha 1937, s. 217 – 240
- HEUSSI, Karl: *Die Krisis des Historismus*, Paul Siebeck, Tübingen 1932
- HLAVAČKA, Milan: *Jubilejní výstava 1891*, TECHKOM, Praha 1991
- HOBSBAWM, Eric: *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914-1991*, Argo, Praha 1998
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Václav Novotný (1869 – 1932) – žák, kolega a učitel*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 395 - 417
- HOJDA, Zdeněk: *Několik poznámek o předmětu kulturních dějin*, in: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000 – 2001. *Práce z dějin vědy 3*, Arenga, Praha 2002, s. 131 - 134
- HORÁK, Petr: *Studie z dějin historického pozitivismu*, ČSAV, Praha 1971

- HORSKÝ, Jan: *Noetika kulturních věd Maxe Webera a české dějepisectví*, Albis International, Ústí nad Labem 1994
- HORSKÝ, Jan: *Dějezpytec a pojmosloví*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, ed. Horský, Jan, Albis International, Ústí nad Labem 1999, s. 9 - 47
- HORSKÝ, Jan: *Doba, duch doby*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení*, s. 119 - 152
- HORSKÝ, Jan: *Úvahy místo závěru*, in: *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení*, s. 440 - 460
- HORSKÝ, Jan: „*Duch doby*“ v českém dějepisectví a francouzský dějepis mentalit, in: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*, ed. Kostlán, Antonín, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2003, s. 235 – 251
- HORSKÝ, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Argo, Praha 2009
- HROCH, Miroslav a kol.: *Úvod do studia dějepisu*, SPN, Praha 1985
- HROMÁDKA, Josef Lukl: *Masaryk mezi včerejškem a zítřkem. (Československý boj o novou Evropu)*, in: *Spor o smysl českých dějin 2. 1938 – 1989. Posuny a akcenty české otázky*, ed. Havelka, Miloš, Torst, Praha 2006, s. 114 – 123
- HUGHES, Stuart, H: *Historie jako umění a jako věda*, Svoboda, Praha 1970
- HUSA, Václav: *Dějiny očima básníka*, in: *Panorama 17*, prosinec 1939, č. 11, s. 181 – 182
- CHADRABA, Rudolf: *Max Dvořák a vídeňská škola dějin umění*, in: *Kapitoly z českého dějepisu umění II. Dvacáté století*, eds. Chadraba, Rudolf, Krása, Josef, Švácha, Rostislav, Horová, Anděla, Odeon, Praha 1987, s. 9-70
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Lidové noviny, Praha 2002
- JANOVSKÝ, Julius a kol.: *Základy didaktiky dějepisu*, SPN, Praha 1984
- JELÍNEK, Milan: *O jazykovém stylu Pekařových prací*, in: *Pekařovské studie*, ed. Kantůrková, Eva, Academia, Praha 1995, s. 146 - 152
- JINDRA, František, SVÁTEK, František, ŠTAIF, Jiří: *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Karolinum, Praha 1997
- JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Šach (v kontextu kulturní historie)*, UNIOS, České Budějovice 2001
- JIROUŠEK, Bohumil: *Antonín Rezek*, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2002

- JIROUŠEK, Bohumil: *Jazyky v životě a díle Antonína Rezka*, in: Místo jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867 – 1918. Sborník z konference (Praha 18. – 19. listopadu 2002), Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2003, s. 531 - 535
- JIROUŠEK, Bohumil: *Ernst Bernheim v kontextu německé a české kulturní historie*, in: Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2003, s. 233 – 252
- JIROUŠEK, Bohumil: *Historik Jaroslav Goll a jeho místo v českém dějepisectví*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 9 - 24
- JIROUŠEK, Bohumil: *Historické myšlení Wácslawa Wladiwoje Tomka*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 151 - 163
- JIROUŠEK, Bohumil: *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2006
- JOSEK, Otakar: *Život a dílo Josefa Kalouska*, Historický spolek, Praha 1922
- JULÍNEK, Stanislav: *Základy oborové didaktiky dějepisu*, MU, Brno 2004
- KÁBOVÁ, Hana: *Historické dílo Josefa Vítězslava Šimáka*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 367-386
- KALINA, Tomáš: [Děje vysokých škol Pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1909-1622). *Sepsal Zikmund Winter. V Praze. Nákladem České Akademie císaře Františka Josefa 1897*], in: ČČH 7, 1901, s. 463 - 467
- KALINOWSKI, Lech: *Max Dvořák i jego metoda badań nad sztuką. (W stulecie urodzin)*, Państw Wydaw. Naukowe, Warszawa 1974
- KALISTA, Zdeněk: *Josef Pekař*, Torst, Praha 1994
- KALISTA, Zdeněk: *Styl Josefa Pekaře*, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší 21, 2008, s. 85-112
- KAVKA, František: *Husitská revoluční tradice*, Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953
- KAZBUNDA, Karel: *Stolice dějin na pražské univerzitě 2. Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746 – 1882)*, UK, Praha 1965
- KAZBUNDA, Karel: *Stolice dějin na pražské univerzitě 3. Od zřízení university do konce rakousko – uherské monarchie (1882 – 1918)*, UK, Praha 1968
- KOLLMANN, Josef: *Antonín Gindely, Historiker und Archivar*, in: Problémy dějin historiografie VI, s. 23 - 42
- KOSÍK, Karel: *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*, ČSAV, Praha 1963

- KOSTLÁN, Antonín: *Druhý sjezd československých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví v letech 1935 – 1948*, AV ČR, Praha 1993
- KOSTOHRYZ, Josef: *Pokus o rozbor Pekařova slohu*, in: Řád 8, 1942, č. 2, s. 75-86
- KRÁL, Václav: *Zdeněk Nejedlý a Gollova škola*, UK, Praha 1986
- KREJČÍ, František: *Heglova filozofie dějin*, Volné myšlenky, Praha 1933
- KŘEŠŤAN, Jiří: *Gollova škola a „hodný žák“ Zdeněk Nejedlý*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 451 – 562
- KUČERA, Martin: *Pekař proti Masarykovi. (Historik a politika)*, Ústav T. G. Masaryka, Praha 1995
- KUČERA, Martin: *Rakouský občan Josef Pekař. (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Karolinum, Praha 2005
- KUDRNA, Jaroslav: *Studie k Hegelovu pojetí historie*, ČSAV, Praha 1964
- KUDRNA, Jaroslav: *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*, UJEP, Brno 1977
- KUDRNA, Jaroslav: *K vývojovým tendencím pozitivistické historiografie*, in: KUDRNA, Jaroslav: *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, UJEP, Brno 1983, s. 11 - 28
- KUTNAR, František, [MAREK, Jaroslav]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I. Od počátku národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, SPN, Praha 1973
- KUTNAR, František, [MAREK, Jaroslav]: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II. Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historie marxistické*, SPN, Praha 1978
- KUTNAR, František, WERSTADT, Jaroslav: *Odkaz a úkol. Dva projevy k naší dnešní obci historické*, Historický klub, Praha 1946
- LACH, Jiří: *Josef Šusta a Dějiny lidstva*, Univerzita Palackého, Olomouc 2001
- LEDUC, Jean: *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela*, Kalligram, Bratislava 2005
- LEPETIT, Bernard: *Teze o interdisciplinaritě. Návrhy na praktické uplatnění interdisciplinarit v omezeném rozsahu*, in: ČČH 90, 1992, s. 64 – 72
- LOEWENSTEIN, Bedřich: *Pozitivismus a liberalismus. K některým zdrojům české filozofie dějin 19. století*, in: DTK 1, 2004, s. 9 – 29
- MACEK, Josef: *Husitské revoluční hnutí*, Rovnost, Praha 1952
- MACEK, Josef: *Husité na baltu a ve Velkopolsku*, Rovnost, Praha 1952
- MACHILEK, Franz: *Jaroslav Goll*, in: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder* 1, R. Oldenbourg, München – Wien 1974

- MACHOVEC, Milan: *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, ČSAV, Praha 1953
- MACHOVEC, Milan: *František Palacký a česká filosofie*, ČSAV, Praha 1961
- MACHOVEC, Milan: *Tomáš G. Masaryk*, Melantrich, Praha 1968
- MACHOVEC, Milan: *Ježíš pro moderního člověka*, Akropolis, Praha 2003
- MACHOVEC, Milan: *Filosofie tváří v tvář zániku*, Akropolis, Praha 2006
- MANDLEROVÁ Jana: *Problém kulturních dějin v české buržoazní historiografii v 80. a 90. letech 19. století*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, 1972, s. 20 - 35
- MAREK, Jaroslav: *Problémy a praxe studia dějin dějepisectví*, in: SPFFBU 13, 1964, C11
- MAREK, Jaroslav: *Jaroslav Goll*, Melantrich, Praha 1991
- MAREK, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Academia, Praha 1992
- MAREK, Jaroslav: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*, ČČH 90, 1992, s. 491-506
- MAREK, Jaroslav: *Příspěvky k typologii historikova textu*, in: ČČH 91, 1993, s. 531-544
- MAREK, Jaroslav : *Historické dílo jako text*, in: In memoriam Josefa Macka (1922 – 1991), ed. Polívka, Miloslav, Šmahel, František, HiU AV ČR, Praha 1996, s. 317 - 328
- MAREK, Jaroslav: *Historie mezi teorií a praxí*, in: ČČH 96, 1998, s. 779 - 802
- MAREK, Jaroslav: *Česká moderní kultura*, Mladá fronta, Praha 1998
- MAREK, Jaroslav: *Historik a slova*, in: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám, eds. Chocholáč, Bronislav, Jan, Libor, Knoz, Tomáš, Matice Moravská, Brno 1999, s. 527-534
- MATOUŠEK, Josef: *Jaroslav Goll*, in: Národní listy 69, 9. červenec 1929, č. 186, s. 2
- MAUR, Eduard: *Josef Pekař a česká agrární historiografie*, in: Josef Pekař a české dějiny, s. 111-118
- MEINECKE, Friedrich: *Die Entstehung des Historismus I. Vorstufen und Aufklärungshistorie*, R. Oldenbourg, München – Berlin 1936
- MUHLACK, Ulrich: *Die Stellung von Georg Waitz in der deutschen Geschichtswissenschaft des 19. Jahrhunderts*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci
- NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007
- NOVÝ, Lubomír: *Filosof T. G. Masaryk. Problémové skici*, Doplněk, Brno 1994
- PACHTA, Jan: *Josef Pekař – ideolog kontrarevoluce*, Nová mysl 1, Praha 1948
- PACHTA, Jan: *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*, Rovnost, Brno 1950
- PAPAJÍK, David: *Osobnost Jana Žižky z Trocnova z pohledu historiků. (Koreferát k referátu Petra Čorneje)*, in: W. W. Tomek, s. 127 – 133

- PAPOUŠEK, Jaroslav: *T. G. Masaryk a československé dějepisectví*, in: ČČH 44, 1938, s. 1 - 29
- PATOČKA, Jan: *Sókratés. Přednášky z antické filosofie*, SPN, Praha 1990
- PEŠEK, Jiří: *Magdaléna POKORNÁ-Kateřina KOUDELKOVÁ-Marie MALÁ-Hedvika HONZÁTKOVÁ-Jarmila HURTOVÁ (edd.), Spoléhámť se docela na zkušené přátelství Vaše...Vzájemná korespondence Josefa Jirečka a Václava Vladivoje Tomka z let 1858-1862, Praha Academia – Filozofická fakulta UK v Praze 2008, 298 s., ISBN 978-80-7308-197-3., in: ČČH 107, 2009, č. 3, s. 684.*
- PEŠKOVÁ, Jaroslava: *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*, Lidové noviny, Praha 1997
- PETRÁŇ, Josef: *Spor o smysl dějin a dějepisu*, in: *Spor o smysl českých dějin 2*, s. 509 - 542
- PETRÁŇ, Josef: *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze do roku 1948*, UK, Praha 1983
- PETRÁŇ Josef: *Dějiny hmotné kultury I. 1. Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století*, SPN, Praha 1985
- PLASCHKA, Richard Georg: *Von Palacký bis Pekař. Geschichtswissenschaft und Nationalbewusstsein bei den Tschechen*, Verlag Hermann Böhlausnache, Graz – Köln 1955
- PLASCHKA, Richard Georg: *Zum hundersten Todestag Anton Gindelys. Ein Historiker im nationalen Widerstreit*, in: *Problémy dějin historiografie VI*, s. 79 – 88
- PLECHANOV, Georgij Valentinovič: *K otázce úlohy osobnosti v dějinách*, Svoboda, Praha 1946
- POKORNÝ, Petr: *Ježíš Nazaretský. Historický obraz a jeho interpretace*, Oikoymenh, Praha 2005
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Nizozemská politika a Bílá hora*, ČSAV, Praha 1958
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Anton Gindely und die böhmische Geschichtswissenschaft*, in: *Problémy dějin historiografie VI*, Univerzita Karlova, Praha 1994
- POLIŠENSKÁ, Milada: *Antonín Gindely a „evropská dimenze“ jeho díla*, Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, Praha 2007
- POPELOVÁ, Jiřina: *Noetické meze objektivit historického bádání*, in: ČČH 41, 1935, s. 106 – 113
- POPELOVÁ, Jiřina: *Poznání kulturní skutečnosti*, Kruh přátel filosofie Vladimíra Hoppe, Praha 1936
- POPELOVÁ, Jiřina: *Dějiny a hodnoty*, Václav Petr, Praha 1940

- POPELOVÁ, Jiřina: *Tři studie z filosofie dějin. Příspěvek k problematice bytí a dění*, Dělnické nakladatelství, Praha 1947
- POPELOVÁ, Jiřina: *Rozjímání o českých dějinách*, Aventinum, Praha 1948
- POPELOVÁ, Jiřina: *Rozpad klasické filosofie. Vznik soudobého filosofického schismatu*, Svoboda, Praha 1968
- PROKEŠ, Jaroslav: *Literatura dějepisná*, in: Československá vlastivěda, díl 10 Osvěta, Praha 1931, s. 254 - 305
- RANDÁK, Jan: *Historiografie jako umění?*, in: O psaní dějin. Teoretické a metodologické problémy literární historiografie, eds. Bláhová, Kateřina, Sládek, Ondřej, Academia, Praha 2007, s. 109 – 123
- RUFF, Peter: *Emil du Bois-Reymond*, B. G. Teubner, Leipzig 1981
- RÜSEN, Jörn: *Historische Vernunft*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1983
- RÜSEN, Jörn: *Historische Methode*, in: Historische Methode. Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik 5, eds. Meier, Hans, Rüsen, Jörn, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1988
- RÜSEN, Jörn: *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1990
- RÜSEN, Jörn: *Konfigurationen des Historismus. Studien zur deutschen Wissenschaftskultur*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993
- ŘEPA, Milan: *Poetika českého dějepisectví*, Host, Brno 2006
- ŘEZNÍK, Miloš: *W. W. Tomek jako pedagog*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, s. 131 – 149
- ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Libri, Praha 2004
- ŘEZNÍKOVÁ, Lenka (rec.): [Milan Řepa, *Poetika českého dějepisectví*, Brno 2006, Host 260 s., ISBN 80-7294-189-5], in: DTK 3, 2006, s. 253 – 256
- SCHAFF, Adam: *Der Streit um die Objektivität der historischen Erkenntnis*, in: Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie, hrsg. von Rüsen, Jörn, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1975, s. 33 - 47
- SCHORN-SCHÜTTE, Luise: *Karl Lamprecht. Kulturgeschichtsschreibung zwischen Wissenschaft und Politik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1984
- SKŘIVÁNEK, Milan: *Základy historické kritiky u Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, in: Východočeské listy historické 2003-2004, č. 21-22, s. 83 – 120

- SKŘIVÁNEK, Milan: *K osvícenskému pojetí a výuce dějepisu ve světle rukopisů piaristické koleje v Litomyšli. Acta varia de Scholis Piis. Svazek I.*, Univerzita Pardubice, Pardubice 2008
- SLAVÍK, Jan: *Dějiny a přítomnost (víra v Rakousko a věda historická)*, in: Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938, s. 622 - 672
- SLAVÍK, Jan: *Dějiny a dějepis*, in: Iluze a skutečnost, ed. Bouček, Jan, Academia, Praha 2000, s. 165 - 167
- SOUKUP, Václav: *Pojem kultura jako nástroj studia kulturní historie*, in: Čeněk Zíbrt a kulturní historie, s. 221 – 223
- STLOUKAL, Karel: *Jaroslav Goll*, in: ČČH 47, 1946, s. 106 – 123
- STLOUKAL, Karel: *Hlavní proudy v současné historiografii*, in: První sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty, Československá historická společnost, Praha 1938, s. 16 - 32
- STRMISKA, Maxmilián: *K otázkám české nemarxistické historiografie a filozofie dějin v letech 1918 – 1939*, in: AUC – Philosophica et historica, 1988. Studia historica XXI, Problémy dějin historiografie IV. UK, Praha 1989, s. 7 - 32
- STŘEDOVÁ, Veronika: *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*, Scriptorium, Praha 2008
- SUK, Jiří: *Studie o počátcích Gollovy školy*, in: Problémy dějin historiografie VI, s. 147 – 169
- SVOBODA, Milan: *Ojedinělá parodie na historické texty V. V. Tomka?*, in: W. W. Tomek, s. 225 – 227
- ŠIMEČEK, Zdeněk: *Seminární cvičení k českým dějinám V. V. Tomka v letech 1852 – 1854*, in: K počtě Jaroslava Marka. s. 49 – 72
- ŠPÉT, Jiří: *Antonín Rezek a jeho historická činnost*, diplomová práce (FF UK 1951)
- ŠPÉT, Jiří: *Bibliografie Antonína Rezka*, in: AUC – Philosophica et historica 1. 1988 Studia historica XXXII, Problémy dějin historiografie IV. UK, Praha 1989, s. 129 – 142
- ŠPÉT, Jiří: *Rezkovy snahy stát se pokračovatelem Palackého*, in: ČNM 167, 1998, s. 1 – 16
- ŠTAIF, Jiří: *Počátky pozitivismu v české historiografii na pražské univerzitě koncem 19. století (1876 – 1898)*, ČSAV, Praha 1983
- ŠTAIF, Jiří: *Otázky pozitivistické metody v české buržoazní historiografii na přelomu 19. a 20. století*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 10, 1986, s. 225 – 301
- ŠTAIF, Jiří: *Konceptualizace českých dějin Františka Palackého*, in: ČČH 89, 1991, s. 161 - 184

- ŠTAIF, Jiří: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790 – 1900*, FF UK, Praha 1997
- ŠTAIF, Jiří: *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Vyšehrad, Praha 2009
- ŠTEFEK, Karel: *Spory o pojetí českých dějin*, Pedagogická fakulta, Hradec Králové 1986
- ŠTEFEK, Karel: *K filozofickým aspektům Pekařova díla*, in: Josef Pekař a české dějiny, s. 153 – 156
- ŠTEFEK, Karel: *Problematika historického poznání v Kalistově díle*, in: Zdeněk Kalista a kulturní historie, s. 115 – 123
- ŠTEFEK, Karel: *Proměny gollovské historiografie*, in: Východočeské listy historické 2003 – 2004, č. 21 – 22, s. 121 - 125
- ŠŤOVÍČEK, Jan: *J. V. Šimák a počátky české etnografie*, in: J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 10. – 11. května 1996 v Turnově a na Hrubé Skále, SOA Semily, Semily 1996, s. 40-43
- TEPLÝ, Jaroslav: *Wacław Wladivoj Tomek v pamětech některých svých posluchačů*, in: W. W. Tomek, s. 175 - 181
- TRAPL, Miloslav: *Vědecké základy Masarykovy politiky. Pokus o soustavný výklad Masarykovy politické teorie*, Zář, Brno 1947
- TRETERA, Ivo: *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, UK, Praha 1989
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Academia, Praha 1968
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Faktopisci a dějepisci*, in: TÝŽ, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Lidové noviny, Praha 2005, s. 47-67
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Lidové noviny, Praha 2005
- TUREK, Rudolf: *Metodický přínos Gollovovy školy*, in: Muzejní a vlastivědná práce 29, 1991, s. 176 - 177
- URBÁNEK, Rudolf: *Rezek – historik*, nákladem vlastním, Praha 1909
- VÁLKA, Josef: *Historiografie před koncem tisíciletí*, in: ČMM 119, 2000, s. 429 - 467
- VAŠÍČEK, Zdeněk: *Obrazy minulosti. O bytí, poznání a podání minulého času*, Prostor, Praha 1996
- VÁVRA, Jaroslav: *Styl Jaroslava Golla. Pokus o rozbor a charakteristiku*, in: Dějiny a přítomnost 1, 1937, č. 1-2, s. 47 – 58, 163 – 176
- VÁVRA, Jaroslav: *Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla*, in: AUC – Philosophica et Historica 2. 1984. Studia Historica XXIX, Problémy dějin historiografie III, UK, Praha 1987, s. 117-170

- VOJTĚCH, Tomáš: *Ladislav Hofman. (Ke kritice buržoazního historismu začátkem 20. století)*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 6, 1979, s. 199 - 221
- VOJTĚCH, Tomáš: *České buržoazní dějepisectví o svém vývoji. (Pokus o kritickou rekonstrukci)*, in: ČsČH 30 - 31, 1982 - 1983, s. 838 – 861, 73 - 97
- VOJTĚCH, Tomáš: *Česká historiografie a pozitivismus. Světonázorové a metodologické aspekty*, Academia, Praha 1984
- WEBER, Max: „Objektivita“ *sociálněvědního a sociálně politického poznání*, in: Metodologie, sociologie a politika, ed. Havelka, Miloš, Oikoymenh, Praha 1998, s. 7 – 63
- WEISER, Thomas: *Geneze, struktura a význam konceptu českých dějin u Josefa Pekaře (pokus o rekonstrukci)*, in: Problémy dějin historiografie VIII, s. 85 – 127
- WERSTADT, Jaroslav: *Na okraj historického díla Tomkova. (Glosy jubilejní)*, in: Odkazy dějin a dějepisců, Historický klub, Praha 1948
- WERSTADT, Jaroslav: *Politické dějepisectví devatenáctého století a jeho čeští představitelé. (Kapitola z ideového vývoje moderní české historiografie)*, in: ČČH 26, 1920, s. 1 – 93
- WERSTADT, Jaroslav: *Jaroslav Goll*, in: České slovo 21, 9. červenec 1929, č. 158, s. 5
- WHITE, Hayden: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Karolinum, Praha 2010
- ZILYNSKÁ, Blanka: *Karl Adolf Constantin Ritter von Höfler jako univerzitní učitel*, in: Německá medievistika v českých zemích do roku 1945, eds. Soukup, Pavel, Šmahel, František, Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004, s. 193 – 224
- ZUMR, Josef: *Některé otázky českého herbartismu*, in: Filosofie v dějinách českého národa. Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14. – 17. dubna 1958, ČSAV, Praha 1958, s. 166 - 184
- ZUMR, Josef: *J. F. Herbart a český herbartismus. Herbart a německá filosofie klasického období*, kandidátská práce, Praha 1964
- ZUMR, Josef: *Hostinský a Herbart*, in: Pocta Otakaru Hostinskému (sborník příspěvků z vědeckého symposia konaného v Brně 10. – 11. března 1980). Česká hudební společnost, Brno 1982, s. 77 – 81
- ZUMR, Josef: *Masaryk und die Herbartianer*, in: T. G. Masaryk und die Brentano Schule. Beiträge zur gleichnamigen Symposium vom 15. – 17. October 1991, eds. von Zumr, Josef, Binder, Thomas, ČSAV - Forschungstelle und Documentationzentrum für österreichische Philosophie, Praha – Graz 1992, s. 188 – 194

Seznam příloh

Všechny fotografické přílohy byly pořízeny z Gollovy pozůstalosti za vědomí a souhlasu Archivu Akademie věd České republiky na základě písemné žádosti. Archivu AV ČR (Masarykově ústavu AV ČR) tímto děkuji za její schválení.

PŘÍLOHA Č. 1: Jaroslav Goll v časech svých úvah o dějinách a dějepisu

PŘÍLOHA Č. 2: Guru české historiografie, autor „Čech a Prus“ a Františka Palackého“

PŘÍLOHA Č. 3: Již emeritní profesor pražské univerzity v roce vzplanutí „Sporu o smysl českých dějin“

PŘÍLOHA Č. 4: Jedna z méně známých Gollových fotografií

PŘÍLOHA Č. 5: Pracovna historikova

PŘÍLOHA Č. 6: Gollův rukopis

PŘÍLOHA Č. 7: Úryvek z Gollovy metodologické přednášky „Úvod do studia dějepisu“

PŘÍLOHA Č. 8: Jeden z konceptů Gollova modelového schématu absolutního pramene

PŘÍLOHA Č. 9: Zápisky jedné z posluchaček z Gollova proslulého historického semináře

PŘÍLOHA Č. 10: Záznam Gollovy přednášky z pera Václava Novotného